

ישראל 2.0
ISRAEL 2.0 ★

פרופ' קובי מיכאל ופרופ' גבי סיבוני

MISGAV • מ ש ג ב

המכון לביטחון לאומי ולאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY & ZIONIST STRATEGY

ישראל 2.0

אדר תשפ"ה

מרץ 2025

פרופ' קובי מיכאל ופרופ' גבי סיבוני

מ ש ג ב • MISGAV

המכון לביטחון לאומי ולאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY & ZIONIST STRATEGY

מכון משגב לביטחון לאומי ולאסטרטגיה ציונית מקדם מדיניות פרגמטית וריאליסטית בסוגיות הביטחון הלאומי, מתוך מחויבות לרעיון הציוני. המכון חותר להשפיע על המדיניות הישראלית בתחומי הביטחון הלאומי במטרה לחזק את מדינת ישראל כמדינה יהודית, דמוקרטית, חזקה, בטוחה ומשגשגת.

עיצוב גרפי: **סטודיו פז**

© כל הזכויות שמורות
אדר תשפ"ה / מרץ 2025

משגב • MISGAV
המכון לביטחון לאומי ולאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY & ZIONIST STRATEGY

מכון משגב לביטחון לאומי ולאסטרטגיה ציונית

רח' עם ועולמו 8, קומה 3, ירושלים

www.misgavins.org

office@misgavins.org

תוכן עניינים

7	הקדמה
9	עיקרי ההמלצות
17	ממעוף הציפור
19	מבוא
25	הנחות יסוד
29	פרדיגמת שתי המדינות
29	אתגרים
30	המלצות
31	ביטחון - מדיניות, צבא ותפיסת הפעלה
31	אתגרים
34	המלצות
37	ביטחון פנים
37	אתגרים
38	המלצות
41	הגירה
41	אתגרים
42	המלצות
43	התיישבות, חקלאות ואחיזה בקרקע
43	אתגרים
46	המלצות
49	כלכלה וקיימות ביטחונית
49	אתגרים כלכליים
51	קיימות ביטחונית
52	המלצות
55	משפט, משטר וביטחון לאומי
55	אתגרים
56	המלצות
61	ישראל בזירה הבינלאומית
62	אתגרים
63	המלצות

66	יחסי ישראל- ארה"ב
66	אתגרים
68	המלצות
71	יחסי ישראל-רוסיה
71	אתגרים
72	המלצות
75	יחסי ישראל וסין
75	אתגרים
76	המלצות
78	יחסי ישראל ומרחב האינדו-פסיפיק
78	אתגרים
79	המלצות
80	המלצות ייעודיות להודו ויפן
82	יחסי ישראל ואירופה
82	אתגרים
83	המלצות
85	האתגרים האזוריים של ישראל
85	אתגרים
86	המלצות
88	יחסי ישראל-קטר
88	אתגרים
89	המלצות
91	יחסי ישראל-טורקיה
91	אתגרים
93	המלצות
95	שיח, אקדמיה ותקשורת
95	אתגרים
97	המלצות - אקדמיה
98	המלצות - תקשורת
101	המגזר החרדי
101	אתגרים
103	המלצות
105	סיכום

הקדמה

מיזם ישראל 2.0¹ נובע ממשמעותם המכוננת של אירועי שבת שמחת תורה, 7 באוקטובר 2023, שנצברו בתודעה הלאומית הקולקטיבית הישראלית. מדינת ישראל שלאחר 7 באוקטובר כבר איננה אותה מדינה שהייתה עד אז, ולא תוכל לחזור להיות אותה מדינה שהייתה. האירועים ערערו באחת שורה ארוכה של הנחות יסוד ופרדיגמות היסטוריות שהיו נדבך לתפיסת הביטחון הלאומי. חלקן הגדול כבר אינו רלוונטי למציאות החדשה שאליה נקלעה מדינת ישראל, ואין בהן כדי לאפשר פיתוח כלים ורעיונות להבטחת קיומה, ביטחונה ושגשוגה של המדינה בתנאים החדשים שנוצרו כיום. המיזם צופה פני עתיד, ומבקש להתכתב עם שינויים ומגמות בעקבות אירועי השנה האחרונה.

החיבור שלפנינו הוא מסמך ראשוני שבאמצעותו אנו מבקשים להנגיש למקבלי ההחלטות ולקהל הרחב חלק מתוצרי פרויקט דגל של מכון משגב לביטחון לאומי ולאסטרטגיה ציונית, שעניינו בחינת עומק של הנחות היסוד המעודכנות לתפיסת הביטחון הלאומי בעקבות מתקפת 7 באוקטובר וכל מה שבא בעקבותיה. מטרתו היא בחינת האתגרים הרובצים לפתחה של מדינת ישראל בהתייחס למנעד הרחב ביותר של הביטחון הלאומי והצגת המלצות למענים אפשריים.

לפרויקט רחב היריעה, השאפתני והמאתגר בחרנו לקרוא "ישראל 2.0". במסמך זה אנו צופים פנים לעתיד שבמהלכו תעבור מדינת ישראל תהליך של תקומה מחודשת ותעבור מגרסת "ישראל 1.0" שהכרנו עד 7 באוקטובר לגרסה חדשה, מעודכנת ומשופרת. בראייתנו "ישראל 2.0" תצא לדרכה בהתבסס על עדכון הנחות היסוד המהותיות לתפיסת הביטחון הלאומי במובנה הרחב ביותר, הבנת האתגרים ופיתוח המענים הרלוונטיים.

הפרויקט, בהובלת פרופ' גבי סיבוני ופרופ' קובי מיכאל, נתמך ברוח גבית ועידוד של ראש המכון, מאיר בן-שבת, ונשען על קבוצה רחבה של חוקרי מכון משגב שנרתמו למשימה בשקדנות ובמקצועיות ראויות להערכה. את הפרויקט ליוותה בשלביו הראשונים ועדת היגוי שבה היו חברים חוקרים מהמכון, ואחרים שאינם נמנים עם חוקרי המכון. המטרה הייתה לגבש צוות היגוי מגוון המייצג מנעד רחב של עמדות ואשר מתבסס על אנשים מנוסים ובקיאים המגיעים מתחומי ידע ועשייה שונים ומגוונים.

תחילתו של הפרויקט בראשית שנת 2024 והמסמך שלפנינו הוא לפיכך בחזקת דו"ח ראשוני, כשהדגש בו הוא בזיהוי הנחות היסוד המעודכנות ובניסוחן, במיפוי הנושאים שאליהם מדינת ישראל נדרשת להתייחס, במיפוי ראשוני של אתגרים ובניסוח המלצות ראשוניות למענים. המלאכה עדיין בעיצומה ובמלוא התנופה, ואנו עדיין נדרשים להשלים את הניתוח ואת ההמלצות

1 הביטוי "ישראל 2.0" שאול מעולם התוכנה (גרסה חדשה ומתקדמת), ונועד לבטא את רעיון התחדשות ישראל לנוכח מתקפת 7 באוקטובר.

לגבי חלק מהנושאים, בין אם כאלו המוזכרים במסמך זה ובין אם כאלו שלא הוכללו בו מכיוון שתשתית הידע שנבנתה בנוגע אליהם עדיין אינה מספקת דייה.

מסמך זה נשען על מאמרים רבים שנכתבו ופורסמו במסגרת הפרויקט מאז יציאתו לדרך, ובגוף המסמך אנו מפנים בהערות שוליים למאמרים הרלוונטיים שבהם ניתן למצוא הרחבות לעיקריהם המובאים במסמך זה. זו ההזדמנות להודות לחוקרי המכון השותפים לפרויקט: אלי קלוטשטיין, רכז הפרויקט שעבד לצידנו, פרופ' זכי שלום, ד"ר רפי ביטון, ד"ר חנן שי, ד"ר יוסי מנשרוף, פרופ' ירון זליכה, מר איתן בן-דוד, מר אשר פרדמן, מר דוד וינברג, גב' נעה לזימי, ד"ר יצחק קליין, ד"ר עדי שוורץ, מר יעקב פלבינסקי, מר יוסף רוזן, מר ישי ערמוני ומר יניב כץ.

אנו מקווים להשלים את המלאכה החשובה בחודשים הקרובים, ובסופם יופץ מסמך מסכם. עד אז ניתן לעקוב אחר הפרויקט וכל הפרסומים הקשורים בו באתר המכון.² תקוותנו שיהיה בעמלנו כדי להניח בפני מקבלי ההחלטות והציבור הרחב מצע רעיוני מנומק לצד המלצות למדיניות שיהיה בהם כדי להצמיד את ישראל לעתיד מבטיח, לשגשוג ולביטחון, ולבסס את מעמדה כמדינת הלאום של העם היהודי.

פרופ' גבי סיבוני ופרופ' קובי מיכאל

מרץ 2025

2 מכון משגב לביטחון לאומי ולאסטרטגיה ציונית, "ישראל 2.0".

עיקרי ההמלצות

בפרק זה נבקש להציג באופן מודגש כמה מן ההמלצות הבולטות, המפורטות במסמך בפרקים השונים בחלוקה לנושאים השונים. כל ההמלצות בהתייחס לכל הנושאים שנדונו במסמך, מופיעות בסופו של כל פרק באופן מפורט. את המסמך בחרנו לפתוח בהתייחסות לפרדיגמת שתי המדינות מכיוון שמלחמת ה-7 באוקטובר מוכיחה עד כמה מרכזית הזירה הפלסטינית ועד כמה היא משפיעה על המרחב כולו ולכן, מתחייבת התייחסות מעודכנת, רלוונטית ומפוכחת לרעיון המסדר, או הפרדיגמה, בנוגע להתנהלות ישראל למול האתגר והאיום.

פרדיגמת שתי המדינות

- פרדיגמת שתי המדינות החיות בשלום זו לצד זו איבדה את הרלוונטיות שלה בעת הזו, ואין לה משפט קיום בתנאים הקיימים בכלל, ובאלו שלאחר ה-7 באוקטובר בפרט.
- הקמת מדינה פלסטינית מסוכנת בשל היעדר כל בשלות ותנאים לתפקוד מדינתי אחראי ויעיל, ובעצם קיומה ככזו, תהפוך בהכרח למקור לאלימות כלפי ישראל, לצד היותה מדינה כושלת במרחב רווי מדינות כושלות, שהן תשתית לאי-יציבות אזורית ואף גלובלית.
- נכון יהיה לשקול מתן מענה לסוגיה הפלסטינית בשתי חלופות אפשריות: (1) מסגרת מולטילטרלית-אזורית, במסגרת הארכיטקטורה האזורית החדשה שתתעצב. (2) שלטון מקומי על בסיס גאוגרפי וזהותי/שבטי/חמולתי, כשהרשות הפלסטינית תפורק ותוחלף בשלטון פדרלי.
- באשר לרצועת עזה, הרי שחיסול חמאס כישות שלטונית וצבאית הוא אבן הראשה לכל תהליך, ותנאי להתמודדות אפקטיבית במערכה האזורית מול איראן ושלוחיה.

ביטחון-צבא

- יש לשפר, לשכלל ולחזק את הפיקוח האזרחי של הדרג המדיני והכנסת על הצבא והמערכות הביטחוניות, תוך הבטחת ההלימה המתחייבת בין האחראיות לבין הסמכות. במסגרת זו יש לאפשר פיקוח על מינוי בכירים בארגוני הביטחון.
- לבחון את שינוי חוק הצבא, בייחוד בהקשר של הצורך לקבוע את ראש הממשלה כמפקד העליון של הצבא באופן שתתקיים הלימה בין האחראיות של ראש הממשלה לסמכות שלו.
- לגבש תפיסת ביטחון מעודכנת, שבמרכזה הצורך לסכל איומים מתפתחים באופן קבוע כדי לא לאפשר לאויב לבנות את כוחו. המשמעות עלולה להיות מצב לחימה קבוע ומתמשך, שיחייב את תושבי המדינה להקרבה ומסירות.

- לגבש את אסטרטגיית צה"ל, ובהתאמה לה להכין את התוכניות המבצעיות להכרעת איומים.
- למקד את מאמצי בניין הכוח ושיקום צה"ל להשבה לאלתר של היכולות הנדרשות למימוש ייעודו כצבא מכריע ומנצח.
- הגדלת צבא היבשה: יש להגדיל את צבא היבשה בסדר כוחות נוסף של שתי אוגדות מתמרנות במילואים (שהן כשמונה צוותי קרב חטיבתיים). זאת, לצד העצמת הקטלניות של מערך היבשה כדי שלא יקומו יחידות המתאפיינות ביעילות נמוכה.
- הקמה של יכולת הערכה מודיעינית אזרחית עצמאית גוף הערכה אזרחי. ההרכבה יתבסס על אזרחים בלבד, ולא תהיה לה לגופי המודיעין הקיימים.

ביטחון פנים

- יש לגבש אסטרטגיית ביטחון פנים לאומית כרכיב חיוני בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל.
- יש לפעול לייצור סינרגיה בין כלל הרשויות למימושה. אסטרטגיה זו צריכה להיות חלק מובנה בתפיסת הביטחון הלאומי, וטוב יהיה ליצור את המסגרת הארגונית המתאימה (בדומה למשרד ביטחון המולדת האמריקני) שתוכל להוביל את יישומה.
- כנגזרת מהאסטרטגיה הלאומית לביטחון פנים יש לחדד את נושא המשמר הלאומי, שיהיה בסדר גודל של כעשרים חטיבות במילואים עם גרעין סדיר מצומצם.
- לגבש לכיתות הכוננות תפיסת הפעלה מסודרת, מתוך ראייה רחבה המשתלבת עם תהליך הקמת המשמר הלאומי ולפי הגיונות של אסטרטגיה לאומית לביטחון פנים.

התיישבות, חקלאות ואחיזה בקרקע

- יש להפנים את החשיבות הלאומית של החקלאות וההתיישבות לשמור על קרקעות המדינה, לפתחן ולהעבירן לדורות הבאים בשלמות ובאיכות הטובה מזו שהיא מתאפיינת בה כיום.
- חובה לעזור לחקלאים באמצעות סיוע ממשלתי הוגן, כדי להמשיך לתמוך בנוכחות חקלאית נרחבת בכל רחבי הארץ, כולל באזורי הספר והפריפריה. אחת הדרכים לעשות זאת היא סבסוד של החקלאים, ולא של המוצרים.
- להעמיק את התפקיד המרכזי של המרחב הכפרי, שעיקרו לספק מזון באופן שוטף ותדיר ובמחירים סבירים.
- לייצר את המנגנון שיאפשר לחקלאים לבצע תכנון ארוך טווח המבוסס על הסובסידיה הממשלתית, בשל השינויים התכופים במדיניות הממשלתית ובתקציב, ולהבטיח שלא יאותגר בכל הליך של אישור תקציב המדינה.
- הרחבת המרחב הכפרי והחקלאות בדגש על הנגב, הגליל ובקעת הירדן, גם באמצעות חידוש מפעל היאחזויות נח"ל, ככלי מרכזי בשמירה על הקרקע לצורך הידוק האחיזה הצינונית בקרקע, שימור האיזון האקולוגי, איכות הסביבה, וההגנה על אוצרות טבע.

כלכלה וקיימות ביטחונית

- נדרש לאפשר לצריכה הפרטית לגדול, שבתורה תוריד את יוקר המחיה ובמקביל גם תביא לייעול ההוצאות הממשלתיות.
- מערכת הביטחון נדרשת לבנות תוכנית הצטיידות, פיתוח, ייצור ורכש מתקדמת, שתאפשר לענות על הצרכים המבצעיים.
- להתגבר על בעיית התלות מול האמריקנים, על ידי מציאת מקורות חלופיים אפשריים להשגת תחמושת, כלי נשק ואמצעי לחימה מתקדמים.
- לבזר את הסיכונים בין כמה מדינות, לפתח איתן שיתוף פעולה ביטחוני, ולבסס את האינטרסים שלהן להמשיך בקשר הזה לאורך זמן ולמכור לישראל אמצעי לחימה ותחמושת מתוצרתן.

משפט, משטר וביטחון לאומי

- על צה"ל להכריז על מרחב מוגדר בסמוך לגבולות כעל אזור אסור בכניסה. את האיסור יש לאכוף תוך הנחה שכל המפר ביודעין את האיסור ומתקרב אל הגדר תוך הפרתו מהווה אדם חשוד. יש להכריז על משטר משפטי ייחודי. תקנות שעת חירום מאפשרות זאת.
- זניחת דוקטרינת אכיפת החוק. יש להתייחס למרחב הגבולות כשטח עימות, ולשנות גם את המסגרת המשפטית הפרוצדורלית לפיקוח על פעילות הצבא במרחב זה.
- בית המשפט אינו המקום הראוי לפיקוח על פקודותיו המבצעיות של צה"ל. הטיפול המבצעי מחייב נשיאה באחריות, שבית המשפט לא יישא בה. ישנו גם פגם מובנה בבחינת אירועים מבצעיים בסביבה משפטית.
- ישראל מחילה על עצמה תפיסות של משפט בינלאומי ושל דיני מלחמה שאינן מחויבות המציאות, ומגבילה את עצמה בשל פרשנות לא הכרחית של דיני המלחמה. לכן, הדרג הביטחוני צריך לשמוע מגוון חוות דעת.
- אובדן הריבונות והמשילות בישראל מקרין גם האויב. חלק ניכר מפעילות ארגוני הפשיעה מתרחש גם בסמוך לגבולות. חלק מהארגונים גם חוצה את הקו המטושטש שבין פשע ובין טרור.
- יש לראות את המאבק בארגוני הפשיעה כחלק מתפיסת הביטחון של ישראל. יש לאמץ מדיניות של מיגור מוחלט שלהם. מוצע לעבור ממודל של אכיפה פלילית (פרסונלית) בדיעבד למודל של מאבק מנהלי (קולקטיבי) לפירוק ומניעה מראש.
- בפני הדרג הנבחר אין אמצעים לבקרה אפקטיבית על הפיקוד הבכיר של צה"ל ועל עבודת המטה שלו. יש לבנות שורת מנגנונים לשיפור האחריות של הדרג המבצעי, וכן לשנות את מנגנון ההדחה של ראשי ארגוני מערכת הביטחון. כך למשל, מוצע לחזק את מנגנון השימוע הפרלמנטרי הישראלי, ולאמץ חובת התייצבות ואמירת אמת עם סנקציה פלילית.
- מוצע לבחון את שינוי מנגנון ההדחה של ראשי ארגוני הביטחון כדי לאפשר לראש הממשלה להפעיל את הצבא באופן ההולם את תפיסת הממשלה, וכן לאפשר לראש הממשלה להדיח כל אחד מראשי הארגונים בהחלטה של ראש הממשלה באישור הקבינט המדיני-ביטחוני

או ועדת שרים מצומצמת אחרת שתמונה לצורך כך. התוצאה היא שמידת האחריות של ראשי מערכת הביטחון מול הדרג המדיני תהיה ברורה ומובהקת, ומימוש מדיניות הממשלה יהיה מדויק יותר. מנגד, אחריות הממשלה תהיה מוחלטת גם היא.

- יש לגבש מנגנון שיקבע את ראש הממשלה כמפקד העליון של הצבא, כשהחלטותיו מאושרות על ידי ועדת שרים מצומצמת שתמונה לצורך כך.

ישראל והזירה הבינלאומית

- יש לטפח יש לטפח את השותפות עם ארה"ב כך שתאפשר לשרטט מחדש קווים מנחים בחלוקה לסוגיות אסטרטגיות אשר על הפרק.
- קיים צורך להגדיר באופן טוב יותר את ההזדמנויות והסיכונים ביחסים עם סין, בדגש על נקודות החיבור בין אינטרסים כלכליים לאינטרסים של ביטחון לאומי.
- מתחייבת בחינה מחדש של המדיניות הזהירה של מדינת ישראל כלפי רוסיה, כשזו כבר אינה נוכחת ומשמעותית בסוריה שלאחר נפילת משטר אסד.
- ישראל צריכה לשנות את גישה למרחב האינדו-פסיפיק, ולאמץ מדיניות רשמית כלפי המרחב שמכירה בחשיבותם של יחסי הגומלין בין האינדו-פסיפיק לבין המזרח התיכון.
- חשיבות לפעול מול מדינות פרגמטיות באירופה כחלופה למוקדי הכוח בבריטל, פריז וברלין. בהקשר זה, יש לחזק את המשולש ישראל-קפריסין-יוון כמכפיל כוח ביישום תוכנית המסדרון הכלכלי עם המזרח התיכון ואסיה, אך גם בהתמודדות מול טורקיה.
- יש לממשלת ישראל שותפים משמעותיים באמריקה הלטינית, לצד מדינות עוינות. מוצע לשמור על ערוצים פתוחים גם עם מדינות שאינן כרגע לצד ישראל.
- על ישראל לפעול באסיה במסגרת שיתופי פעולה בתחום הפיתוח הבר-קיימא, וכן בשביל לבלום מגמות אנטי-ישראליות ביבשת. ונכון לבחון גם חיבורים חוצי מרחבים עם מדינות בעלות אינטרסים באסיה, דוגמת יפן והודו.

יחסי ישראל-ארה"ב

- תיאום מערכת הבנות אסטרטגיות רחבה מול ממשל טראמפ, שתכלול הסכמות בסוגיות העיקריות ובראשן הגרעין האיראני, כמו גם פגיעה בהנהגה ובכלכלת איראן.
- הגעה להבנות עם טורקיה סביב המבנה הגיאו-פוליטי החדש של המזרח התיכון, כולל הבנות לגבי אזורי חיץ ורצועות ביטחון מול סוריה.
- הבנות עם ארצות הברית לגבי שדרוג יחסי ישראל עם יוון וקפריסין, בעיקר במישור האנרגטי, במטרה למנוע מטורקיה להפריע למהלכים אלה.
- תיאום הטיפול בהתעצמות מצרים בסיני, וחזרת המצב לקדמותו.
- סיוע למימוש חזונו של טראמפ לגבי רצועת עזה.

יחסי ישראל-קטר

- מיצוי תפקיד קטר בהקשר לחטופים, הפעלת לחץ עליה וצמצום מאמציה להתבסס כגורם ללוונטי, וצמצום הפעולות מול ישראל - ובכלל זה פגיעה בראשי חמאס בדוחה.
- יש להשיק קמפיין תקשורתי נרחב שיחשוף את פרצופה האמיתי של קטר כמדינה תומכת טרור, ויערער את תדמיתה כמדינה מוסלמית מתונה ומתווכת הגונה.
- בשלב זה מומלץ לקובעי מדיניות בישראל למקד את מאמציהם גם בדרגים נמוכים בארצות הברית לחשיפת המניעים העומדים מאחורי מדיניות החוץ הקטרית וההשלכות הבעייתיות של השפעתה באקדמיה האמריקנית.
- נכון תעשה ישראל אם תרתום גם את ממשלות אירופה לטובת הנושא, כדי שינקטו צעדים כלכליים נגד קטר בשל תמיכתה בחמאס ובאסלאם הרדיקלי.

יחסי ישראל-טורקיה

- נכון תעשה ישראל אם תבהיר לטורקיה כי על המשך הענקת החסות לארגוני טרור, ובפרט לחמאס, לא תעבור עוד לסדר היום.
- על ישראל לקדם את הנושא מול בעלת ארה"ב, כדי שזו תפעיל את מנופי הלחץ שברשותה לרסן את ההתנהלות המסוכנת של טורקיה.
- ראוי שישראל תפעל לגדוע את ניסיונותיה של אנקרה להרחיב את השפעתה בזירה הפלסטינית על חשבון אינטרסים ישראלים חיוניים.
- אחרי התערבותה של טורקיה בתביעה ב־JCI, יש לשקול קידום תביעה נגד טורקיה דרך מדינה שלישית בשל פשעי המלחמה שביצעה אנקרה במהלך כיבושיה בצפון קפריסין ובסוריה, והטיהור האתני מקפריסאים-יוונים ומכורדים.
- כדאי גם לקדם מול ארה"ב לחץ לגביית מחיר כלכלי ופוליטי מחברות טורקיות המחרימות את ישראל.
- על ישראל לפעול בנחרצות לנטרול ההשפעה הטורקית במזרח ירושלים ובהר הבית - צעדים חשובים שגובשו בעבר ויושמו רק באופן חלקי.
- יש להעמיק את שיתוף הפעולה עם יוון וקפריסין, וכך לבצר ברית אסטרטגית משולשת שתסייע במימוש האינטרס המשותף של ייצוא גז מהאזור.
- חשוב שישראל תתקש על נוכחות ואף הרחבה של פריסת הכוחות האמריקניים במשולש הגבולות סוריה-עיראק-ירדן. כך תוכל למנוע את התבססותם של אסלאמיסטים פרו-טורקיים ונכחות עוינים אחרים בירדן.
- נכון יהיה לשכנע את הממשל האמריקני להמשיך ולקיים נוכחות צבאית במרחב, ובחסות נוכחות זו לבחון אפשרויות לסיוע חשאי.

שיח, אקדמיה ותקשורת

צמצום פוליטיזציה

- מומלץ לאמץ מדיניות של נייטרליות פוליטית במוסדות האקדמיים. עדיפות תינתן לאימוץ תקנות מתאימות בצורה וולונטרית - כלומר, שהמוסדות האקדמיים יעשו זאת בעצמם - ואם לא אז באמצעות חקיקה או תקנות.
- הזכות להביע עמדה בנושאים שעל סדר היום תישמר לכל אדם באופן פרטי, אולם לא כחלק מתפקידו האקדמי.

הגברת שקיפות

- מומלץ שגופים לא-ממשלתיים (התאחדות הסטודנטים למשל, או ארגוני חברה אזרחית אחרים) ינהלו מעקב אחרי רמת הפוליטיזציה וחוסר הגיוון במחלקות הלימודים השונות באוניברסיטאות.
- לחייב את ראשי המוסדות האקדמיים לתת דין וחשבון קבוע בוועדת החינוך של הכנסת, כמו גופים ציבוריים אחרים.
- לקיים בדיקה של מבקר המדינה בעניין פוליטיזציה במוסדות להשכלה גבוהה.

הגברת גיוון באקדמיה

- לעודד תורמים מישראל ומהעולם להקים קרנות לעידוד מחקר בתחומים ובנושאים שמקדמים את סדר היום הישראלי, למשל בתחומים כגון המזרח התיכון, יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, אסטרטגיה, צבא וביטחון, כדי לעקוף את סדר היום הקיים כעת באוניברסיטאות.
- מומלץ להכשיר ולעודד דור צעיר של מנהיגות ציונית. בדומה לתוכניות תלפיות וחבצלות, המדינה תזהה בני נוער צעירים מגיל החטיבה או התיכון ותבנה למענם תוכניות לימוד והעשרה אקדמיות.

הגברת מעורבות סטודנטים

- מעורבות גדולה יותר של הסטודנטים בתוכניות הלימוד, ובכלל זה לתקן את חוק זכויות הסטודנט כדי לקבוע במפורש שאין לכלול אינדוקטרינציה פוליטית במסגרת הלימודים האקדמיים. נציבי קבילות הסטודנטים במוסדות האקדמיים השונים, שקיימים כבר כיום מתוקף החוק, יוכלו בעקבות כך להתייחס לתלונות סטודנטים על אינדוקטרינציה פוליטית.

תקשורת

רגולציה וחקיקה

- ההמלצה המרכזית בעניין הרגולציה היא לתת לזמן ולטכנולוגיה לעשות את שלהם. האנרגיה והמאבקים שיידרשו כדי לשנות את המבנה הקיים אינם מצדיקים את המהלך. ההערכה היא כי בתוך זמן לא רב יועבר שוק הטלוויזיה כולו או בחלקו הגדול לשידור דרך האינטרנט.

פיקוח ובקרה

- יש להביא למצב שבו תהליך קבלת ההחלטות במועצת התאגיד ייעשה כאשר יש ייצוג שווה של שמאל וימין ציוניים במועצה, ושהחלטותיה יתקבלו בהסכמה רחבה. ראוי שכנגד כל חבר מועצה בעל צביון מצד אחד של המפה הפוליטית ימונה מועמד מהצד השני.

מימון ותקציבים

- יש להפסיק לחלוטין את פרסומי החובה של הממשלה בתקשורת, ולהביא את המידע הנדרש לידיעת הציבור באמצעות אתר אינטרנט ייעודי או אתרי האינטרנט של המפרסמים.

הכשרת כוח אדם

- יש לעודד בעלי הון פרטיים לצורך הקמת בית ספר איכותי לתחום העיתונות שיכשיר את כל בעלי המקצוע (עיתונאים, צלמים, במאים וכו') עם אוריינטציה ציונית-לאומית. באמצעות מלגות ותהליך הכשרה רציני, הכוונה היא לייצר דור צעיר של עיתונאים ובעלי מקצוע שיוכלו להשתלב בכלי התקשורת ולהרים את רמתם המקצועית.

תכנים

- יש לחזק באופן מחייב את המחלקות לענייני ערבים בתאגיד השידור הציבורי ובגלי צה"ל, ולהרחיב את התכנים שעוסקים בעולם הערבי כדי שמידע ראשוני יהיה זמין לכל ישראלי מבלי להזדקק למסננים של מומחים מוטים.

המגזר החרדי

- הקמת גרעינים חרדיים שיישלחו להתיישב בפריפריה ובגבולות כמסגרת אחידה של בני הקהילה החרדית בלבד. חברי הגרעינים יתגייסו לצבא, אך ישרתו רק במסגרת ההיאחזות. זאת, באמצעות שיח ולא בכפיה.
- יש לשקול אפשרויות של בניית מודל קהילתי עוד לפני העלייה לקרקע. משמעות הדבר, בהתאמה לאוכלוסייה החרדית ואורח חייה, היא בחינה של הקמת ישיבה או מסגרת תורנית אחרת בנקודת ההיאחזות, שסביבה תיבנה קהילה של צעירים שיעסקו גם בעבודת הבינוי וההתיישבות, אך במקביל יקפידו על אורח החיים התורני ולימוד התורה.

ממעוף הציפור

הייעוד של חזון ישראל 2.0 הוא: מדינת ישראל בטוחה ומשגשגת כמדינת הלאום של העם היהודי. במסגרת הפרויקט, הייעוד הזה פורק למרכיבי היסוד שלו: מדינה בטוחה, מדינה משגשגת ומדינת הלאום של העם היהודי. כל מרכיב שכזה פורק פירוק משנה למרכיבים נוספים שנותחו בתהליך העבודה. השגת הייעוד האמור לעיל מחייב גם עדכון של האתוס הלאומי, ובכלל זה: הצורך בחזרה לאתוס חברה מגויסת המכירה בצורך להיאבק על קיום המדינה באופן מתמשך וקבוע, הצורך להעמיק את האחיזה בקרקע ואת הסולידריות והערבות ההדדית. תיאור גראפי של האמור לעיל ניתן לראות בתרשים להלן:

כפי שניתן לראות בתרשים, עדכון האתוס הלאומי הינו בעל זיקה לייעוד כולו. בנוסף, קיימות זיקות בין רכיבי יסוד שונים, לדוגמה זיקה בין עדכון תפיסת הביטחון ובניין הכוח של צה"ל לכלכלה, בין החקלאות והאחיזה בקרקע לביטחון המדינה; זיקה בין התפיסה המשפטית למגוון היבטים של הביטחון, הכלכלה, האחיזה בקרקע, ההתיישבות, ביטחון הפנים ועוד; זיקה בין ביטחון הפנים לשגשוגה של המדינה. בתהליך העבודה נותחו זיקות אלה ובאו לידי ביטוי בטקסט.

עדכון האתוס הלאומי

חברה מגוייסת ומשרתת

חברה במאבק - החרב מחוץ לנדן

אחיזה בקרקע

סולידריות וערכות הדדית

מדינת ישראל בטוחה ומשגשגת כמדינת הלאום של העם היהודי

יחסי ישראל והתפוצה

קליטת עלייה

שיח - אקדמיה ותקשורת

כלכלה

חקלאות ואחיזה בקרקע

תפיסה משפטית

קיימות - מזון ורפואה

עדכון תפיסת הביטחון

עדכון פרדיגמת שתי המדינות

בניין הכח של צה"ל

ביטחון פנים

יחסי החוץ של ישראל

יחסי ישראל ארה"ב

התיישבות והגנת גבולות

קיימות ביטחונית

מיזם ישראל 2.0 נובע ממשמעותם המכוננת של אירועי שבת שמחת תורה, 7 באוקטובר 2023, שנצברו בתודעה הלאומית הקולקטיבית הישראלית לשנות דור. מדינת ישראל שלאחר 7 באוקטובר כבר איננה אותה מדינה שהייתה עד אז, ולא תוכל לחזור להיות אותה מדינה שהייתה. האירועים ערערו באחת שורה ארוכה של הנחות יסוד ופרדיגמות היסטוריות שהיו נדבך לתפיסת הביטחון הלאומי. חלקן הגדול כבר אינו רלוונטי למציאות החדשה שאליה נקלעה מדינת ישראל, ואין בהן כדי לאפשר פיתוח כלים ורעיונות להבטחת קיומה, ביטחונה ושגשוגה של המדינה בתנאים החדשים שנוצרו. המיזם צופה פני עתיד ומבקש להתכתב עם שינויים ומגמות בעקבות מה שקרה.

האירועים ערערו באחת שורה ארוכה של הנחות יסוד ופרדיגמות היסטוריות שהיו נדבך לתפיסת הביטחון הלאומי

מטרות המיזם הן: (1) לבחון ולנסח את הנחות היסוד המעודכנות לתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל על בסיס ניתוח המציאות הגאו-אסטרטגית שהתפתחה בעקבות מתקפת 7 באוקטובר; (2) לאפיין את האתגרים המרכזיים ולמפות את הפערים שבין המצב הקיים למצב הרצוי בהתייחס להנחות היסוד המעודכנות, ולבסוף, (3) לגבש המלצות למדיניות לצורך צמצום הפערים והתקדמות למימוש החזון של ישראל 2.0 בהתייחס להנחות היסוד המעודכנות.

המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר איננה רק בין חמאס לישראל; זו מלחמה אזורית אל מול 7 זירות פעילות ברמות עצימות משתנה (רצועת עזה, יהודה ושומרון, לבנון, סוריה, מערב עיראק, תימן ואיראן). ניתן להניח שאחת הסיבות המיידיות שהובילו את חמאס למתקפה הרצחנית הייתה הרצון להסיג לאחור את בניית הארכיטקטורה האזורית הנשענת על נורמליזציה עם ערב הסעודית ומדינות ערביות במרחב, זאת בשל האיום שזו השיתה על מעמדה של איראן, כמו גם על מעמדה של חמאס ושל הסוגיה הפלסטינית.

למלחמה גם השלכות גלובליות לנוכח עמדתן של רוסיה וסין - שתי מעצמות רביזיוניסטיות המערערות על ההגמוניה האמריקאית ועל הסדר העולמי הקיים. אלה בחרו לתמוך בציר האיראני מתוך שאיפתן להחליש את ארה"ב, לפגוע באינטרסים חיוניים ובמוניטין שלה, להסיח את הקשב הבינלאומי מזירות עימות אחרות ולאפשר כינון סדר גלובלי חדש, רב-קוטבי, שבו תבוא לידי ביטוי השפעתן כמעצמות עולמיות.

גיבוש חזון לישראל מחייב בחינת מהות האיומים הביטחוניים ומשמעותם, בדגש על איראן, שליחיה והפלסטינים. ראוי לזכור שהמתקפה הרצחנית של חמאס זוכה לתמיכה נרחבת בקרב רוב הציבור הפלסטיני. אף שממצאי סקרים אחרונים³ מצביעים על ירידה מסוימת בתמיכה

3 סקרי PCPSR, המכון בראשות ד"ר ח'ליל שקאקי, יוני וספטמבר 2024.

במתקפת חמאס, הרי שהתמיכה בארגון עדיין גבוהה במידה ניכרת מהתמיכה בפת"ח, ויחיא סינואר (טרם חיסולו כמובן) מביס את אבו מאזן בקלות על פי הממצאים בהתייחס לשאלה בנוגע לבחירות לנשיאות. ניתן ללמוד מכך על התשתית הפסיכולוגית של הקולקטיב הפלסטיני, ונדמה שאנו ניצבים בפני בעיית יסוד קשה⁴ שאינה מאפשרת פריצת דרך בכיוון של הסכם. לנוכח האמור לעיל, מתחייבת חשיבה מחודשת באשר לתקפותה של פרדיגמת שתי המדינות.⁵

במסגרת המיזם נבחנו מגוון נושאים ואתגרים הרובצים לפתחה של ישראל. נדרש יהיה לבחון את צה"ל לנוכח המחדלים והכשלים שהתגלו באותה שבת קשה; את גודל הצבא ומבנהו ובכלל אלה את גודלו של מערך המילואים, ציודו ואימונו; את תהליכי המינוי של מפקדים בכירים, את הכשרתם ואת משכי התפקידים בצה"ל, ונדרש יהיה גם להתייחס למודל הגיוס ולהגדיר מחדש את מהות מודל צבא העם. מרכיב נוסף שיחייב בחינה נוגע לתפיסת הפעולה של צה"ל והתאמתה לקשת האיומים שמדינת ישראל מתמודדת מולם. ומעל לכל אלה, יש לבחון את יחסי הגומלין שבין הצבא לחברה ולמערכת האזרחית, את מהות הפיקוח האזרחי על הצבא, ולרדת לשורשי חולשתו, לצורך שיפורו ושכלולו.

לצד אלה, החזון הלאומי יחייב בחינת עומק בכל הקשור לביטחון הפנים בראייה לאומית אסטרטגית מרחיבה. בליבת האסטרטגיה - הצורך בהמשגה בתחום ביטחון הפנים, זיקות בין הממדים השונים וההשפעות ההדדיות, תוך חיבור בין אמצעים ושיטות פעולה במסגרת המאמצים הלאומיים לביטחון הפנים. אחד הנושאים החשובים יהיה הצורך בגיבוש תפיסה להגנה אזרחית של יישובי הארץ ולאופן השילוב והתיאום עם המשטרה, גופי החירום וההצלה, המשמר הלאומי לכשיתבסס וצה"ל, בהקשר של יישובים על הגבול.

ביטחון הפנים נוגע גם להתמודדות עם עבירות רכוש ואלימות, פשיעה בחברה הערבית ופשע מאורגן, פשיעה חקלאית, הגירה בלתי חוקית ולא מבוקרת, והיבטים נוספים. גם גודלו של המשמר הלאומי, מבנהו הארגוני ותפיסת הפעלתו יחייבו התייחסות מעמיקה בחזון הזה.

חזון מעודכן למדינת ישראל יחייב גם את ההבנה שלהתיישובות ולחקלאות תפקיד מפתח לא רק בהקשר של הביטחון התזונתי של תושבי המדינה, אלא גם כערך ליבה באחיזת הקרקע, בשמירת על ריבונות המדינה ובכך כחלק מובנה בביטחון הלאומי. לכל אלו נגיעה והשפעה גם על האתוס הלאומי וההכרח שבהתאמתו לנסיבות המשתנות ולחיזוק רכיבי רעיון האומה המגויסת.

אחד הנושאים המרכזיים המחייבים בחינה נוגע למהות היחסים עם ארצות הברית. המעורבות האמריקאית העמוקה באה לידי ביטוי בצורות מגוונות. אחת מהן היא בתקדים היסטורי של השתתפות פעילה של מזכירי המדינה וההגנה האמריקאים בישיבות קבינט המלחמה. המעורבות האמריקאית באה לידי ביטוי גם בלחצים שהפעיל הממשל האמריקאי תחת הנשיא ביידן על ישראל, ובכללם עיכוב בהספקת נשק. העיכוב מהווה נורת אזהרה בהקשר של יחסי המדינות, בעיקר כשארצות הברית התמידה בו גם כאשר יש בכך כדי לפגוע באינטרסים חיוניים של ישראל.

4 להרחבה ראו: קובי מיכאל, סקר, סקר, (אל) תרדוף - מה מלמדים סקרי דעת קהל בקרב החברה הפלסטינית?, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 29 באוקטובר, 2024; וגם: קובי מיכאל ואלי קלוטשטיין, התשתית הפסיכולוגית של החברה הפלסטינית נותרת בקיבעונו, מכון משגב, 10 באפריל, 2024.

5 להרחבה ראו: קובי מיכאל וגבי סיבוני, פרדיגמת שתי המדינות במבחן מתקפת ה-7 באוקטובר והמלחמה האזורית, מכון משגב, 6 במאי, 2024.

למרות ניצחון טראמפ בבחירות וההנחה שממשלו יהיה ממשל אוהד לישראל, הרי שהשינויים בדמוגרפיה ובפוליטיקה בארה"ב מחייבים התייחסות לעתיד יחסיה של ישראל עם ארה"ב ושימורם כנדבך יסוד בתפיסת הביטחון הלאומי. לצד לחצים אמריקניים, המלחמה חשפה גם תרומה חסרת תקדים של היחסים בין המדינות. כך לדוגמה הירתמותה של ארה"ב להרתעה של איראן וחזבאללה באמצעות הנעה מהירה של כוח צבאי לאזור והקמת קואליציה לאבטחת השיט בים האדום, שנועדה גם להבטיח אינטרסים אמריקניים חיוניים.

נדרש לבחון אם יש בכל אלו משום תקדים בנוגע לעיקרון הישראלי של "הגנה על עצמנו בכוחות עצמנו", ומה משמעותו. המהלך האמריקאי אכן סייע לישראל והקרין עוצמה שסייעה לישראל למקד את הלחימה בדרום,⁶ אלא שמתחייבת בשל כך חשיבה מחדש לגבי יכולתה של ישראל להתמודד באופן עצמאי עם מלחמה אזורית בהיקף רחב ואינטנסיבי. יש לכך משמעות מרחיקות לכת לגבי תפיסת הביטחון הלאומי, ומהן תיגזרנה משמעותות לתחומים רבים אחרים, כמו גם לגבי החשיבה באשר לצורך בבריתות אזוריות לצד בחינת שיתופי פעולה וארגון מחדש של המרחב האזורי במסגרת ארכיטקטורה אזורית חדשה, כציר נגדי לציר האיראני.

התלות הרבה בארצות הברית מחייבת בחינה מחודשת של מערך יחסי החוץ של ישראל. זאת מתוך הבנה שבמצבי חירום ומלחמה תתקשה ישראל לעמוד על האינטרסים הביטחוניים שלה מול לחץ אמריקני הכופה אינטרסים אמריקניים על בעיות היסוד של מדינת ישראל מול הפלסטינים ומול אויבי המדינה. בחינה זו תחייב גם חשיבה מחודשת לגבי יחסי ישראל והקהילייה הבינלאומית, ובכלל זה האו"ם וארגונים בינלאומיים, כמו גם בנוגע לפיתוח והעמקת הקשרים עם מדינות אחרות, בדגש על האינדו-פסיפיק ושינוי המדיניות כלפי מדינות עוינות או בעייתיות בכל הנוגע ליחסן לישראל דוגמת רוסיה, סין, טורקיה וקטר.

ה-7 באוקטובר פגש חברה ישראלית במשבר לאחר תשעה חודשי מאבק סביב הרפורמה המשפטית. המאבק הזה צייר את ישראל כחברה מפולגת ומסוכסכת, שאיבדה את הסולידריות החברתית שאפיינה אותה; פילוג שגרם לציר ההתנגדות לפרש את ההתפתחויות כשחיקת החוסן החברתי והלאומי באופן שיפגע ביכולתה להגיב לאיום הביטחוני. ניתן להניח שמצב זה סייע להניע את חמאס, ובעקבותיו את הצייר כולו, לזהות כי בשלה העת למתקפה ב-7 באוקטובר, שאחריתה הפעלת כל הצייר במלחמת התשה עצימה נגד ישראל לצורך שחיקתה ואז הקרסתה.

התגייסות האומה ב-7 באוקטובר הראתה עד כמה הייתה התפיסה הזו שגויה והראתה את הסולידריות הישראלית במלוא תפארתה. רוח ההתנדבות פשתה בכל שכבות החברה הישראלית ומגזרית, כולל המגזרים החרדי והערבי. רוח הלחימה והגבורה של חיילי צה"ל, אחדות השורות בכל יחידותיו לצד הנכונות הישראלית לחשוק שפתיים אל מול האובדן הקשה תוך תמיכה בצבא ובממשלה בכל הנוגע למטרות המלחמה ולאופן ניהולה,⁷ מעוררים השתאות.

עוצמת הלכידות המופגנת הוכיחה לרוב המוחלט של החברה הישראלית את חשיבותה ואת נחיצותה. אלא שככל שנוקף הזמן, שבים ומופיעים קווי שבר. אולם נדמה שאלה מועצמים על ידי התקשורת וגורמים פוליטיים מסוימים שעדיין מאמינים שיש בפילוג ובשנאה משום משאב פוליטי, ואין בכך כדי לשקף בהכרח תמונת מצב אמיתית של החברה. אכן, קיימות סוגיות

6 מעשה מדובר בתקדים היסטורי, להוציא אירוע הגנת שמי הארץ על ידי טייסת צרפתית בימי מבצע קדש והצבת סוללת פטריוט בשטח המדינה במלחמת המפרץ הראשונה, 1990-1991.

7 מורן דיטש, רבקה מלר, עידית שפרן גיטלמן וענת שפירא, ממצאי סקר "חרבות ברזל": אוקטובר 2024, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 20 באוקטובר 2024.

המעוררות מחלוקת, דוגמת נחיצות המשך המלחמה בדרום אל מול סוגיית החטופים, נושא גיוס חרדים והפער שבין הנטל הכבד המוטל על משרתי המילואים לבין המגזר החרדי, והתנהלות מערכת המשפט, אלא שמאיך גיסא, ניתן לזהות הסכמות רחבות מאוד בנוגע למלחמה נגד חיזבאללה ואיראן ואמון גבוה בהצלחת צה"ל לממש את מטרות המלחמה בכל הזירות.⁸

קרדיט: Melnikov Dmitry

יש לשאול האם הרפורמה המשפטית איבדה את מרכזיותה בשלב הזה בסדר היום הציבורי בשל המלחמה, ולמרות הניסיונות להחזירה או לממשה באמצעות חקיקה על בסיס הצעות חוק פרטיות בשלהי שנת 2024, ספק אם ניתן יהיה באמת לממשה במציאות שהחברה הישראלית נתונה בה בעת הזו. אלא שבמהלך המלחמה פרסם בית המשפט העליון פסק דין הנוגע לליבת הרפורמה (החלקית) שאושרה על ידי כנסת ישראל. פרסום פסק הדין בעת הזו וברוב הדחוק מעלים שוב את הסוגיה המשפטית לסדר היום הציבורי. כך גם התנהלותה של מערכת המשפט-הפרקליטות הצבאית סביב עניין עצורי הנוח'בה במחנה שדה תימן, וכן שורה של פסקי דין של בג"ץ נגד הממשלה ושריה, כמו גם הלעומתיות של היועצת המשפטית לממשלה כלפי הממשלה כמעט בכל היבטי העשייה בעיני שריה, והמשבר החריף שאך התעצם ביחסי היועצת המשפטית והפרקליטות עם הממשלה.

נושא הרפורמה המשפטית מחייב דיון מחודש באיזון מחודש ומתוקן בין הרשויות. הטיפול בסוגיה זו צריך להניח את התשתית הרעיונית ליצירת הסכמות בדבר הצורך בשינויים ביחסי הגומלין בין שלוש הרשויות.

סוגיה נוספת המחייבת התייחסות מעמיקה היא יחסי רוב-מיעוט בישראל. המגזר החרדי, המגזר הערבי והמיעוטים האחרים בישראל הושפעו גם הם מהמלחמה והוכיחו בחלקם רצון להשתלבות בחברה הישראלית. את השינוי ואת הנכונות יש להעמיק, להרחיב ולבסס כדי לאפשר השתלבות משמעותית יותר של כל המגזרים האלו בחברה הישראלית. תהליכי שילוב של מגזרים אלו

יסייעו מאוד לשיפור מעמדם, רווחתם ועתידם, ובה בעת יאפשרו הרחבה של בסיס הסולידריות הישראלית בכללותה.

לפיכך, ברור שאחד הנושאים הקריטיים שכל חזון שיגובש למדינת ישראל יהיה חייב לעסוק בו הוא הדרכים להעצמת הסולידריות והאמונה בצדקת הדרך. כאן עולה החשיבות בהעמקת הדין באשר לתפקידן של האקדמיה והתקשורת כסוכני סוציאליזציה והשפעה על השיח הציבורי והעצמת הקיטוב בחברה.

התגברות האנטישמיות בעולם בעקבות המלחמה עשויה לגרום ליהודים רבים לשקול את עלייתם ארצה, מה שעשוי להביא לגלי עלייה גדולים לישראל בעשור הקרוב (גידול ניכר בעלייה, ובעיקר מארצות רווחה מערביות, נרשם כבר במהלך שנת 2024, למרות היותה שנת מלחמה).⁹ מדינת ישראל תידרש להתארגן לעלייה זו ולספק את התשתית ההתיישבותית, הכלכלית והחברתית לקליטתם המוצלחת של מאות אלפי יהודים. לצד אלה, ישראל תידרש להעמיק את הקשר עם יהדות התפוצות כדי לחזק את זיקתה לישראל ואת תמיכתה בה כביטוי לכידותו של העם היהודי בכללותו, לשפר ולהבטיח את תחושת הביטחון שלה, ולמזער ככל הניתן אובדן של קהילות שלמות בתהליך התבוללות מתמשך.

אירוע ה-7 באוקטובר הוא לא פחות מקריאת השכמה למדינת ישראל ולחברה הישראלית. מדובר באירוע משנה סדרי עולם המחייב את המדינה ואת החברה להתעשתות מהירה ולהפנמת ההכרח שבהתאמה ובשינוי. מדינת ישראל צריכה לעבור תהליך של שידוד מערכות כולל לצד שינוי האתוס הלאומי והתאמתו לנסיבות המשתנות. ישראל שעד ה-7 באוקטובר התקיימה, ברוח המסורת הריבונית היהודית לדורותיה, כשמונה עשורים - כעת עליה להתחדש, להתעדכן ולעצב את דמותה מחדש לקראת העשורים הבאים. במובנים רבים, יש לראות את המלחמה כמלחמת קוממיות, כאשר מתוך החשכה הגדולה יבקע אור גדול ומדינה חדשה, ישראל 2.0, תקום מתוך השבר הגדול.

9 איריס ליפשיץ-קליגר, דווקא עכשיו: העולים החדשים שהגיעו השנה לארץ, ידיעות אחרונות, 25 באוקטובר, 2024.

הנחות יסוד

את הנחות היסוד גיבשנו והגדרנו לאחר שורה של דיונים בהרכבים שונים, שהתמקדו בשאלות: מה קרה ב-7 באוקטובר? מדוע קרה מה שקרה? האם מה שקרה הפיך במהותו או עד כמה הוא מוחלט או נכון/תקף לטווח הרחוק? מהם שינויי היסוד המתחייבים לצורך התמודדות רלוונטית ויעילה יותר עם מאפייני המציאות החדשה ומהות האיומים?

בסיום התהליך הגענו לניסוח שורת הנחות יסוד עדכניות:

הנחות מצביות

- אנו בעיצומו של אירוע מכונן ברמה הלאומית המשנה את סביבות הפעולה החיצונית והפנימית של ישראל.
- ישראל נתונה במלחמה רב-זירתית/אזורית המובלת על ידי "ציר ההתנגדות" בהובלת איראן, כשחמאס וחיזבאללה הם רכיבים, גם אם מוחלשים לאחר הישגיה של ישראל מול הציר.
- בהינתן מלחמה אזורית עצימה, ואף על פי שישראל הצליחה למצב את מעמדה כמעצמה אזורית שהצליחה לעצב מחדש את המערכת האזורית, ישראל תיתקל בקשיים ניכרים בהגנה על עצמה רק בכוחות עצמה ותזדקק לסיוע של קואליציה בינלאומית ואזורית, שאותה יכולה להוביל רק ארה"ב.
- למלחמה האזורית השפעות גלובליות בשל תמיכת רוסיה וסין, שתי מעצמות רביזיוניסטיות הכופרות בסדר העולמי הקיים ובהגמוניה האמריקאית. אלו בחרו לתמוך בציר ההתנגדות כדי להחליש את ארה"ב, לפגוע באינטרסים חיוניים שלה, להחליש את מעמדה הגלובלי ולאפשר כינון סדר גלובלי חדש ורב-קוטבי.
- המלחמה במובנה הגלובלי מייצגת או משקפת בעיית יסוד של תפיסת מדינות רבות הנוגעת לעצם זכותה וחובתה של ישראל להילחם בברבריות האסלאמית הרדיקלית תוך שימוש בפלטפורמות ובערכים של העולם החופשי.

**התמיכה הרחבה
במתקפת 7
באוקטובר
בציבור ובהנהגה
הפלסטיניים
מבהירים שהסכסוך
הפלסטיני-ישראלי
אינו טריטוריאלי**

המרחב האזורי

- אחת הסיבות המיידיות למתקפת 7 באוקטובר, מעבר לאמונה המשיחית ברעיון שהמתקפה תוביל להבערת כל החזיתות במעגל הראשון ובטבעת האש האיראנית בדרך לתחילת הסוף של הפרויקט הצינוני, הייתה הרצון להסיג לאחור את הליך בניית הארכיטקטורה האזורית החדשה שארה"ב מקדמת במזה"ת, בדגש על הנורמליזציה עם ערב הסעודית ויחסי ישראל ומדינות ערב, מכיוון שזו נתפסת כאיום מהותי ומשמעותי על "ציר ההתנגדות" כולו.
- התמיכה הרחבה במתקפת 7 באוקטובר בקרב הציבור וההנהגה הפלסטינית, התמיכה הגבוהה בחמאס, לצד אינדיקציות נוספות שהתקיימו גם קודם למתקפה, מבהירים שהסכסוך הישראלי-פלסטיני איננו סכסוך טריטוריאלי במהותו הניתן לפתרון בחלוקת הארץ, אלא סכסוך זהותי-קיומי ודתי, שבבסיסו אי-הנכונות להכיר בעצם קיומה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי בגבולות כלשהם.
- ההיגיון של רעיון "קיר הברזל" ימשיך להיות תקף, אלא שקיר הברזל שנבנה גם הוזנח ברבות השנים ונסדק, מבית ומחוץ, ולכן לא עמד במבחן המציאות ומחייב חיזוק משמעותי בכל הממדים: ביטחוני, כלכלי ומדיני.
- איום הייחוס על מדינת ישראל מחייב שינוי פרדיגמטי בנוגע להיקף המענה הביטחוני ומאפייניו. מהותו של השינוי היא בייצוב ובמיסוד מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית, המשפיעה על המרחב וחותרת באופן פרו-אקטיבי לפירוק האיזומים על ביטחונה ועל קיומה באמצעים צבאיים ומדיניים. צבא גדול, חזק, יוזם והתקפי לצד מערכת בריתות עם מדינות, מיעוטים אתניים וקבוצות - סוריה כמשל.
- ישראל אינה יכולה להשלים עם קיומו של איום הייחוס העיקרי - איראן גרעינית, וחייבת לפעול לסיכולו בכל דרך אפשרית. העדיפות המוחלטת היא לתיאום מלא עם ארה"ב.
- הסכמי השלום נותרו יציבים, אך ההתנהלות המצרית כלפי ישראל תמשיך להיות לעומתית ומתריסה, בדגש לגבי נוכחות צה"ל בציר פילדלפי, אופן חסימתו ואופן הפעלת מעבר רפיח, ובדגש לגבי זהות הגורם הפלסטיני במעבר.
- ירדן תמשיך לנקוט קו ביקורתי ואף ארסי נגד ישראל כחלק מהמענה של בית המלוכה למגמות הדמוגרפיות וללחצים מבית של הרחוב הירדני, העוין מאוד את ישראל.

ארה"ב והזירה הבינלאומית

- אף שהיחסים עם ארה"ב עברו טלטלה מאז 7 באוקטובר, הרי שהם נותרים כרכיב יסודי בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל, ואין להם תחליף. זאת גם בעיקר כשרק ארה"ב מסוגלת לגבש קואליציה כסיוע לישראל בהתמודדות ההגנתית במלחמה. מאידך גיסא, היחסים מאותגרים בשל פערים בין הצדדים את תפיסת המרחב ואיומיו וגם בשל שינויים דמוגרפיים, חברתיים ופוליטיים בארה"ב.
- ההתגייסות של ארה"ב להגנת ישראל, והמעורבות חסרת התקדים בניהול המלחמה, משקפות נחישות אמריקאית להגנה על האינטרסים החיוניים שלה גם על חשבון אינטרסים חיוניים של ישראל. הנכונות האמריקאית לכפות על ישראל התנהלות הפוגעת באינטרסים חיוניים שלה משפיעה בהכרח על מאפייני היחסים, שהופכים למתוחים ולטעונים ומחייבים בניית מנגנונים לניהול אי-ההסכמות והמתחים.
- הקהילייה הבינלאומית, בדגש על האו"ם ומוסדות בינלאומיים אחרים, תמשיך להיות מוטה, עוינת וביקורתית כלפי ישראל כל אימת שישראל תימצא במצב של מלחמה נגד אויביה, גם כאשר האחרונים יזמו את התוקפנות, קל וחומר במקרה של מתקפת מנע ישראלית. לפיכך, יש לבחון מחדש את משמעות הלגיטימציה הבינלאומית כמשאב הכרחי בהתחשב בכך שגם כאשר ישנה כזו היא מתאינת במהירות. בנוסף, מדינת ישראל צריכה לבצע הערכה מחדש לגבי אופן ניהול קשרי החוץ עם מדינות שונות בעולם, כולל האו"ם וארגונים בינלאומיים אחרים.

ביטחון פנים

- המלחמה הבליטה את הבעייתיות שבהיעדר אסטרטגיה לאומית לביטחון פנים. לצורך גיבוש אסטרטגיה כזו מתחייבת המשגה, תוך חיבור בין אמצעים ושיטות פעולה במסגרת המאמצים הלאומיים לביטחון הפנים. יש לגבש תפיסה להגנה אזורית של יישובי הארץ ולאופן השילוב והתיאום עם המשטרה, גופי החירום וההצלה, המשמר הלאומי לכשיקום וצה"ל.

כלכלה וקיימות ביטחונית

- המלחמה הציפה באופן בולט את סוגיית הקיימות הביטחונית; עיכובים במשלוחי הנשק מארה"ב ואמברגו נשק של כמה מדינות אירופיות מחדדים ומדגישים את ההכרח שבבניית יכולות ייצור ביטחוניות. זאת לצורך בניית תמהיל מאוזן בין יכולות ייצור עצמיות של אמצעי לחימה וחימוש לבין ההיקף והמלאי שיש להחזיק למצבי חירום.
- המלחמה הציפה את נושא הביטחון התזונתי והתלות הישראלית בשרשראות הספקה גלובליות, בהינתן סיכון של עצירת התעבורה הימית לישראל בשל פעילות האויב והימנעות חברות ספנות מלבוא, או מניעה שלהן מלהגיע לנמלי לישראל באילת ובים התיכון. חרם מסחרי-כלכלי מצד טורקיה מחדד את ההכרח שבבניית חקלאות, מזון ומוצרי בנייה ותעשייה אחרים.
- סוגיית הביטחון התזונתי מחייבת את הרחבת ההתיישבות והחקלאות, הן לצורך מתן מענה ליכולות ייצור עצמי והן כערך ליבה באחיזת הקרקע וכחלק מהאתוס הלאומי המעודכן, בשמירת על ריבונות המדינה ובכך כחלק מובנה בביטחון הלאומי.

אחר

- כשלים בסיסיים ביחסי דרג מדיני-דרג צבאי והיחלשות אמון הציבור בצבא מחייבים שיפור של הפיקוח האזרחי על הצבא במכלול הנושאים, בכלל זה פיקוח על מינויים לתפקידים קריטיים.
- הלכידות והחוסן החברתי מהווים מקור עוצמה. יש לפתח את המנגנונים להגברת הלכידות החברתית ולהקטנת ההשפעה של גורמי קיצון בחברה.
- המלחמה העצימה את המורכבות והמתח ביחסי הרוב והמיעוט (חרדים, ערבים, דרוזים, בדואים). תהליכי שילוב של מגזרים אלו יסייעו מאוד לשיפור מעמדם, רווחתם ועתידם, ובה בעת יאפשרו הרחבה של בסיס הסולידריות הישראלית בכללותה.
- מעמדה של מערכת המשפט ואיזון עוצמתה המופרזת המפרה את האיזון בין הרשויות ימשיכו לעמוד בבסיס הוויכוח הציבורי.
- ישראל צריכה להיערך, עקב התגברות האנטישמיות, לעלייה נרחבת של יהודים ארצה ולקליטתם. במקביל, עליה להעמיק את הקשר עם יהדות התפוצות כדי לחזק את זיקתה לישראל ואת תמיכתה בה כביטוי ללכידותו של העם היהודי בכללותו.

פרדיגמת שתי המדינות

חלק זה מנתח את עיקרי הנושאים במסגרת מיזם ישראל 2.0. בחלק מהמקרים ניתנות הנחות יסוד ספציפיות לתחום האמור, בהמשך ניתן פירוט לגבי עיקר האתגרים ולבסוף ניתנות המלצות למדיניות.

אתגרים

מתקפת ה-7 באוקטובר, כמו גם התמיכה הרחבה בחמאס ובמנהיגיו בציבור הפלסטיני, וביו"ש בפרט, מחייבים חשיבה מחדש באשר לבשלות הפלסטינית להקמת מדינה עצמאית ושחרת שלום ובאשר לנכונות פתרון שתי המדינות והיתכנותו.¹⁰

ישות עצמאית אין פירושה בהכרח מדינה עצמאית במתכונת המוכרת. ייתכנו מודלים אחרים, בוודאי בתנאים של ארכיטקטורה אזורית חדשה, שתייצר בהכרח מבני הזדמנויות חדשים שאינם קיימים היום.

חמאס הוא אחד מראשי החץ של הציר האיראני, הנתמך על ידי רוסיה וסין, במאבק להשמדת ישראל, הנתפסת בעיני הציר כישות בלתי לגיטימית שנכפתה על האזור כתוצר של הקולוניאליזם והאימפריאליזם המערבי, וכחלק וייצוג של אותו עולם במקום לא לו.

בראייה היסטורית, ההנהגה הפלסטינית לא השכילה לעבור את תהליך השינוי המתחייב מתנועה לאומית מהפכנית ואלוימה לבניית מדינה מתפקדת ואחראית, המתקיימת בשלום לצד מדינת ישראל, ברוח הסכם אוסלו. ההנהגה הפלסטינית לא השקיעה את מאמציה בבניית מדינה פלסטינית עצמאית באמצעות בניית חברה אזרחית, מוסדות מדינתיים מתפקדים, כלכלה ותשתיות לאומיות. את עיקר מאמציה השקיעה ההנהגה הפלסטינית בניסיון לסכל ולפרק את הפרויקט הציוני. אתוס ההתנגדות הפלסטיני ודפוסי הפעולה של אש"ף הועתקו ושוכפלו לקוד ההפעלה של הרשות הפלסטינית.

הקמת מדינה פלסטינית כתוצאה של ההתקפה הברברית של ה-7 באוקטובר, ולאחר העדר גינוי של הרש"פ ולצד התבטאויות של כמה בכירים ברש"פ בנוגע ל-7 באוקטובר נוספים שיצאו משטחי יו"ש, תיתפס כלא פחות מפרס לטרור, ותהיה מתכון ודאי להתפשטות ולהתחזקות הגורמים הרדיקליים במרחב. זאת ועוד, עם שרובו תומך במהלך שתכליתו היא ג'נוסייד אינו ראוי לזכות למימוש ההגדרה העצמית באמצעות הקמת מדינה, בדיוק כמו שמי שמצהיר על כוונתו לרצוח אינו ראוי לחירות אישית.

10 להרחבה, ראו: קובי מיכאל וגבי סיבוני, פרדיגמת שתי המדינות במבחן ה-7 באוקטובר והמלחמה האזורית, מכון משגב, 6 במאי, 2024.

המלצות

פרדיגמת שתי המדינות החיות בשלום זו לצד זו איבדה את הרלוונטיות שלה בעת הזו ואין לה משפט קיום בתנאים הקיימים בכלל, ובאלו שלאחר ה-7 באוקטובר בפרט, גם אם יש בקהילייה הבינלאומית ובארצות הברית מי שמנסים בכל דרך להחיות אותה בשל דבקות ברעיון המייצג את מערכת הערכים המכוננת של העולם המערבי.

מול גורמים המקדמים את פרדיגמת שתי המדינות תיזדרש ישראל להפעיל את כל כוח השכנוע שלה כדי להסביר שהקמת מדינה פלסטינית מסוכנת בשל העדר כל בשלות ותנאים לתפקוד מדינתי אחראי ויעיל, ובעצם קיומה ככזו בתנאים הקיימים היא תהפוך בהכרח למקור לאלימות כלפי ישראל לצד היותה מדינה כושלת במרחב רווי מדינות כושלות, שהן תשתית לאי-יציבות אזורית, ואף גלובלית.

לפיכך, נכון יהיה לשקול מתן מענה לסוגיה הפלסטינית בשתי חלופות אפשריות: האחת במסגרת מולטילטרלית-אזורית, במסגרת הארכיטקטורה האזורית החדשה שתתעצב. במסגרת המערכת האזורית נוצרים מרחבי הזדמנויות חדשים לעצמאות פלסטינית מוגבלת ומרוסנת בתצורה שאיננה בהכרח תצורת מדינה כציפיות הפלסטינים, אלא מבנה פדרטיבי רופף של שתי פרובינציות אוטונומיות ללא רצף גאוגרפי ביניהן, וכתשתית אפשרית בעתיד מאוחר יותר לקונפדרציה ירדנית-פלסטינית.

**ישראל תיזדרש
להפעיל כוח
שכנוע מול גורמים
המקדמים את
פרדיגמת שתי
המדינות כדי
להסביר שהקמת
מדינה פלסטינית
מסוכנת**

החלופה השנייה שמוצע לבחון היא מערך של שלטונות מקומיים במרחב הפלסטיני על בסיס גאוגרפי וזהותי/שבטי/חמולתי. גישה זו מתבססת על ההבנה כי החברה הפלסטינית, כמו חברות ערביות אחרות, היא חברה שבטית. שבטים אלה שואפים לשלטון עצמי, וניתן לפי גישה זו לייצר מערכת שלטונית אפקטיבית. הרשות הפלסטינית תפורק ותוחלף בשלטון פדרלי.¹¹

באשר לרצועת עזה, הרי שחיסול חמאס כישות שלטונית וצבאית הוא אבן הראשה לכל תהליך ותנאי להתמודדות אפקטיבית במערכה האזורית מול איראן ושלוחיה, ולהכשרת התנאים להתקדמות כלשהי בהתייחס לסוגיה הפלסטינית. מכיוון שחמאס לא ייעלם לחלוטין ויישאר בצורה היברידיית כזו או אחרת של טרור וגרילה, יש לפעול בכל רצועת עזה להעמקת הפגיעה בתשתיות הטרור. במקביל יש לבנות חלופה שלטונית לחמאס ולשימור היכולת הביטחונית של צה"ל לפעול מגבול הרצועה לסיכול טרור ובניית תשתיות לקידומו.

הדרך האפשרית היחידה בעת הזו לסילוק חמאס ממוקדי הכוח ברצועה היא בהשלמת תהליך הפירוק של מרכז הכובד המשמעותי האחרון בצפון רצועת עזה ושאריות היכולת במרכז הרצועה. בנוסף יש הכרח למנוע מחמאס את ההשתלטות על ההספקה של הסיוע ההומניטרי, המאפשרת לחמאס את יכולת השיקום העצמי ואת המשך השליטה באוכלוסייה האזרחית לצד דיכוי כל אפשרות לצמיחת אלטרנטיבה שלטונית. זאת באמצעות הקמה של ממשל צבאי זמני. פעולה שכזו תשדר מסר ברור לאוכלוסייה האזרחית שחמאס אינו כתובת ולא יהיה כתובת ביום שאחרי המלחמה, ותוכל לייצר את התנאים להתפתחות חלופה שלטונית אזרחית שאיננה חמאס.

11 ראו מרדכי קידר, <https://www.facebook.com/PalestinianEmirates>.

ביטחון - מדיניות, צבא ותפיסת הפעלה

אתגרים

ישראל נתונה במלחמת שחיקה והתשה רב-זירתית מאז ה-7 באוקטובר 23 כששליטתה על עצימותה, משכה וגבולותיה מוגבלת, לכל הפחות עד לשינוי המדיניות כלפי חיזבאללה החל ממבצע הביפרים בספטמבר 2023.¹² צה"ל מגיע ל-7 באוקטובר עם מדיניות הגנה לאומית המנוגדת בתכלית למדיניות ההגנה שבה אחזה ישראל עד מלחמת לבנון הראשונה.

הסיבה לכך¹³ נעוצה במחדל הפיכתו של צה"ל, בידי עצמו, מצבא מכריע, ממגר ומביס, לצבא מרתיע תודעתית, ואי זיהויו של המחדל הצבאי והשלכותיו על ביטחון המדינה, או אולי התעלמות מודעת מהמחדל מצד הדרג המדיני.

את יסודות מדיניות הביטחון (ההגנה) הלאומית והגיונותיה ניסח בן גוריון, והוא הודיע עליה בכנסת ב-20 ביוני 1950. עיקרה הוא: כלקח ראשי ממלחמת העצמאות, ישראל לא תיקלע עוד למלחמות ארוכות המתנהלות בשטחיה. את העיקרון המנחה הזה תרגם הצבא לתפיסה אסטרטגית צבאית שהתבססה על שלוש הנחות יסוד מקצועיות בסיסיות:

- לעולם אין להעריך את כוונות האויב ומצבו התודעתי, ולעולם אין להניח שהוא מורתע.
- קו המגע בהגנה לעולם יכול להיפרץ.
- מגן לעולם יופתע, ועליו להיערך מראש שלא יוכרע כשיופתע.

כנגזר ממדיניות הביטחון, ולנוכח הנחות היסוד המקצועיות, גובשה אסטרטגיה צבאית שעיקרה הוא זה: בגלל העדר עומק קרקעי להכלת מתקפה אפשרית בתוך שטחיה, על ישראל להסיר איומים אפשריים לתקיפתה בעודם באיבם "מחוץ לגדר", במלחמת מנע מקדימה בעיתוי יזום על ידה.

כדי לממש את מדיניות הביטחון וכנגזר מהאסטרטגיה הצבאית, צה"ל נבנה כצבא הכרעה מהירה, שכדי לנצל מהר הזדמנויות שעשויות להיווצר להסרת האיומים עליו להימצא בכוננות מבצעית תמידיית גבוהה להסרתם, כבהסרת האיומים במבצעי קדש ושל"ג ובהשמדת הכורים הגרעיניים בעיראק ובסוריה.

12 להרחבה, ראו: גבי סיבוני, אתגרי הביטחון של ישראל לאור אירועי שמחת תורה, מכון משגב, 23 במאי, 2024.

13 להרחבה, ראו: חנן שי, המהפכה במדיניות ההגנה הלאומית שגרמה לתבוסת צה"ל ב-7 באוקטובר, מכון משגב, 9 באוקטובר, 2024.

לפיכך, וכנגזר ממדיניות הביטחון, את צבאות הטרור הסדורים שצמחו בגבולות לבנון והרצועה במאה זו היה צריך להסיר בעודם באיבם, כשהם עוד היו צבאות נייחים שאיימו על ישראל בירי מנגד אינטנסיבי שמומש מעת לעת ובהחדרת מפגעים בודדים. הסרתם נהפכה להכרחית כאשר מ-2014 נוסף להם דרג מתמרן-מסתער נייד, רגלי ורכוב, שהחזיר את איום כיבושם של שטחים ויישובים ישראליים - האיום שלשם סיכולו "מחוץ לגדר" נבנה צה"ל כצבא הכרעה.

חרף שלוש הנחות היסוד המקצועיות שלאורן גובשה התפיסה, וכן הלקח הראשי שהופק ממלחמת יום הכיפורים, ערב ה-7 באוקטובר התבססה הגנתה של ישראל, כמו ערב מלחמת יום הכיפורים, על ההנחה שהאויב מורתע ושהמודיעין יספק התרעה מודיעינית מצבית על מתקפה צפויה.

לפיכך, השאלה מדוע עוצבה והתנהלה הגנתה של ישראל בעשורים האחרונים בניגוד למדיניות הביטחון, לאסטרטגיית צה"ל וללקחי מלחמת יום הכיפורים, וכיצד התחולל שינוי כזה ללא הרשאת הדרג המדיני או מעורבותו (סוגיית חולשת הפיקוח האזרחי על הצבא ואחריות הדרג המדיני לדורותיו), צריכה לעמוד במרכז עבודתה של ועדת חקירה ייעודית שתוקם לצורך זה.¹⁴

מהות הכשלים שנחשפו ב-7 באוקטובר נוגעת לכל ארבעת הרכיבים של תפיסת הביטחון: התרעה - הערכת מודיעין מנותקת מהמידע שנאסף, ששללה את יכולת ההתארגנות ופגעה בהערכת האיום; כשל בהגנה, וכן כשל של מבנה ושל יישום הפיקוד והשליטה באירוע הפלישה כאשר תמיד יש לפעול תחת ההנחה שנופתע; קריסת ההרתעה, שלא מנעה את מתקפת חמאס, הצטרפות חיזבאללה וכוחות שלוחים נוספים למלחמה, או את המתקפה האיראנית ב-13 באפריל; כשל תפיסת ההגנה שהסתמכה באופן מוגזם על טכנולוגיה, החלשת ההגנה המרחבית, היעדר מענה בסיסי של הצבא והזנחת יישובי הספר; כשל ההכרעה, בדגש על חמאס ברצועת עזה וחיזבאללה בלבנון (לכל הפחות עד ה-17 בספטמבר, אז החל המפנה מול חיזבאללה).

14 קובי מיכאל וגבי סיבוני, ההכרח בוועדת חקירה והחשיבות לעשות זאת בדרך נכונה, מכון משגב, 25 ביולי, 2024.

לישראל יש יכולות להכריע את אויביה, אולם המגבלה המרכזית נובעת מהיעדר הנכונות של ישראל להפעיל כוח, בעיקר כמתקפת מנע כדי לסכל איומים מבעוד מועד. הפעלת הכוח נעשתה בשנים האחרונות לצורך הרתעה באמצעות גרימת נזק ולא בהכרעה. תפיסת ההכרעה הומרה בתפיסת ההרתעה. מצב זה נבע מתפיסה חסרה של האיום, אמון מוגבל בצה"ל בדגש על כוחות היבשה, מחשבה שהאויב מורתע ושניתן להרתיעו באמצעות אש מנגד וחיבור יעיל בין מודיעין לאש, היעדר לגיטימציה פנימית למתקפת מנע שמקורו בפילוג הפנימי בישראל, מה שמוביל לחשש מפני חוסנו של העורף והחוסן הלאומי בכללותו, והיעדר לגיטימציה בינלאומית.

כל משאבי האיסוף והמודיעין האיכותי ביותר לא יספיקו כאשר הערכת המודיעין מבוצעת על ידי גורמים השבויים בקונספציה נוקשה ולא מתוקפת, הניזונה גם מחשיבת יחד והיעדר חשיבה מאתגרת אחרת. ברבות השנים נחלשו מחלקת בקרה באמ"ן והשפעתה על תהליכי הערכת המודיעין, והיא לא הצליחה, בשל מגוון סיבות, לעמוד בייעודה המקורי.

המלחמה הרב-זירתית שישראל נתונה בה מאז ה-7 באוקטובר מראה עד כמה לא היה צה"ל מוכן לעימות בסדר גודל כזה, ועד כמה היו שגויות תוכניות בניין הכוח שלו.

מערכת הביטחון היא בעלת עוצמה אדירה, הפועלת ללא כל בקרה אזרחית אפקטיבית מול מערכת אזרחית ודרג מדיני חלשים. צה"ל יכול להחליט שאין צורך במילואים, לפרק יחידות ולשחוק את כשירותן ללא כל בקרה ופיקוח, או לנסח תוכנית רב-שנתית לבניין הכוח ותפיסת הפעלת הכוח ללא מעורבות פעילה ומשפיעה של הדרג המדיני. בהיעדר היגיון מסודר ומוכתב על ידי דרג מדיני, אנו נותרים עם קרבות על תקציבים ופנסיות, ששוחקים את אמון הציבור.

עבודות מטה רבות על השינויים הנדרשים בהכשרת הקצונה לא הוטמעו. עם איכות כוח אדם שנשחקה, איכותה של שדרת הפיקוד יורדת ואיתה היתרון היחסי שעליו נבנה הצבא. בצה"ל קיים עודף עצום של קצינים, לצד חוסר בנגדים כשדרה המקצועית של המערכים.¹⁵ כך גם בנוגע לתהליך מינוי אלופים, מה שמוביל לשכפול מטריד של אלופי המטה הכללי, להיעדר שונות חשיבתית מאתגרת, מתכון לחשיבה קבוצתית, קיבעון מחשבתי וקונספציות קשוחות ובלתי מאתגרות.

בעשורים האחרונים, ראשית הצירים לכל פתרון בעיה מבצעית בצה"ל היא פתרון טכנולוגי. אירועי ה-7 באוקטובר חשפו את ההסתמכות היתרה על טכנולוגיה באיסוף המודיעין ובמענה ההגנתי וההתקפי, זאת כאשר יסודות המקצוע הצבאי מוזנחים ונשחקים עד דק. זרוע היבשה הוזנחה, וכך גם המילואים של כוחות היבשה.

העדר בקרה אזרחית אפקטיבית על צה"ל במגוון תחומים, בהם: תפיסת בניין והפעלת כוח, מינויים של אלופים ומינוי לתפקידים בכירים, מבנה הצבא, ועוד מגוון היבטים הגורמים לצה"ל לפעול באופן שאינו הולם את מדיניות הדרג הנבחר.¹⁶ בנוסף, העדר שליטה יעילה של ראש הממשלה על הפעלת הצבא, בעיקר במקרים שבהם הרמטכ"ל פועל באופן לעומתי לממשלה.

15 יובל בזק, צה"ל - הדרך לצבא מקצועי יותר, כיצד להתאים את צה"ל לאתגרי העתיד, צבא ואסטרטגיה, כרך 1, גיליון 3, INSS, דצמבר 2009.

16 להרחבה, ראו: גבי סיבוני וקובי מיכאל, פיקוח על אלופים ותפקידים בכירים בגופי הביטחון, מכון משגב, 22 ביולי, 2024.

המלצות

את ההמלצות הראשוניות חשוב לחלק לשתי קטגוריות. הקטגוריה הראשונה של ההמלצות מתייחסת לנדרש לצורך מימוש הניצחון במלחמה הרב-זירתית שבה נתונה ישראל, ואילו הקטגוריה השנייה של ההמלצות מתייחסת למה שמומלץ לעשות להמשך ולעתיד שמעבר לניצחון במלחמה זו. את הקבוצה הראשונה של ההמלצות ניסח חנן שי, שלעיקרו התייחסנו גם בפרק תיאור האתגרים והבעיות. שי ממליץ שכדי לממש את הניצחון נדרש כעת:¹⁷

- לאייש ללא דיחוי נוסף את המל"ל והמטכ"ל בבעלי השכלה מתאימה באומנות המלחמה, עקרונותיה וכלליה, ובעלי ידע וניסיון לתכנן ולנהל מערכות ומלחמות הכרעה;
- לתקף לאלתר את מדיניות הביטחון ואת אסטרטגיית צה"ל, ובהתאמה להן להכין את התוכניות המבצעיות להסרת האיומים ש"על הגדר" ואת מוכנותו של צה"ל לממשן;
- למקד את מאמצי בניין הכוח ושיקום צה"ל להשבה לאלתר של היכולות הנדרשות למימוש ייעודו כצבא מנצח, מכריע, ממגר ומביס;
- בהתבסס על מצוינותם המקצועית של גורמי הביצוע בצה"ל, בפרט רמתו המקצועית הגבוהה והמפתיעה של הדרג היבשתי המתמך-מסתער בסדיר ובמילואים, להאמין שסיומה של המלחמה בניצחון צבאי ישראלי מובהק הוא בהישג יד, ולהירתם קולקטיבית להשגתו.

המלצות בנוגע למה שמומלץ לעשות להמשך ולעתיד שמעבר לניצחון במלחמה זו:

- נדרש לגבש תפיסת ביטחון מעודכנת, שבמרכזה הצורך לסכל איומים מתפתחים באופן קבוע כדי לא לאפשר לאויב לבנות את כוחו באופן שיופעל בתנאים ובעוצמה קשים על ישראל. המשמעות של תפיסה זו עלולה להיות מצב לחימה קבוע ומתמשך, שיחייב את תושבי המדינה להקרבה ומסירות. חשוב להדגיש שגם חתירה להסדרים מדיניים ולעיצוב ארכיטקטורה אזורית חדשה, שתאפשר פיתוח שיתופי פעולה ביטחוניים ומודיעיניים, איננה מייטרת את הצורך בסיכול איומים מתפתחים באופן קבוע.
- בהקשר של אתגור הערכות המודיעין המבוצעות בעיקר על ידי אמ"ן וכישלון הפעלת מחלקת הבקרה, אנו מציעים לבחון הקמה של יכולת הערכה מודיעינית אזורית עצמאית (גוף הערכה אזורי - להלן גה"א). ההרכב האנושי של גה"א יתבסס על אזורחים בלבד, ולא תהיה לו זיקה לגופי המודיעין הקיימים. גה"א יהיה חשוף (באמצעות חקיקה) לכל חומרי המודיעין הגולמיים, ויבצע הערכה עצמאית של המידע. הערכה זו תונח באופן קבוע על שולחן מקבלי ההחלטות, בכלל אלה הערכות עיתיות והיערכות אל מול תרחישי פעולה שונים. זהו רעיון שלדי, ואנו מבינים שיש לפתח רעיון זה ולקבוע את התפקידים, הייעוד, המבנה והכפיפות של גה"א.
- הגדלת צבא היבשה: יש להגדיל את צבא היבשה בסד"כ נוסף של שתי אוגדות מתמרנות במילואים (שהן כ-8 צוותי קרב חטיבתיים). סד"כ זה מחייב הגדלה של כל המערכות הנגזרות

17 שי, המהפכה במדיניות ההגנה הלאומית, מכון משגב.

בכלל זה: פלטפורמות, אש, הנדסה, לוגיסטיקה. זאת לצד העצמה משמעותית של קטלניות מערך היבשה כדי שלא תוקמנה יחידות בעלות אפקטיביות נמוכה. הגדלת הסד"כ במילואים מחייבת הגדלתו ביחידות סדירות שתאפשרנה את הזנת כוח האדם הנדרש במילואים.

- יש לשפר, לשכלל ולחזק את הפיקוח האזרחי המהותי והאפקטיבי של הדרג המדיני על הצבא והמערכות הביטחוניות, תוך הבטחת ההלימה המתחייבת בין האחזקות לבין הסמכות. נדרשת בקרה אזרחית הדוקה מאוד שאינה תלויה כלל במערכת הביטחון אלא נשענת על המערכות האזרחיות דוגמת הכנסת, הממשלה והמטה לביטחון לאומי. בקרה זו תחייב גם אישור להחלטות חיוניות הקשורות בפיקוח על אסטרטגיית צה"ל ועל תהליכי בניין הכוח, לדוגמה:

- תקציב האימונים של צה"ל
- שינויים ארגוניים ברמת המטה הכללי והמפקדות הראשיות
- שינויים בסד"כ המילואים, בעיקר בהקשר של סגירת יחידות וגריטה של פלטפורמות עיקריות.

חשוב להדגיש בהקשר זה את הקשר ההדוק שבין תהליכי בניין הכוח לבין עיצוב האסטרטגיה להפעלת הכוח. אלו אינם יכולים להישאר נחלת הצבא בלבד ולדרג המדיני יש אחריות לכך, וזו אינה יכולה להתממש ולבוא לידי ביטוי מהותי ואפקטיבי אלא במעורבות עמוקה ומשמעותית של הדרג המדיני, הנשענת על בקיאות והבנה, בנוגע לשניהם גם יחד. חלק מתהליך בניין הכוח ואופן הפעלתו מושפע בהכרח מבעלי התפקידים הבכירים, תפיסת עולמם ומקצועיותם, ולכן כחלק מתהליך הפיקוח האזרחי מתחייב גם פיקוח של הדרג האזרחי על המינויים של בעלי התפקידים הבכירים והמשמעותיים בהשפעתם בצה"ל:

כחלק מתהליך בניין הכוח מתחייב פיקוח של הדרג האזרחי על המינויים של בעלי התפקידים הבכירים והמשמעותיים בצה"ל

- יש להפעיל פיקוח אזרחי על מינוי הקצונה הבכירה בשני ממדים: הראשון, מינוי לדרגת אלוף. מינוי זה מובא על ידי הרמטכ"ל לשר הביטחון ומחייב את אישורו. הממד השני נוגע לפיקוח פרטני על בעלי תפקידים מסוימים במטה הכללי. מוצע לקיים פיקוח פרטני לגבי בעלי התפקידים הבאים: סגן הרמטכ"ל, מפקדי זרועות היבשה, האוויר והים, שלושת מפקדי הפיקודים המרחביים, ראש אמ"ן, ראש אגף המבצעים וראש אגף אסטרטגי. תפקידים אלו הם תפקידי ליבה שיש להם השפעה מכרעת על גיבוש התפיסה של הפעלת הכוח ובניינו.

- פיקוח דומה יש להשית גם על בכירים (מקבילים לדרגת אלוף) בשאר ארגוני הביטחון. יש לקבוע מיהם בעלי התפקידים שיידרשו לפיקוח אזרחי גם בארגונים האלה.

- מבקר המדינה מציע לקיים תהליך בעל מתכונת מוגדרת ומעוגנת, תוך כדי שמירה על שיקול הדעת הרחב שיש בהקשר זה לרמטכ"ל ולשר הביטחון, ועל יכולתם לתת מענה לתהליכי מינוי שיש בהם מצבים חריגים. יש להרחיב את מעגל הפיקוח הזה מעבר לשר הביטחון, ולכלול בו גם את ראש הממשלה ו/או את הקבינט הביטחוני, או גוף מצומצם יותר מטעמו ובהרשאתו. במידת הצורך יוכל ראש הממשלה, כמי שעומד בראש הקבינט הביטחוני, להסתייע בוועדה מייעצת לצורך זה.

- בנוגע למינויים האחרים של הבכירים יתקיימו תהליכי שימוע חובה של הכנסת באמצעות ועדת משנה מיוחדת למינויים של ועדת החוץ והביטחון. שימוע זה יאפשר לקבל תמונה טובה יותר של המועמד וגישתו המקצועית לתפקיד שאליו הוא מתמנה.
- הפעלת צה"ל בשגרה: יש להפסיק עם מתווה הפעלת צה"ל (ושאר ארגוני הביטחון) בשגרה באופן שצה"ל מקטין את מוכנותו בסופי שבוע וחגים ומגדיל את המוכנות רק במצבי חירום לנוכח התראה ומלחמה. יש לעבור למצב הפעלה מיוחד שבו סבבי החופשות יתפרסו באופן קבוע על כל פני השנה ללא כל קשר לשבתות וחגים. בנוסף, ולנוכח תפיסה מוצעת זו, יבוטל גם נוהל ההדממה.
- יש לבחון את שינוי חוק הצבא, בייחוד בהקשר של הצורך לקבוע את ראש הממשלה כמפקד העליון של הצבא באופן שתתקיים הלימה בין האחריות של ראש הממשלה לסמכות שלו. ראה בהקשר זה המלצה מפורטת גם בפרק המשפטי להלן.

ביטחון פנים

אתגרים

כאשר מתייחסים לאירועים אלימים בתוך המדינה בהקשר נקודתי, מתפתחים אליהם מענים ופתרונות נטולי הקשר, ולא מתוך ראייה רחבה של אסטרטגיה כוללנית ורחבה. כך למשל, אירועי פשיעה חמורה ואלימות רצחנית בחברה הערבית, אלימות בקרב קבוצות מהגרי עבודה ופליטים, פשיעה חקלאית, דמי חסות ועוד.

יש לזכור שבשונה משאר הנושאים במדינה, הרי שבכל הקשור למערכת האכיפה במדינת ישראל אין לממשלה יכולת השפעה של ממש, זאת מאחר שבראשות מערכת האכיפה במדינה עומד ראש התביעה. במדינת ישראל זו היועצת המשפטית לממשלה. להחלטות שרים, או אפילו להחלטות ממשלה, באשר לסדרי העדיפות בכל הקשור למאמצי האכיפה, אין כל מעמד אמיתי. זאת כאשר היועצת המשפטית לממשלה אינה חייבת להכפיף עצמה לסדרי העדיפות או למדיניות הממשלה הנבחרת.

כל אלו מציפים את הפער הנובע מהיעדר מדיניות סדורה, כמו גם יכולת לממש מדיניות שכזו, לצד העובדה שאין למדינת ישראל אסטרטגיה לאומית מקיפה לביטחון פנים. בתנאים של היעדר הקשר להיגיון מערכתי מסדר, חזקה על המענה להיות מוגבל, ובחלק מהמקרים אף לא רלוונטי. היעדרה של אסטרטגיה לאומית לביטחון פנים, על שלל מרכיביה, מייצר פער מהותי בביטחון הפנים, ויתרה מכך, גם פער בביטחון הלאומי.

מורכבות אחרת בגיבוש מדיניות לביטחון הפנים נובעת בין היתר גם מריבוי הרשויות המדינתיות העוסקות בנושאים השונים וההכרח שברמת תיאום ושיתוף פעולה גבוהה ובשילוביות, כמו גם בשל הזיקות הרבות והמורכבות שבין נושאים אלו לביטחון הלאומי בכללותו. על המורכבות הזו נוספות התרבות הפוליטית בישראל וחולשת הרשות המבצעת בהתייחס למוסדות המדינתיים האמונים על הנושאים הרלוונטיים לביטחון הפנים, בין אם מדובר במשטרה, בשב"ס וכו'. גם המל"ל לא ייצר מסגרת תפיסתית כוללת ומערכת בקרה מתפקדת על עשיית ביטחון הפנים.

המורכבות אך גדלה ומסתעפת כשמדובר בהכרח בהתייחסות גם לסקטור הפרטי/עסקי, ולהכרח שבבניית תשתית מודיעינית ומחקרית הנחוצה לצורך זיהוי ואיתור איומים על ביטחון הפנים והגורמים להם.

במצבי חירום ומלחמה משטרת ישראל, משמר הגבול והמשמר הלאומי (גם במתכונתו המעודכנת כאמור לעיל) לא יוכלו לבדם לטפל בריכוזים רבים של התפרעויות אלימות, תקיפת יישובים, חסימות צירים וחסימות כניסות לבסיסים. צה"ל אף הוא יתקשה במתן מענה גם לאיומי הפנים ויידרש לרכז את המאמץ והקשב לגיוס הכוחות, צבירת הסד"כ בגבולות ומענה לאיומי החוץ.

המלצות

אסטרטגיית ביטחון פנים לאומית חייבת להיות רכיב חיוני בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל. חשוב להדגיש את תרומתו החיונית וההכרחית של ביטחון הפנים לחוסן הלאומי, ומכאן לעוצמה הלאומית, כנדבך יסוד של הביטחון הלאומי. אסטרטגיית ביטחון הפנים נדרשת להתייחס למטרות-העל בסוגיות הליבה של ביטחון הפנים, תוך בחינת הזיקה שבינן לבין הביטחון הלאומי בכללותו.

אסטרטגיה לאומית לביטחון פנים נועדה, בין היתר, למנוע פגיעה בחוסן הלאומי והחברתי, שהוא נדבך יסוד של העוצמה הלאומית והביטחון הלאומי. אין מדובר בממד או ברכיב הערכי של החוסן החברתי/לאומי, אלא בהכרח שבהגנה עליו מפני איומים מבית. צבא חזק, עוצמה צבאית-ביטחונית המאפשרת הגנה על המדינה מפני איומים חיצוניים, עוצמה כלכלית ועוצמה מדינית הכרחיים להבטחת הביטחון הלאומי, אך ללא הנדבך של ביטחון פנים ייפגע הביטחון הלאומי הכללי.

בליבת התהליך של גיבוש אסטרטגיה לאומית לביטחון עומד הצורך בהמשגה, זיקות בין הממדים השונים וההשפעות ההדדיות, לצד ניתוח תמונת המציאות, תוך חיבור בין אמצעים ושיטות פעולה למטרות במסגרת המאמצים הלאומיים לביטחון הפנים. מהאסטרטגיה נגזרת מדיניות ביטחון הפנים הלאומי, המתרגמת את העקרונות וההגיונות לשיטות פעולה - אופן הפעלת הכוח, המאמצים והאמצעים, ועקרונות לבניין הכוח.

תכליתן של אסטרטגיית ביטחון הפנים הלאומית והמדיניות הנגזרת ממנה הן הגנה על אזרחי המדינה ותושביה, על מוסדות המדינה וסמליה, על התשתיות הלאומיות ועל הריבונות מפני איומים בתוך גבולות המדינה. בין האיומים על ביטחון הפנים ניתן למנות טרור, פשע מאורגן, פשיעה חקלאית, הגירה בלתי חוקית או בלתי מבוקרת, חירום אזרחי שיכול להיגרם ממתקפות סייבר, אסונות טבע, מגפות ועוד. לצד אלה נדרש יהיה להתייחס לאיומים על הספקת המזון לישראל (ביטחון תזונתי), על הספקת תרופות ושרידות מערכת הבריאות (ביטחון רפואי) ועל איומים על שרשרת ההספקה למדינת ישראל במצבי חירום שונים.

קורדינר: Jose HERNANDEZ Camera 51

אסטרטגיית ומדיניות ביטחון פנים מחייבות הטלת מגבלות על אזרחים והמרחב הציבורי. כל אלה, כאמור, יוצרים מתח בין זכויות ובין צורך לשמור על הביטחון. יש לפעול לייצור סינרגיה בין כלל הרשויות למימושה. אסטרטגיה זו צריכה להיות חלק מובנה בתפיסת הביטחון הלאומי, וטוב יהיה ליצור את המסגרת הארגונית המתאימה (בדומה למשרד ביטחון המולדת האמריקני) שתוכל להוביל את יישומה.

כנגזרת מהאסטרטגיה הלאומית לביטחון פנים יש לחדד את נושא המשמר הלאומי.¹⁸ בשנתיים האחרונות הוחל בהקמתו של כוח זה, כאשר המענה המוצע מחייב התייחסות שתאפשר התמודדות הן עם הפגיעה בסדר הציבורי ובביטחון האזרחים בשגרה והן עם קשת האיומים בחירום.

ראשית מוצע להרחיב את המשמר האזרחי (שהם שוטרים בהתנדבות) באופן שתינתנה סמכויות שיטור קבועות למתנדבים לא רק במהלך משמרות השיטור. לא נדרשת חקיקה מיוחדת לצורך זה מאחר שתקנות המשטרה (המשמר האזרחי), תשנ"ז-1996, קובעות כי המשטרה רשאית להסתייע במשמר האזרחי בפעולות נוספות לשם שמירת הביטחון וביצוע תפקידי שמירת ביטחון הנפש והרכוש מפני פגיעות איבה.

הגדלת היקף המתנדבים, לצד הרחבת סמכויות, תאפשר הגדלה אפקטיבית בסדרי גודל של כוח השיטור הפעיל בכל זמן. כוח זה יוכל לטפל במגוון משימות אבטחה ושמירת הסדר הציבורי שתאפשרנה חיזוק של תחושת הביטחון, סיכול פיגועים, מעצר מפירי סדר ועוד.

ניתוח מקדמי של האיום מראה שהכוח הנדרש למשמר הלאומי צריך להיות בסדר גודל של כ-20 חטיבות (כ-3,000 לוחמים ואנשי מנהלה בכל חטיבה). הכוח יתבסס על לוחמי מילואים עם גרעין סדיר מצומצם.¹⁹

הכוח יפעל תחת הפיקוד של משטרת ישראל (או מג"ב). הכוח יאורגן כיחידה צבאית (מחלקות, פלוגות, גדודים וחטיבות) עם ההתאמות הנדרשות לפעולה בזירת הפנים, ויצויד ויאומן לפעול בחירום ובמלחמה. הכוח יוכל להיות מופעל במצבי חירום אזרחיים נוספים (רעידת אדמה, שרפה גדולה, צונאמי, מגפה וכדומה). לכוח תינתנה סמכויות פעולה והפעלת אש שיעוגנו בחקיקה מתאימה.

הכוח שיוקם יכול להשתלב במערך החירום הממלכתי שראוי יהיה להקים ושהצורך בו חודש במהלך מגפת הקורונה, מערך שיוכל גם לתת מענה למצבי חירום ובהם אסונות לאומיים, מגפות, תקיפות כימיות וביולוגיות, מתקפת סייבר רחבה שתשתק חלקים במשק וכדומה.

בהקשר של אבטחת יישובים הרי שעל איום הייחוס הביטחוני, בתפיסת ביטחון הפנים של ישראל, להתייחס בין היתר גם למרכיבים הבאים: התקפה של גורמים עוינים (אזרחים ישראלים ואויבים) על יישובים, בכלל זה יישובים מעורבים, מארבים לאורך צירי תנועה, כמו גם חסימה שלהם.

יש לבחון לעומק את האפשרות להטיל על המשמר הלאומי את האחריות הכוללת למערכי האבטחה היישוביים.

18 ראו עוד: ישי ערמוני, המלצות בעניין המשמר הלאומי, מכון משגב, 11 ביולי, 2023.

19 הניתוח בוצע על ידי המחברים והתבסס על הצורך לפעול במספר רב של מוקדים במקביל ומול איומים פנימיים רחבים, בכלל אלה חסימה של צירי תנועה, חדירה ליישובים ולמחנות צה"ל, כמו גם לחלוקה מרחבית של המשמר הלאומי באופן שניתן יהיה לגייס את לוחמיו במהירות ולהפעיל אותם במרחב מגוריהם במקרה חירום אזרחי.

מערכים אלה כוללים את כיתות הכוננות במרחב הכפרי ולאורך הגבולות (המעטפת החיצונית), שחייבות להיערך למסוגלות של הגנה על היישובים באופן עצמאי עד 6 שעות.²⁰ צה"ל, המשטרה וגופי ההצלה במרחבים אלה צריכים להיערך להתערבות ולמתן מענה הגנתי וטיפולי בטווח זמן שאינו עולה על 6 שעות. המשמעות המיידית היא שיש להיערך לכך מבחינת אימונים והכשרה ואספקת ציוד מתאים, ולבסס מערכת פיקוד ושליטה לשיתוף פעולה בין הגופים.

בנוסף, בראייתנו יש לגבש לכיתות הכוננות תפיסת הפעלה מסודרת, מתוך ראייה רחבה המשתלבת עם תהליך הקמת המשמר הלאומי ולפי הגיונות של אסטרטגיה לאומית לביטחון פנים.²¹

במסגרת זאת יש לקבוע את איום הייחוס שאליו תצטרכנה כיתות הכוננות לתת מענה, ולגבש לכך מתווה פעולה שיתייחס לאופן הפעלתן ברמה המקומית וגם ברמה המרחבית. יש לבנות לכיתות אלה מערך פיקוד ושליטה, לבנות להן אפשרות לקבל תמונה מודיעינית רלוונטית ולאפשר להן בניין כוח בהתאם לכל אלה, ובייחוד באשר לאמצעי לחימה, כוח אדם, אימונים ותרגילים.

אנו סבורים כי כיתות הכוננות צריכות להתכונן למתקפות על יישובים, כולל מקומות מגורים מעורבים של ערבים ויהודים, וכן להגיב במקרה שהפרות סדר בסמוך ליישובים תתפתחנה לתקיפה של ממש. כמו כן, כיתות הכוננות נדרשות לתת מענה במקרה שמתגלים מארבים בצירי תנועה הסמוכים למקום פעילותן.

את הכיתות כדאי לחלק למבני פעולה של כיתות וחוליות, לצייד אותן באמצעים הולמים ובכלי נשק, ולהכשיר אותן ללוחמה וכן לצרכים אחרים, כגון מתן סיוע רפואי ראשוני, חילוץ מהריסות ועוד. במקביל, יש להקפיד על אימון לחבריהן טרם קבלתם לתפקיד ובשגרה, ולשלב אותם בתרגילים והיערכויות של צה"ל והמשטרה.

אף שאת כיתות הכוננות יש לחבר למערכת הפיקוד והשליטה של משטרת ישראל ככלל, בכל מקום שבו ניתן - יש להכפיף אותן למשמר הגבול.

20 להרחבה, ראו עוד: גבי סיבוני וקובי מיכאל, מבט ראשוני על אבטחת יישובים בראי המלחמה, מכון משגב, 2 בינואר, 2024.

21 להרחבה, ראו: גבי סיבוני וקובי מיכאל, העמקת תהליך הקמת כיתות הכוננות - המלצות וכיוונים להמשך, מכון משגב, 3 בנובמבר, 2023.

הגירה

אתגרים

בפני ישראל שני אתגרים מרכזיים בתחום ההגירה הבלתי חוקית: ההתמודדות עם קהילות המסתננים ומהגרי העבודה הבלתי חוקיים שכבר נמצאים בארץ, וגיבוש מדיניות ברורה בתחום "איחוד המשפחות" של פלסטינים.

ישראל הצליחה במידה רבה לבלום את זרם המסתננים, בעיקר בגבולה הדרומי, באמצעות הקמת גדר הגבול, מתקני כליאה וחקיקה מתאימה. אולם עדיין נותרו אתגרים ניכרים בהתמודדות עם עשרות אלפי המסתננים הנמצאים כבר בישראל. נדרשת אכיפה מוגברת ויעילה יותר בקרב אוכלוסייה זו, לצד עידוד מעברם למדינות המוכנות לקלוט אותם.

מבחינה מושגית, המונח "הגירה" מתייחס לתנועת אוכלוסייה על מנת להשתקע ביעד החדש כתושבי קבע. תנועה זו עשויה לנבוע בין אם מרצון - כחיפוש הזדמנויות כלכליות טובות יותר במדינות היעד, ובין אם מאונס - כתוצאה מעימותים במדינות המוצא או אסונות טבע שונים. לכל מדינה ריבונית הזכות והיכולת לקבוע את ההסדרים החוקיים לכניסה ולשהייה בתחומה, וכל מי שעובר עליהם, בכל מדינה, הוא מהגר בלתי חוקי.

**לכל מדינה ריבונית
הזכות והיכולת
לקבוע את ההסדרים
החוקיים לכניסה
ולשהייה בה, וכל מי
שעובר עליהם הוא
מהגר בלתי חוקי**

חוק האזרחות קבע דרכים לקבלת מעמד רשמי בישראל - מכוח שבות, ישיבה בישראל ערב הקמת המדינה, לידה, או התאזרחות תוך עמידה בהליך מוגדר. מסגרת חוקית זו יצרה בראשית המדינה כמה מעמדות אזרחיים הכוללים בעיקר אזרחים, תושבי קבע ותושבי ארעי.

כניסת הזרים לישראל מתאפשרת דרך מעברי הגבול הרשמיים - ביבשה, באוויר ובים - ורק לאחר קבלת אשרה המותאמת ל"מטרת הכניסה" שהוצהרה מראש. לכן, כל הנכנס שלא דרך מעברי הגבול הרשמיים או שלא קיבל אשרה תקפה בחוק יוגדר בישראל כ"מהגר בלתי חוקי". מהגרים בלתי חוקיים אלו נחלקים לקטגוריות אחדות, המרכזיות שבהן: "מסתננים" - זרים שנכנסו לישראל שלא דרך מעברי הגבול הרשמיים;

"שוהים בלתי חוקיים" - הגדרה רחבה יותר הכוללת גם כל מי שנכנסו בצורה מסודרת, אך לא עזבו את המדינה בתום התקופה הקצובה שניתנה להם באשרה או הפרו את תנאי השהייה, ו"מבקשי מקלט" - הכוללת זרים המגישים בקשה להגנה לאחר שלטענתם נשקפת סכנה לחייהם או לחירותם במדינת מוצאם ובקשתם זו טרם נבדקה.

ההגירה הבלתי חוקית פוגעת בביטחון הלאומי בשלושה אופנים עיקריים. ראשית, חדירת אנשים לגבולות המדינה בלא הרשאה כדין פוגעת בריבונות המדינה ובזכותה הבסיסית והיסודית לקבוע מי רשאי לבוא בשעריה.

שנית, הגירה מסיבית, גם אם חוקית, משנה את ההרכב הדמוגרפי והתרבותי של האוכלוסייה. דוגמאות רבות לכך ניתן לזהות במשבר ההגירה באירופה, שבו מדינות שונות מתמודדות עם השלכות ההגירה המסיבית, ובחלקה הגדול הבלתי חוקית, על ההרכב הדמוגרפי. הניסיון לשלב אוכלוסיות מרקעים תרבותיים, דתיים ולאומיים מגוונים לכדי חברה אחידה נכשל, וכעת מדינות

אירופה ניצבות בפני משבר דמוגרפי חמור, עם הזדקנות וצמצום אוכלוסיית הלאום המקורית מול גידול מתמיד באוכלוסיית המהגרים.

בנוגע ל"איחוד משפחות", המציאות הביטחונית בישראל מעלה חשש ממעורבות פלסטינים המקבלים מעמד בישראל דרך נישואים בפעילות חבלנית. על רקע חשש זה נחקק ב-2003 תיקון לחוק האזרחות והכניסה לישראל, האוסר על מתן מעמד לתושבי ה"אזור" (יו"ש ועזה) ומדינות עוינות. החוק נחקק כהוראת שעה והוארך פעמים מספר, תוך שינויים מסוימים בעקבות התערבות בית המשפט. ב-2021 פקע תוקפו לתקופה קצרה, אך ב-2022 נחקק מחדש.

המלצות

יש לשקול גיבוש מתווה חוקי יציב וקבוע שיאזן בין הצורך הביטחוני לבין זכות ההתאזרחות דרך נישואים הנהוגה במדינות רבות. כחלק מכך נדרש שיתוף פעולה עם גורמי הביטחון לגיבוש הסדר שיקבל תמיכה רחבה בכנסת, תוך הבחנה ברורה בין מדינות ואוכלוסיות ידידותיות לבין כאלה העוינות את ישראל.

כחלק מבחינת הנחות היסוד של תפיסת הביטחון הלאומי הישראלית לנוכח מאורעות ה-7 באוקטובר, נדרשת בחינת הרלוונטיות של סוגיית מדיניות ההגירה הישראלית בכלל, ויחסה להגירה בלתי חוקית בפרט, ומידת השפעתה על הביטחון הלאומי בישראל.

ההגירה הבלתי חוקית פוגעת גם בשלטון החוק ובסדר הציבורי. מהגרים רבים מגיעים ממדינות עם שלטון חוק רופף, וללא זיקה של ממש למדינות היעד מלבד אינטרס כלכלי, כך שהם נוטים לזלזל בחוקי המדינה הקולטת. בישראל ובמדינות מערביות אחרות ישנם קשיים ניכרים באכיפת החוק על אוכלוסייה זו, והתבדלותה מובילה לעיתים ליצירת "אזורי אין-כניסה" שבהם לרשויות קשה ביותר לפקח, לצד ניסיונות קהילות המהגרים הבלתי חוקיים להשפיע על אופי הסביבה החברתית.

יש לקבוע שרק מי שבקשתו למקלט אושרה יוכר כ"פליט" ויהיה זכאי לזכויות על פי הדין הבינלאומי.

התיישבות, חקלאות ואחיזה בקרקע

אתגרים

עוד בטרם הקמת המדינה ובמשך שנים רבות עמדה תפיסת "התלם האחרון" בשורש התרחבות תנועות ההתיישבות השונות ברחבי הארץ. היא הייתה גם רכיב חשוב בתפיסת הביטחון בדגש על עיצוב גבולות הארץ, האחיזה בקרקע והביטחון. תפיסה זו זיהתה קשר ישיר בין התרחבות השליטה בקרקע ברחבי הארץ מחוץ לגושי הערים המרכזיות באמצעות התיישבות וחקלאות עברית לבין השלטת ריבונות המדינה על שלל מחוזותיה, ובייחוד בגבולותיה ובמחוזות הספר. היא גם הכירה בתרומתה החשובה של ההתיישבות לביטחון ולהגנה על גבולות הארץ. מאז ועד היום, הביטוי "עד התלם האחרון" מסמל את נחישות תנועות ההתיישבות והחקלאות לקדם את המפעל הציוני עד לגבולות המדינה במטרה לבססם ולייצבם, למרות שלל האתגרים והמכשולים.

PhotoStock-Israel: קרדיט

בעשורים האחרונים חלה שחיקה באתוס ההתיישבות וביצור הגבולות באמצעותה, ובחשיבותו של המרחב הכפרי בישראל. במקביל, התחזקו מגמות העיור ונטישת ההתיישבות הכפרית והחקלאית. אירועי 7 באוקטובר המחישו לחברה הישראלית מחדש עד כמה חשובה אחיזת ההתיישבות בגבולות הארץ, ועד כמה מהותית תרומתה לביטחון הלאומי. המחיר הכבד ששילמה ההתיישבות בעוטף עזה, והתעקשות אנשי היישובים לשוב ולעבד את אדמתם מחדש ממחישים את ההכרח שבעדכון תפיסת הביטחון. עלינו להועיד מקום חשוב לנוכחות יהודית וישראלית ולאחיזה בקרקע במחוזות הספר.

בקרקעות שבהן אין יישובים חקלאיים ניתן לראות במקרים רבים השתלטות בלתי מסודרת על הקרקע. אויבינו מבינים היטב עד כמה נוכחות המרחב הכפרי באזור מדגימה את השליטה והריבונות הישראלית, ועד כמה הנחישות הישראלית לא לסגת מהאזור מעידה על חוסנה ויציבותה של הריבונות הישראלית. באותה נשימה ומאותן סיבות הם מעוניינים בקרקעות אלה לעצמם. לכן, כשאננו שם - הם נכנסים אליהן. כך, כשם שנוכחות יהודית זו בקרקע חשובה

בעוטף הרצועה, כך היא חיונית ונחוצה במרחב הכפרי כולו ברחבי הארץ לצורך הנכחת הריבונות הישראלית, להמשך המפעל הציוני וכרכיב מהותי בתפיסת ההגנה והביטחון.

בנוסף, ההתיישבות תורמת להתמודדות הישראלית עם אתגרים לאומיים שונים, הכוללים בעיות בתחומי הדיור, החקלאות והביטחון התזונתי ושמירת המשאבים הלאומיים, כגון קרקע ומים. אוכלוסיית העולם ממשיכה לגדול, בעיקר במדינות עולם שלישי כושלות, בניגוד למגמות הירידה בילודה בעולם המפותח. לצד הגידול הכולל באוכלוסיית העולם, בולטת מגמת העלייה בתוחלת החיים והזדקנות האוכלוסייה בעולם המפותח. ישראל, במובן זה, היא חריג בולט בהשוואה למדינות מפותחות אחרות בעולם. מגמות גידול האוכלוסייה ועליית רמת החיים, לצד מודרניזציה, תיעוש, פיתוח אורבני ותחבורה, מאיצות תהליכי ביעור יערות ומדבור לצד הידלדלות משאבי טבע ובעיות אקלים. תהליכים אלה מציבים אתגרים למדינות רבות בתחום הקצאת קרקעות לדיור, אספקת מזון ומים, והתמודדות עם מצבי אקלים קיצוניים. כבר כיום מוערך כי מחצית מהאוכלוסייה האנושית מתמודדת עם מחסור במים, והתחזיות הן כי בשנים הקרובות מרבית האוכלוסייה האנושית תתמודד עם מה שארגונים בינלאומיים מכנים "מחסור מוחלט במים".

בישראל צמחה האוכלוסייה ונאמדה ב-31 בדצמבר 2023 בכ-9.8 מיליון תושבים. גידול האוכלוסייה נע בשנים האחרונות סביב 2% בשנה.²² גם תוחלת החיים עמדה נכון לשנת 2021 על ממוצע של כ-82 שנים.²³ לצד גידול האוכלוסייה ותוחלת החיים, מדינת ישראל מתמודדת עם אתגרים דומים בתחומי הדיור. תחום זה מושפע ממחירים גבוהים של קרקע לבנייה, הנשלטת על ידי המדינה, וגם מהעדפות האוכלוסייה את המגורים במרחב שבין גדרה לחדרה מסיבות תעסוקתיות, תחבורתיות ואחרות. ישראל גם מתמודדת עם אתגרים בתחום הביטחון התזונתי, כל זאת בנוסף לאתגרי הייחודיים בתחומי הביטחון בכלל, וביטחון הגבולות בפרט.

השטחים הפתוחים בישראל מהווים את עתודת הפיתוח והבנייה לדורות הבאים, ויש חשיבות לאומית לשמור עליהם

רק כ-10% משטחי המדינה הינם שטחים בנויים (כ-2.2 אלף קמ"ר), ואילו 86% משטחי המדינה מוגדרים כ"שטחים פתוחים". יתר השטח מוגדר כ"שטחים מופרים" (1.6%), או שטחים שבהם מצויים גופי מים טבעיים או מלאכותיים (2.4%).²⁴ מתוך השטחים הפתוחים, כ-35% משטחי המדינה הינם שטחים סגורים המשמשים לאימוני צה"ל,²⁵ וכ-26% מוגנים כשמורות טבע וגנים לאומיים. כ-20% מהשטח הפתוח משמש לצורכי חקלאות.²⁶

השטחים הפתוחים בישראל מהווים את עתודת הפיתוח והבנייה לדורות הבאים, ועל כן ישנה חשיבות לאומית לשמור על קרקעות אלו, לפתחן ולהעבירן לדורות הבאים בשלמות ובאיכות הטובה מזו הקיימת בהווה. ההתכנסות ההולכת וגוברת של האוכלוסייה היהודית באזורי גוש

22 "אוכלוסיית ישראל בפתחה של שנת 2024", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 28 בדצמבר 2023, https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2023/424/11_23_424b.pdf

23 על פי נתוני הבנק העולמי.

24 "דו"ח מצב הטבע 2022 - שימושי קרקע בישראל", המארג - התוכנית הלאומית להערכת מצב הטבע, 2022, עמ' 14.

25 "שטחי האימונים של צה"ל ביבשה", מבקר המדינה - דו"ח שנתי 171, 2021.

26 "ענף החקלאות בישראל - תמונת מצב כלכלית לשנת 2022", משרד החקלאות ופיתוח הכפר, ספטמבר 2023, עמ' 26.

דן, בהליכי עיור מואצים, מאיימת על גבולותיה הקיימים של מדינת ישראל באופן העשוי הלכה למעשה לרכז ולצמצם את המדינה היהודית לרצועת חוף קטנה. כך ישראל תוותר בפועל - הגם אם לא באופן רשמי - על חבלי מולדת שלמים.

הצמיחה הגבוהה של האוכלוסייה הישראלית ותוחלת החיים שלה תחייב בשנים הבאות את המשך הפיתוח של תשתיות לאומיות כגון כבישים, מסילות רכבת, תחנות כוח ועוד, לצד פתרונות דיור מגוונים כדוגמת הקמת ערים ויישובים חדשים. לכן, למרחב הכפרי חשיבות רבה בכל הנוגע לאתגר שימור עתודות הקרקע להמשך הפיתוח המדינתי.

חקלאות

הקצאת קרקעות לצבא וגורמים סביבתיים מגבילים את החקלאים לקרקעות פרטניות, מה שמוביל לעיבוד חקלאי הולך וחוזר לאורך זמן, הפוגע באיכות הקרקעות ובתפוקה החקלאית. לצד זאת, האתגרים הביטחוניים והמדיניים מעלים סימני שאלה באשר ליכולת ההסתמכות על ייבוא תוצרת חקלאית ומזון לצורך הצריכה העצמית של ישראל, ומעלים שוב את נחיצות התוצרת המקומית - כלומר, יכולת ייצור חקלאי עצמאית.

מתקפת הפתע של ארגון הטרור חמאס הוכיחה מעל ומעבר לכל ספק כי תפיסת ההגנה המרחבית הישראלית, הנעוצה בהתיישבות אזרחית בגבולותיה ובספר הגאוגרפי-חברתי, הכרחית לביטחונה הלאומי. זאת, בייחוד לנוכח היעדר עומק אסטרטגי מספק. בחבלי ארץ רבים ברחבי ישראל המרחב הכפרי בכלל - וזה החקלאי בפרט - מהווה את חגורת הביטחון העוטפת את גבולות הארץ במענה ראשוני מול אויביה הרבים. אלמלא ההתיישבות בגולן, בבקעת הירדן, ביהודה ושומרון, בערבה, בנגב ובעוטף עזה - חבלי ארץ שלמים היו פרוצים הלכה למעשה בפני חדירתם של הרוצים ברעתנו.

בשנים האחרונות ניטלו יכולות ההגנה העצמית של היישובים על עצמם, בתואנה כי צה"ל וכוחות הביטחון ידעו לספק הגנה בזמן ובמקום הדרושים לכן, וכי אין ליישובים עצמם צורך לעסוק בהגנה עצמית אקטיבית. אלא שמול קריסת הצבא במקרים רבים, היו אלה דווקא כיתות הכוננות הזעירות שניהלו קרבות גבורה בהגנה על היישובים ב-7 באוקטובר 2023.

בעשורים האחרונים התחזקה מגמה שלטונית לעמעום חשיבותו ונחיצותו של המרחב הכפרי, מה שהוביל להחלשתו ולנסיגה במעמדו. הקמת יישובים חקלאיים חדשים באזורים בעלי חשיבות לאומית עליונה לשמירה על הקרקע כמעט הופסקה, או שהיא נתקלת בקשיים רבים. גם ענף החקלאות סובל בשנים האחרונות מנסיגת התמיכה המדינית בו. אומנם בשנים האחרונות קודמה רפורמה משמעותית בתחום החקלאות,²⁷ אך דווקא הנקודות החשובות ביותר בהליכי הייצור החקלאיים, כמו עלויות העובדים הזרים והמים, לא קיבלו תשומת לב מספקת.²⁸ מנגד, התרחב ביותר שוק הייבוא של התוצרת החקלאית לישראל.

27 שלמה טייטלבוים, "האוצר והחקלאים הסכימו על פחות מכסים ויותר יבוא. מתי נרוויח מזה?", כלכליסט, 05 ביולי, https://www.calcalist.co.il/local_news/article/hjuiqabsc, 2022.

28 ערן שדה, "רפורמת החקלאות רומסת את החקלאים", כלכליסט, 08 ביולי, 2022, https://www.calcalist.co.il/local_news/article/byix00lvi5.

המלצות

התיישבות אזרחית, ובייחוד זו החקלאית, השולטת על המרחב, על הצירים, על המעברים ההכרחיים ועל היעדים האסטרטגיים באזור הכפרי מהווה מכפיל כוח אסטרטגי מרכזי בהתמודדות ישראל עם אתגרים ביטחוניים. היא מהווה גם מחסום בפני חדירת גורמים עוינים ללב העירוני של ישראל. עלינו להפנים את החשיבות הלאומית לשמור על קרקעות אלו, לפתח ולהעבירן לדורות הבאים בשלמות ובאיכות הטובה מזו שהיא מתאפיינת בה כיום.

כלכלת ישראל, ובעיקר החקלאות, סובלות מנתוני פתיחה בעייתיים, מכיוון שהן אינן יכולות להיעזר בחקלאים סמוכים לוויסות הצריכה - לא במצרים, לא בירדן, ואפילו לא בטורקיה. לכן חובה לעזור לחקלאים באמצעות סיוע ממשלתי הוגן.

באופן כזה תוכל מדינת ישראל להמשיך לתמוך בנוכחות חקלאית נרחבת בכל רחבי הארץ, כולל באזורי הספר והפריפריה, כדי לבסס את המשך המפעל הציוני ולהניח את הרגל הנוספת שדרושה לתפיסת ההגנה והביטחון.

יש להעמיק את התפקיד המרכזי של המרחב הכפרי שעיקרו לספק מזון באופן שוטף ותדיר ובמחירים סבירים. יש לוודא כי החקלאים יזכו לסיוע שיאפשר להם להתקיים בכבוד וברוחה. אחת הדרכים לעשות זאת היא סבסוד של החקלאים, ולא של המוצרים. לכאורה מדובר בוויכוח עתיק יומין שכבר הוכרע, אולם יש לחזור ולבחון את הנושא, ובייחוד את האפשרות לסבסד חקלאים המגדלים גידולים כדי שיוכלו להתחרות בתוצרת חיצונית. במקביל, יש לפתוח את השוק לייבוא.

עיקר הבעיה, בהקשר זה, גלומה בחוסר היכולת של החקלאים לבצע תכנון ארוך טווח המבוסס על הסובסידיה הממשלתית, בשל השינויים התכופים במדיניות הממשלתית ובתקציב. יש למצוא מנגנונים שיקבעו את המנגנון הזה כדי שלא יאותגר בכל הליך של אישור תקציב המדינה.

המלצה אחרת קשורה במשק המים: ישראל חווה חוסר איזון בין ההיצע לביקוש במאזן המים הטבעיים שנאגרים בה, מה שהוביל את ממשלות ישראל לאורך השנים לחפש פתרונות שונים להגדלת היצע המים ולהתמודדות עם הביקוש הגובר. לצורך הפחתת התלות הישראלית במקורות המים הטבעיים, הגברת ההיצע וצמצום הביקוש למים שפירים מדינת ישראל נדרשת לגבש אסטרטגיה לאומית לניהול משק המים ולהתאמתו לסביבה ולצרכיה הכלכליים. אסטרטגיה זו מתבססת בעיקר על שלושה אפיקים מרכזיים: השבת מי קולחים (שפכים מטוהרים) לשימוש חוזר, התפלת מי הים ומי קידוח מליחים, וטיוב ניהול משק המים.

במקביל יש לסייע לחקלאים בנושא המים, תוך הוזלת המחיר לחקלאים המגדלים גידולים חיוניים שבהם הרווח נמוך, בניגוד, למשל, לגידול של תבלינים, שהם רווחיים מאוד ואין צורך לסבסד את מחיר המים לגידולם. סבסוד מחיר המים יצטרף בראייה כוללת גם לסבסוד החקלאים כפי שתואר לעיל. יש לזכור שהחקלאות היא הצרכן היחיד של מים מושבים, ושלא החקלאות המים האלה היו מוזרמים לנחלים ומשם לים. לכן חשוב לסייע לחקלאים, ויש לעשות זאת בהתאם לסוגי הגידולים שהם מתמחים בהם.

המרחב הכפרי והחקלאות הם אחד הכלים המרכזיים בשמירה על הקרקע. שמירת הקרקעות במרחב הכפרי נחוצה לאחיזה ציונית בקרקע, לשימור האיזון האקולוגי, איכות הסביבה, וההגנה על אוצרות הטבע הקיימים באותו מרחב. קהילות המרחב הכפרי עוסקות רבות בסוגיות אלו. לאור זאת חשוב מאוד להרחיב ככל הניתן הקמה של כפרים, מושבים וקיבוצים חדשים במרחבים

חיוניים, כמו במרחב נבטים, בנגב, בגליל ובבקעת הירדן. כל יישוב כזה יוכל לנהל כ-5,000 דונם (גידולי שדה, מטעים ומרעה), שיסייעו הן לחקלאות והן לשמירת האחיזה בקרקע. חזון זה אפשרי גם באמצעות הישענות על גרעיני נח"ל.

כלכלה וקיימות ביטחונית

אתגרים כלכליים

סדר הכוחות של צה"ל והצטיידותו אינם מספקים מענה הולם לאתגרי הביטחון של ישראל, כמו הצורך להילחם במערכה רב-זירתית. בשנים האחרונות צומצם שיעור הוצאות הביטחון מהתוצר הישראלי, מ-7 ל-5 אחוזים - פער שמשקף כ-40 מיליארד שקלים. כעת, לאור אתגרי המלחמה, ישראל מחויבת להגדיל מחדש את תקציב הביטחון.²⁹

כדי להפוך את מגמת צמצום הצבא ישראל נדרשת לקדם רפורמה כלכלית נרחבת יותר, שאינה ממוקדת רק בצבא אלא גם בתיקון עיוותים שנוצרו במערכת הכלכלית ובתפיסה המניעה אותה. על הממשלה לנקוט שורת פעולות שבין היתר תאפשרנה לצריכה הפרטית להניע את גלגלי המשק (לצד הייצוא) ולייעל את הצריכה הציבורית והניהול הממשלתיים. ככל שתצליח לרפא את המשק, כך תוכל להפנות יותר מפירות התיקון גם להגדלת תקציב הביטחון.

אם בשנים 2003-2007 הגיע המשק לרמת הכנסה לנפש של 62 אחוזים מההכנסה לנפש בארה"ב, בתיקון פערים בכוח הקנייה - לעומת 49 אחוזים בראשית התקופה - אזי כיום חזרנו אל מתחת לרף 50 האחוזים. יש לתת את תשומת הלב להידרדרות הקשה מאז, אף שישראל נהנתה עד למלחמה האחרונה מהתקופה הביטחונית השקטה בתולדותיה.

29 להרחבה, ראו: ירון זליכה, אתגרי הכלכלה הישראלית בעקבות מאורעות 7 באוקטובר, מכון משגב, 3 יולי, 2024.

ב-2003 היה שיעור הצריכה הפרטית בישראל מהתוצר 55 אחוזים בקירוב, וב-2008 הוא עלה ל-57 אחוזים. לפני המלחמה, לשם השוואה, שיעור הצריכה הפרטית בישראל מתוך התוצר נסוג במידה ניכרת אף מתחת לרמות שקדמו לשנת 2003 - כ-50 אחוז.

בניגוד למודלים בעולם שמקדשים את הצריכה הפרטית או מנגד את היעילות של פעולות הממשלה בהשקעת התקציב, ישראל נופלת בין הכיסאות: מנהיגה מדיניות שמדכאת צמיחה פרטית, אך התועלת מפעולות הממשלה נמוכה מאוד. תקופות הצמיחה המהירות שהחלו בשנת 1985 ובשנת 2003 נבעו ממדיניות ששחררה את הצריכה הפרטית להוביל את המשק, ובה בעת הצליחה לייעל את ביצועי הממשלה במגוון תחומי משק שונים. כדי לשנות את מצבה הכלכלי של ישראל, עליה לשים לה למטרה להפסיק לדכא את הצמיחה הפרטית ולאפשר לה להוביל את המשק כמנוע צמיחה מרכזי, וכך לצמצם את הפערים מול מדינות אחרות בעולם. במקביל, יש לייעל את הממשלה ואת הוצאותיה.

אם בעבר, ב-1985 וב-2003, הממשלה נאלצה לפעול פנימה על תקציבה, ונקטה פעולות פשוטות יחסית ליישום, כיום רוב אובדן התוצר נובע מיוקר המחיה. משמעות הדבר היא שהממשלה נאלצת לנקוט פעולות המופנות כלפי חוץ - כלפי היבואנים, המונופולים ועוד.

בתחום המיסוי יש שלוש בעיות. ככלל, המיסוי אינו נגבה מהגורמים הפחות יעילים במשק, אלא דווקא מהיעילים - מה שמפחית את התמריץ להתייעלות נוספת ופוגעת בצמיחה. עניין אחד הוא העיוות בחלוקה שבין מיסים עקיפים לישירים, שכן בישראל נטל המיסים העקיפים גדול מדי. הכוונה היא למיסים על הוצאות ולא על הכנסות. התמהיל של המיסים הללו לעומת המיסים הישירים מעוות, והוא פוגע בפרט באנשים בעלי נטייה שולית לצריכה גבוהה. הבעיה השנייה בתחום המיסוי היא שעסקים גדולים כמעט אינם משלמים מיסים בהשוואה למה שהם נדרשים לשלם במערב, ואילו העסקים הקטנים נאנקים תחת עול מיסים כבד. עיקר הנטל נופל על העסקים הקטנים. המדינה חונקת את העסקים הללו, שהם מנוע עיקרי לצמיחה. בעיה שלישית שאופיינית לישראל היא שקיימת בה מערכת מיסים מורכבת ותזזיתית בהשוואה למערב. רק גופים גדולים, שיכולים להעמיד לרשותם אנשי מקצוע רבים מהשורה הראשונה בתחום המיסוי, יכולים ליהנות מכך. עסקים קטנים, לעומת זאת, רק סובלים ממצב זה.

בתחום התחרות, רוב הבעיות הופיעו בעיקר ב-15 השנים האחרונות. המחירים עלו מאוד בתקופה זו: מ-5 אחוזים פחות בממוצע מהמחירים בארה"ב, הם עלו כיום לשיעור גבוה ב-35 אחוזים מארה"ב. עיוותי המיסים, שהוזכרו לעיל, פוגעים בתחרות. בנוסף, מכסים גבוהים חוסמים ייבוא המתחרה לעסקים המקומיים, והמונופולים המקומיים מקבלים הגנה מהממשלה. כמו כן, הממשלה מנהיגה מכסות ייבוא שאינן קשורות לטיב התוצר, לביקוש וליעילות ייצורו. בעיה אחרת היא בעלויות צולבות של יבואנים - גורם אחד שמצליח להביא את רוב הגורמים מתחום ייצור אחד בעולם לשווק בישראל תחתיו בלבד. בנוסף, הממשלה עצמה מחזיקה במונופולים בחלק מהתחומים ומטפחת אותם.

בתחום הריבית, האופן שבו ישראל קובעת את שיעור הריבית שלה מייצר לחץ לעליית מחירי הדיור. בתורה, עלייה זו מקפיצה את הצורך והשעבוד של זוגות צעירים למשכנתא, ואז הנתח במשכורת שלהם שהולך לצריכה הולך וקטן.

בעניין יעילות התקציב, הממשלה אינה בודקת את היעילות של כל שקל שהיא משקיעה ומחפשת את החלופות הטובות ביותר. היא הייתה יכולה כך לחסוך כסף רב לקופה הציבורית, ולהוציא את הכסף הקיים בצורה הנכונה ביותר.

הגורם האחרון הוא אי-הוודאות: ברגע שסביבת הסיכון עולה ורמת האמון שלנו בעתידנו הכלכלי פוחתת, כך מגיבה הצריכה באופן שלילי. יד בטוחה על ההגה, שמתקנת סטיות סמוך להיווצרותן, מייצרת ודאות גבוהה יותר ואמון משופר. ב-15 השנים האחרונות לא הייתה מדיניות לכידה ואמינה, מה שגרם לעלייה במרכיב אי-הוודאות.

תקציב הביטחון מחייב התייחסות מעמיקה ושינויים מרחיקי לכת. לטובת בחינת התקציב הוקמה ועדה ציבורית לתקציב הביטחון. כתב המינוי של הוועדה מציין שהוועדה תבחן ותגבש, בין היתר, המלצות בנוגע לצורכי בניין הכוח ותקציב הביטחון בעשור הקרוב עם תשומת לב למשמעויות הכלכליות וההשפעות על תקציב המדינה והמשק.

קיימות ביטחונית

במהלך מלחמת חרבות ברזל, שנפתחה בעקבות מתקפת הפתע של חמאס על דרום ישראל ב-7 באוקטובר, ניצבה ישראל בפני חסם מרכזי בדרכה להשגת יעדי המלחמה: התלות באספקת אמצעי לחימה וחידוש ממדינות זרות, ובעיקר ארה"ב, ובשרשראות האספקה, תלות המשבשת את יכולתה לנהל מלחמה עצימה, רציפה ומתמשכת.³⁰ קצב האש, לפי עדויות, תלוי פעמים רבות במועדי משלוחי תחמושת אמריקניים, שמאז אוקטובר הגיעו תדיר לארץ כדי לסייע לישראל במאמץ הלחימה שלה. מצב כזה מעקר את העצמאות של כוחות הביטחון, ומגבש תלות גדולה באמריקנים.

הניסיון במלחמה זו, שנמשכת כבר חודשים ארוכים, מלמד שישראל עיצבה במשך שנים את בניין הכוח שלה תוך הסתמכות ניכרת, אולי אפילו בלעדית, על מקור עיקרי אחד - ארה"ב. כך הזניחה ישראל את יכולתה להתחמש ולהבטיח בכוחות עצמה מלאי מספיק של נשק ואמצעי לחימה, ושמה את כל יהבה על האמריקנים בלבד. כאשר הממשלה בירושלים נקלעה למחלוקת מול האמריקנים, כפי שאירע במהלך המלחמה, אספקת חלק מאמצעי הלחימה עמדה תחת סימן שאלה. יתרה מכך, נראה

שבמהלך חלקים אחדים של המלחמה השתמש הממשל באספקת הנשק כמנוף לחץ על ישראל כדי לגרום לה לבצע מהלכים דווקא לפי ראייתו, ולא על פי האינטרסים הישראליים.

אפשר שהפער בין האינטרסים הביטחוניים הקיומיים של ישראל לבין סדרי העדיפויות של הממשל האמריקני אינו אפיזודה חולפת, אלא נגזרת של פערים משמעותיים ואמיתיים בעמדות שבין פטרון לקליינט, מעצמה ושחקן אזורי. מלבד זאת, נראה שקיימת שונות משמעותית בראיית העולם של הממשל הדמוקרטי, בפרט בנוגע לסוגיות כגון הסכם עם איראן או פתרון שתי המדינות, מה שמחריף את המתחים עם הממשלה בירושלים.

המחלוקת הפומבית והאיומים על ישראל פגעו בדימויה כבעלת ברית קרובה לארה"ב והחלישו את עמדתה בקרב מדינות ידידותיות באזור ובעולם, שחשבו כי ישראל מהווה גשר לשיח עם האמריקנים (כמובן, המצב גם החליש את דימויה של ארה"ב כמי שניצבת לצד בעלות בריתה בכל מחיר).

30 להרחבה, ראו: יצחק קליין, הבטחת הקיימות הביטחונית של ישראל, מכון משגב, 16 באוגוסט, 2024.

ישראל הזניחה את יכולתה להתחמש ולהבטיח בכוחות עצמה מלאי מספק של אמל"ח, ושמה את כל יהבה על ארה"ב בלבד

כמו כן, התלות הישראלית באמריקנים נובעת גם מהנגזרת של יכולת הייצור האמריקנית, מבלי שתהיה לישראל יכולת להשפיע על כך. בה בעת, בשעה שהאמריקנים מספקים תחמושת ונשק למדינות אחרות כגון אוקראינה, ישראל יכולה לנוע במורד סולם העדיפויות של ארה"ב ולהיות רחוקה יותר. ללא יכולת להוציא לפועל את תוכניותיה הביטחוניות.

הדברים נכונים עוד יותר לנוכח הכורח להגדיל את צבא היבשה בעקבות התובנות שעלו מהמלחמה בעזה, וכן הכורח להתאים את מערכת הצבא למלחמה רב-זירתית ולאתגרים הרבים שאנו ניצבים בפניהם - כולל בתסריט פסימי אפשרי של בור תקציבי גדול ובידוד מדיני. כל אלה מחייבים התחממות נרחבת יותר, ולשם כך דרושה יכולת ייצור עצמי.

חילוקי הדעות מול האמריקנים גם מעלים חשש שביום פקודה, כאשר ישראל תרצה אולי להתמודד צבאית עם המשך פיתוח הגרעין האיראני, ארה"ב לא תספק לה סיוע או אמצעי לחימה. ארה"ב אף עשויה לבלום את ישראל או להתנות את המשך הסיוע "הרגיל" שלהם באיפוק גדול יותר מצידה.

המלצות

כל שינוי במדיניות הכלכלית אינו יכול לבוא מהפקידים, אלא ממי שמנהיג את המדיניות: שר האוצר או ראש הממשלה, ומוטב שניהם גם יחד. נדרשת מנהיגות שהעניין הכלכלי נמצא בראש מעייניה והיא מוכנה לשלם על כך מחירים פוליטיים ואישיים, יחד עם אומץ, ידע ויכולת ניהול לביצוע המהלכים השונים.

בהליך הבראה חשוב להחליף את הפקידות הבכירה ולקדם צעירים שעדיין מאמינים שאפשר וניתן לשנות. הם זקוקים למערכת הנחיה, לדוגמה אישית, לתוכנית פעולה - ויהיה גם מחיר לטעויות שיבצעו מחוסר ניסיונם. אך בלעדיהם, קשה יהיה להתניע את השינוי מהפקידות.

נדרש לאפשר לצריכה הפרטית לגדול למשקלה התקין ולהקטין את הדיכוי הממשלתי לצריכה באופן שתעודד צריכה פרטית שבתורה תוריד את יוקר המחיה, ובמקביל גם תביא ליעול ההוצאות הממשלתיות.

מערכת הביטחון נדרשת לבנות תוכנית הצטיידות, פיתוח, ייצור ורכש מתקדמת, שתאפשר לה לממש כל תוכנית צבאית שתרצה, לפי האינטרסים הביטחוניים שלה בלבד. במסגרת זו, צה"ל ומשרד הביטחון צריכים לשער את הציפייה לגידול בצורכי הביטחון הישראליים בחמש עד עשר השנים הקרובות, ובייחוד באשר לסדר הכוחות שיעמיד הצבא מול איומים הולכים וגדלים וריבוי זירות.

כדי להתגבר על בעיית התלות מול האמריקנים, יש לבחון מציאת מקורות חלופיים אפשריים להשגת תחמושת, כלי נשק ואמצעי לחימה מתקדמים, נוסף על או במקום אלה שישראל רוכשת כיום מארה"ב, ובהתאם לתוספות הדרושות להרחבת סדר הכוחות של הצבא. בראייה אסטרטגית, ישראל צריכה לבחון לעומק את אמצעי הלחימה שנמצאים ברשותה, לבדוק היכן מיוצרים כלי נשק כאלה או תחליפים דומים, ולבחון מה היא מסוגלת לייצר בעצמה או לרכוש ממגוון מקורות.

ישראל עשויה לקדם מאמץ למצוא מדינות אחרות שמבקשות לצמצם את סיכוני ההתחממות והקיימות הביטחונית באמצעות שיתופי פעולה הדדיים. עליה לבזר את הסיכונים בין כמה מדינות, לפתח איתן שיתוף פעולה ביטחוני (ייתכן שאפילו רק בתחומים מסוימים), להעמיד לרשותן בתמורה נשק וטכנולוגיה ישראלים, ולבסס את האינטרסים שלהן להמשיך בקשר הזה

לאורך זמן ולמכור לישראל אמצעי לחימה ותחמושת מתוצרתן. ישראל גם יכולה לחבור למדינות אחרות שמבקשות לבסס קיימות ביטחונית משלהן, לסחור עימן ולוודא כי הסחר נעשה על בסיס אינטרסים כלכליים בלבד.

שאלה אחרת היא אופן ההתאמה של משאבי המשק הישראלי למימון ומימוש האסטרטגיה הביטחונית. בהקשר זה, לצורך הבטחת הקיימות הביטחונית יש לחלק את המשאבים בין כמה מטרות: הגדלת הצבא וחימושו, ובייחוד לנוכח הצורך בהגדלה ניכרת של צבא היבשה כחלק מלקחי המלחמה; השקעות במחקר ופיתוח ובתגבור הייצור העצמי; ייבוא נשק ותחמושת, תוך צמצום התלות בארה"ב עד למינימום והקצאת מקורות עצמיים לרכש בינלאומי; שמירה על מלאי אספקה וציוד צבאיים ואזרחיים בגודל מספק לשעת חירום; מיגון תשתיות וביזור מפעלים חיוניים. בהקשר של המלאים, נראה כי הניסיון של מלחמת חרבות ברזל מלמד שהחזקת מלאי שיחזיק למשך שנה של פעילות מבצעית היא מטרה סבירה, בהנחה שניתן לשמור על כשירות הציוד ואמצעי הלחימה שמוחזקים במחסנים.

הממשלה צריכה להידרש להרחבת תחום המחקר והפיתוח, ולהפנות אותו בעיקר לצרכים פנימיים: פיתוח מענים לאיומים אסטרטגיים מתפתחים, ובהם סכנות שהתגלו מאז תחילת המלחמה, הכוללים תגובה לירי טילים וכטב"מים, טילים נגד טנקים ועוד. לצד זאת יש לראות כל מימוש של הסיוע האמריקני לרכש אמל"ח כנושא תג מחיר במונחי מדיניות ותלות, ועל כן יש לפעול לפיתוח חלופות מקומיות למערכות נשק אמריקניות, ככל האפשר ובמגבלות הטכנולוגיות של ישראל.

לבסוף, הממשלה צריכה לקחת בחשבון בתקציב הביטחון גם הוצאות שאינן קשורות להצטיידות, אך עשויות להשפיע עליה. הכוונה היא לתשלום על ימי מילואים, תשלום לנפגעים בקרבות, פיצויים על נזקים לרכוש ומימון השהות של מפונים מחוץ לבתיהם. כל אלה ישפיעו על יכולת ההצטיידות כנגזרת של תקציב הביטחון, למרות שהוצאות אלה אינן משקפות בהכרח פגיעה ארוכת-טווח במאזן המקרו-כלכלי של המשק בין הוצאות הממשלה והכנסותיה או במאזן התשלומים לאורך זמן.³¹

31 תחזית בנק ישראל להתפתחות המשק שפורסמה בחודש אפריל 2024 צופה עלויות נוספות במרוצת שנת 2024 בגין המלחמה של כ-70 מיליארד ₪, וגירעון בתקציב של כ-6.6%; בשנת 2025 צפוי גירעון של 4.6%. החוב הציבורי עשוי לעלות לכ-67% מהתוצר בשנת 2024 ולהישאר ברמה זאת בשנת 2025. אלו נתונים שלא היה ניתן לסבול אותם אילו שיקפו את המדיניות המקרו-כלכלית השוטפת, אך הם משקפים הרעה במצב החוב הציבורי שהוא הרבה פחות מהתרחישים הפסימיים ביותר שהוצעו בתחילת המלחמה. מובן שהנתונים מלווים במידה רבה של אי-ודאות לגבי העתיד. ראה בנק ישראל, "התחזית המקרו-כלכלית של חטיבת המחקר, אפריל 2024", 08.04.2024, <https://www.boi.org.il/publications/pressreleases/8-4-2024>

משפט, משטר וביטחון לאומי

אתגרים

ישנה ירידה ביכולתם של נבחרי הציבור לנהל את המדיניות הביטחונית ואת מדיניות אכיפת החוק בישראל.³² הממשלה נושאת באחריות למדיניות ביטחון החוץ והפנים, אלא שלמערכת המשפט ישנה השפעה גדולה על קביעת המדיניות מבלי שהיא נושאת כלל באחריות. אירועי ה-7 באוקטובר חושפים כשל במימוש הממד האקטיבי של אחריותיות מצד ראשי הצבא ומערכת המודיעין. הם משקפים רמה נמוכה של עירוב הדרג המדיני בהחלטות חשובות של דילמות אסטרטגיות, הגנה, כוננות, בניין הכוח ומינויים בכירים. כתוצאה מזה, מידת הבקרה של הציבור באמצעות נבחרי על צה"ל ומערכת המודיעין נמוכה.

מקור חופש הפעולה של חמאס באזור גדר הגבול, שאפשר לו לאסוף מל"מ ופעולות הכנה, הוא גם משפטי. התפיסה המשפטית שעל פיה פעל צה"ל הייתה כי במרחב הגדר מתקיימים בו בזמן שני עולמות משפטיים: מי שחמוש או שעוסק בלחימה - עליו תופעל דוקטרינת דיני המלחמה וניתן לפגוע בו, לעומת זאת מי שאינו חמוש ואינו עוסק בלחימה - עליו חלה דוקטרינת אכיפת החוק ולא ניתן לפגוע בו, אלא במקומות שהסכנה ממנו ברורה, מוחשית ומיידית, וגם אז הפגיעה בו כפופה למגבלות. התפיסה הזו הובילה לשחיקה מתמשכת ושיטתית של מרחב החיץ, שנוצל על ידי חמאס לאיסוף מודיעין, לימוד שגרת הפעילות של צה"ל, פגיעה במכשול וגם פגיעה בחיילי צה"ל בחסות אזרחים שהתקרבו עד לגדר³³.

קרדיט: 51 create jobs

32 להרחבה, ראו: רפאל ביטון, משפט, משטר וביטחון לאומי - אתחול מחדש לאור ה-7 באוקטובר, מכון משגב, 8 במאי, 2024.

33 להרחבה בעניין אופן התערבות בית המשפט העליון בסוגיות צבאיות וההשלכות, ראו: יסכה בינה בפודקסט "שומר סף" עם גדי טאוב <https://www.youtube.com/watch?v=7AqrkumJXz8>

בימים אלו צה"ל מקים מרחב חיץ (פרימטר ביטחוני) מוגדל בשטח הרצועה. מרחב זה כבר מאתגר על ידי "אזרחים" עזתים המופעלים ככל הנראה על ידי גורמי חמאס. המנגנונים ששחקו משפטית ומעשית את האכיפה במרחב החיץ הקודם עלולים לשחק גם את מרחב החיץ החדש.

מפקדים בכירים בצבא שפעלו במשך שנים תחת כללים משפטיים שאינם מאפשרים ניצחון ומרחיקים אותם ממגע עלולים להימנע בכל מחיר מן המלחמה. ההימנעות הזו, שהופכת לטבע, עלולה אפילו ליצור הטיות תודעתיות בנוגע להערכה המודיעינית.

האיום בחשיפה לטריבוונלים בינלאומיים, כמו בית הדין הבינלאומי הפלילי בהאג, העלה מאוד את השפעתם של אנשי המשפט בצבא ואת המוכנות לקבל מגבלות משפטיות. עם זאת, הסיכוי שהגישה המגבילה שאימץ צה"ל תתקבל כמספקת בטריבוונלים כאלה נמוך. בתי הדין האלו דוחים את העמדה הישראלית הצודקת מכיוון שהם מוטים, והסיכוי לצדק בהם לישראל ולישראלים נמוך.

חוק יסוד הצבא מכפיף את הצבא למרות הממשלה, אבל הוא אינו נמצא תחת פיקודה. קביעת יעדים אסטרטגיים מצויה בסמכות הממשלה, אבל הפירוט שלהם לפקודות אופרטיביות של פקודת תנועה ליחידה עם הגדרת מקום, זמן, שיטה ומטרה, שמורה לרמטכ"ל. נקודת הגבול מטושטשת ממה שנראה, היא מזמינה מאבקי טריטוריות ואי-ודאות, ויש בה פוטנציאל לתפיסת אחריות שגויה של הדרג הפיקודי.

שחיקת ההרתעה מאירועי ה-7 באוקטובר עלולה להידרדר גם למאבק של ישראל בארגוני פשע מאורגן. ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה את קיומם של כוחות כאלה, שלחלקם פוטנציאל עוין, במקביל לאתגרי פלישה ואירועים בסגנון מבצע "שומר חומות". המאבק בארגוני הפשיעה נתפס כאכיפת חוק, ולא כחלק מתפיסת הביטחון של ישראל. מערכת האכיפה עושה שימוש במודל הקלאסי של אכיפה פלילית, ונמנעת ממודל של מאבק מנהלי לפירוק ומניעה מראש של ארגונים אלה. מדיניות זו מקשה על המאבק, גוזלת זמן ומשאבים, ואינה מאפשרת לטפל בבעיה מהשורש.

המלצות

פתרונות לבעיות המשפטיות במרחב הגדר בעזה: נדמה שאין מחלוקת רצינית על הטענה שמתקפת 7/10 התאפשרה בין היתר כתוצאה מהמשטר הביטחוני הישראלי במרחב הגדר עם רצועת עזה. ברור שאילו היה צה"ל משמר משטר קפדני של איסור התקרבות טרוריסטית ואזרחית אל גדר הגבול, מתקפה מסוג זה הייתה כמעט בלתי אפשרית לתכנון, להכנה ולביצוע. יש לזכור שהסיכון מפני הישנות של ה-7 באוקטובר אינו מוגבל לגזרת עזה בלבד. בשינויים המחויבים, אירוע מקביל יכול להתרחש גם בגזרות אחרות, דוגמת גבול לבנון, גבול סוריה, גבול ירדן וגזרת איו"ש.

חלק בסיסי בהסרת הסיכון לאירועי 7 באוקטובר נוספים בעתיד טמון בזניחת שתי הגישות המשפטיות שלפני הראשונה יש להשתמש בדיני המלחמה במרחב הגדר, ושהפעלת כוח מותרת רק בזמן שיש איום וכשיש אדם חמוש; ולפי השנייה מי שאינו לוחם חוקי יש להשתמש כלפיו על פי כללי אכיפת החוק, ועליו לקבל יחס כאילו הוא משתתף בהפגנה "רגילה". על צה"ל להכריז על מרחב מוגדר בסמוך לגדר כעל אזור אסור בכניסה. את האיסור יש לאכוף תוך הנחה שכל המפר ביודעין את האיסור ומתקרב אל הגדר תוך הפרתו מהווה אדם חשוד. גם במרחבי הגבול האחרים יש להכריז, אם כן, על משטר משפטי ייחודי. תקנות שעת חירום מאפשרות זאת לצה"ל. במסגרת האיסורים, ניתן ורצוי לאסור כניסה בלתי מורשה של אזרחים (משני צידי הגבול). ניתן

לאסור גישה לאזור הגבול עם כלי רכב מסוימים (דוגמת כלי רכב עבירים או מהירים במיוחד). יש לנהוג בכל אדם בלתי מורשה שמפר את הסיכון כאדם חשוד ביטחונית באופן מידי.

לקח נוסף שיש לאמץ כפתרון מונע להישנות אירועי פלישה וטבח הוא זניחת דוקטרינת אכיפת החוק. יש להתייחס למרחב הגדר (בעזה, ובשינויים המחויבים גם בגזרות אחרות) כשטח עימות.

יש לשנות גם את המסגרת המשפטית הפרוצדורלית לפיקוח על פעילות הצבא במרחב הגדר. לקח חיוני מהתקופה שקדמה ל-7 באוקטובר והחלטות בג"ץ בנוגע לנוהלי הפתיחה באש במרחב הגדר הוא שבית המשפט אינו המקום הראוי לפיקוח על פקודותיו המבצעיות של צה"ל. הטיפול המבצעי בסיכוני הגבול מחייב מקצועיות וידע שאין לבית המשפט. הוא מחייב גם נשיאה באחריות, שבית המשפט לא יישא בה. ישנו גם פגם מובנה בבחינת אירועים מבצעיים בסביבה משפטית. שופטים ובתי משפט נוטים לעסוק במה שנראה להם שהוא ליבת עיסוקם - עניינים של הגינות וחוקיות. יכולתם לבחון היבטים מבצעיים באותו מיקוד נמוכה.

שינוי תפיסת המשפט הבינ"ל ודיני המלחמה של צה"ל: לא אחת, המקור המשפטי המשמש את בית המשפט העליון להכרעה בעתירות הבאות בפניו בענייני הצבא הוא המשפט הבינלאומי הפומבי, וספציפית החלק שעוסק במלחמות וסכסוכים חמושים. ישראל מחילה על עצמה תפיסות של משפט בינלאומי ושל דיני מלחמה שאינן מחויבות המציאות, ומגבילה את עצמה בשל פרשנות לא הכרחית של דיני המלחמה.

ישראל מחילה על עצמה תפיסות של משפט בינ"ל ודיני המלחמה שאינן מחויבות המציאות, ומגבילה את עצמה

עלינו להכיר בכך שהמשפט הבינלאומי הוא מערכת משפטית מוגבלת שהתפתחה איטית, והיא שונה מהמשפט הפנים-מדינתי. מכיוון שהמשפט הבינלאומי אינו חד-משמעי ויש בו מחלוקות רבות, עלינו להיזהר מלראות בו מערכת שמכתיבה בצורה ברורה ומוחלטת את גבולות ההגנה העצמית של מדינת ישראל. יש להכיר בכך שאחידות הדעות של המומחים הישראלים למשפט בינלאומי אינה בהכרח מייצגת את כלל התפיסות החשובות האפשריות. לכן, הדרג הביטחוני צריך לשאוף לשמוע חוות דעת מגוונות.

בניגוד לעמדות הרואות את דיוני המלחמה כמקנים מעמד שווה לצורך הצבאי ולצורך ההומניטרי, אנחנו מבקשים לטעון שההנהגה הביטחונית הישראלית חייבת לאמץ גישה הרואה את דיני המלחמה

כמעניקים מעמד ראשי לצורך הצבאי. עלינו לאמץ גישה שמאפשרת לנו לנצח בשדה הקרב, תוך שמירה על עקרונות המשפט הבינלאומי על בסיס פרשנות סבירה ולא מחמירה מדי שלהם.

אובדן משילות כוזב של אובדן הרתעה: אובדן הריבונות והמשילות בישראל פנימה משפיע על ההסתברות שאויבינו ינקטו פלישה דומה לזו של ה-7 באוקטובר. אויבינו מתבוננים באזורים שלמים שבהם הצבא נראה נרפה וחלש מול כנופיות, כולל בבסיסיו ובשטחי האימונים שלו, והשכנוע שלהם בתאוריית "קורי העכביש" מתחזק. העובדה שחלק ניכר מארגוני הפשע שמכרסמים בריבונות הישראלית הם ארגונים של בני-מיעוטים עלולה לחזק את המסקנה של אויבי ישראל שהמדינה היהודית נחלשת מול אלימות מאורגנת. חלק ניכר מפעילות ארגוני הפשיעה מכרסמי הריבונות מתרחש באזורים סמוכי-גבול, ופעילותם מערבת פרקטיקה ומומחיות חוצות גבול, כמו הברחת בני אדם, סמים ואמצעי לחימה. אם חלק מן הארגונים יחצו את הקו המטושטש שבין פשע ובין טרור, ישראל תעמוד בפני קושי ניכר להדוף פלישת פתע לשטחה.

חשש כזה עמד באוויר בזמן מבצע "שומר חומות". לפיכך, יש לחדול מייד מראייתו של המאבק בהם כמאבק של אכיפת חוק. הטענה המרכזית היא כי יש לראות את המאבק בארגוני הפשיעה הגדולים בישראל כחלק מתפיסת הביטחון של ישראל. מכאן, שיש לאמץ מדיניות של מיגור טוטלי של ארגוני הפשיעה הגדולים, בדגש על ארגוני פשיעה סמוכי-גבול.

מוצע לכן לעבור ממודל של אכיפה פלילית (פרסונלית) בדיעבד למודל של מאבק מנהלי (קולקטיבי) לפירוק ומניעה מראש. היכולת לפרק את הארגונים על ידי איסוף ראיות אחרי ביצוע עבירות ועד לכדי הרשעה - מוגבלת. מוצע שהשר לביטחון פנים יוכל, לאחר קבלת חוות דעת מודיעינית המצביעה על קיומו של ארגון פשע מסוכן וחמוש ועל מנהיגיו, להוציא צווים מגבילים לראשי הארגון ואנשיו. הרשות המבצעת תוכל באמצעות צווים מנהליים לשלול מן הארגונים את כלל האמצעים המאפשרים להם לבצע פעולות פשע, בדגש על פעולות פשע סמוכות גבול. השר יוכל לאסור על חברים מוגדרים בארגון לנוע בקבוצה; המודל יאפשר לשר גם לאסור מפגש בין הפעילים. הוא יוכל גם לאסור על חברים מסוימים, שזוהו על ידי המודיעין המדינתי, עיסוק בעיסוקים מסוימים. לדוגמה, השר יוכל לאסור עליהם עיסוק בתחום האבטחה, הבנקאות, הפיננסים או הבניין.

חיזוק מרכיבי האחריות של ראשי מערכת הביטחון: יש כמה סימנים לבעיית אחריות של הדרג הביטחוני הממונה. בלט במיוחד אי-השיתוף של הדרג המדיני בדילמה המודיעינית-אסטרטגית שאפפה את התקופה שלפני ה-7 באוקטובר. בעוד הדרג הממונה מתלבט אם לפניו סימנים לתרגיל או למתקפה, כל בכירי המערכת הביטחונית נמנעו מעדכון של הדרג המיניסטרילי הנבחר והממונה עליהם. אינדיקציה שנייה לבעיית אחריות אפשרית של הדרג הביטחוני הממונה ניכרת במה שנראה כמו התעלמות של הדרג הפיקודי מסימני ההתרעה ששידרו בבירור חיילות וחיילים בקו המגע ואזרחים תושבי אזור העוטף. הכשל של ה-7 באוקטובר קשור גם במדיניות מינויים לא מוצלחת בצמרת הארגונים הביטחוניים, וכן בבניין הכוח. בפני הדרג הנבחר אין אמצעים נחוצים לביקורת משמעותית על הפיקוד הבכיר של צה"ל ועל עבודת המטה שלו. לראש הממשלה ולשר הביטחון אין מטה מקביל וחזק דיו לעמוד מול אלו של צמרת צה"ל.

לפיכך יש לבנות שורת מנגנונים לשיפור האחריות של הדרג המבצעי, וכן שינוי מנגנון ההדחה של ראשי ארגוני מערכת הביטחון. כך למשל, מוצע לחזק את מנגנון השימוע הפרלמנטרי הישראלי, ולאמץ מודל הדומה לזה שקיים בארה"ב. ועדה רלוונטית של הכנסת, בדגש על ועדת החוץ והביטחון, תוכל לזמן כל אדם וכל בעל תפקיד ממונה או נבחר לשימוע, ואי התייצבות עשויה להיענות בענישה פלילית. בנוסף לחובת ההתייצבות, מוצע שתהא גם חובת תשובה לוועדה, כלומר, למעט סירוב מטעם מוצדק ומוגדר מראש, אי-תשובה לוועדה תיחשב התנהגות חשופה לסנקציה פלילית.

מוצע לבחון את שינוי מנגנון ההדחה של ראשי ארגוני הביטחון, מבלי לשנות את מנגנון המינוי. כלומר, ראשי הארגונים ימונו על ידי הממשלה כולה על פי אותם כללים הנהוגים כיום, אולם יש לבחון ייצור מנגנון שיוכל לאפשר לראש הממשלה להפעיל את הצבא באופן ההולם את תפיסת הממשלה וכן לאפשר לראש הממשלה להדיח כל אחד מראשי הארגונים בהחלטה של ראש הממשלה באישור הקבינט המדיני-ביטחוני או ועדת שרים מצומצמת אחרת שתמונה לצורך כך. ראש הממשלה יוכל, באישור הגוף הממשלתי שייקבע בחוק, להדיח רמטכ"ל גם אם הוא מוצא שאין ביניהם עבודה הרמונית, או אפילו אם ראש הממשלה סבור שראוי שאדם מתאים יותר ייכנס לתפקיד. התוצאה היא שמידת האחריות של ראשי מערכת הביטחון מול הדרג

המדיני תהיה ברורה ומובהקת, ומימוש מדיניות הממשלה יהיה מדויק יותר. מנגד, אחריות הממשלה תהיה מוחלטת גם היא.

ביטול הפער שבין אחריות וסמכות: השיח הציבורי מאז 7/10 מתמקד בעיקר במידת האחריות של הדרג המדיני לכשלי אותו יום נורא, אלא שלא ניתן לנהל דיון סביב האחריות מבלי לנהל דיון סביב הסמכות. במדינה העומדת מול אתגרים ביטחוניים כמו אלו של מדינת ישראל, טשטוש גבולות הסמכות הוא בלתי נסבל. אל מול אירועים דחופים וקיומיים, שחלקם מגיע בהפתעה, היררכיית הסמכות הביטחונית בישראל חייבת להיות ברורה באופן מוחלט. יש לגבש מנגנון שיקבע את ראש הממשלה כמפקד העליון של הצבא, כשהחלטותיו מאושרות על ידי ועדת שרים מצומצמת שתמונה לצורך כך. אם הסמכות העליונה תונח על כתפי הדרג המדיני כך גם יהיה עם האחריות העליונה והמלאה, ובעינות חירום לא תהיינה עוד שאלות בנוגע לגבולות הסמכות והאחריות.

ישראל בזירה הבינלאומית

שעות אחרי ההתקפות הרצחניות של חמאס נגד אזרחי ישראל בעוטף עזה, הזירה הבינלאומית געשה והתאפיינה בעיקר בגינוי מתקפות חמאס ותמיכה בזכות מדינת ישראל להגן על עצמה.³⁴ ככל שהמלחמה התארכה כך גם נשחקה התמיכה הבינלאומית הצרובה אתגר נוסף למאמץ הצבאי וכן לשחרור החטופים, שהתאפיין בלחץ אדיר על מדינת ישראל להילחם תחת מגבלות, תוך מתן סיוע לאויביה, ואף לקבל את תנאי חמאס לסיום המלחמה מתוך חולשה ולהזדרז להגיע להפסקת אש בלבנון למרות קיומו של איום ביטחוני חמור על גבולה ומעבר לו. למצב זה הייתה השפעה גם מעבר למלחמה עצמה, שאילצה את מדינת ישראל לא רק להתמודד מול גורמים בינ"ל אנטי-ישראלים ברחבי העולם וההשפעה שלהם על המשך הסיוע לישראל, אלא גם קושי לשמר ולהעמיק קשרים עם מדינות ידידותיות שהעדיפו לשמור על פרופיל נמוך ביחסיהן עם ישראל, הן במישור הממשלתי והן במישור העסקי, עד יעבור זעם.

בה בעת, שינוי דרך הפעולה מול חיזבאללה בלבנון ושתי מתקפות הטילים האיראניות על ישראל, המבטאים מעבר מתגובה ליוזמה לצד חומרת האיום האיראני, עשויים להתבהר כנקודת המפנה במלחמה כולה, שגם תסייע לשיקום מעמדה של ישראל ובעקבות כך גם בגיוס מחדש של תמיכה למאמצי ישראל בזירות השונות מתוך מקום של עוצמה. על רקע זה, החלק הבא יציג את האתגרים וההזדמנויות המרכזיים בזירה הבינ"ל בכללותה, עם מיקוד ביחסי ישראל עם המעצמות והמרחבים השונים, כולל המזרח התיכון.

קורדיט: 4kclips

34 להרחבה, ראו: יוסף רוזן, חרבות ברזל כמחולל אתגרים והזדמנויות למדינת ישראל בזירה הבינלאומית, מכון משגב, 30 באפריל, 2024.

אתגרים

טרם ה-7 באוקטובר נתפסה מדינת ישראל כאחד ממרכזי החדשנות המובילים בעולם, מעצמה טכנולוגית ומודיעינית, שהצליחה למנף את יכולותיה החדשניות גם לתמורות מדיניות. שילוב של מגמות בעולם ואירועים בישראל, כולל הרפורמה המשפטית, פגעו במעמדה של ישראל בזירה הבינ"ל.

מגמות אלה פגעו גם ביחסי ישראל-ארה"ב - מעמדה של ישראל בארה"ב כסוגיה דו-מפלגתית נשחק, והביקורת נגדה התגברה. עם זאת, ארה"ב נותרה המשענת הביטחונית המרכזית של מדינת ישראל, ומרכיב ליבה בביטחון הלאומי שלה.

מנגד, יחסי מדינת ישראל עם שתי המעצמות האחרות, רוסיה וסין, ממשיכים במגמה שלילית. מאז הפלישה הרוסית לאוקראינה והקשר המתחזק בין רוסיה לבין איראן נפרם מארג האינטרסים של רוסיה וישראל, ורוסיה הפכה לגורם לעומתי לישראל. תגובתה אחרי מאורעות ה-7 באוקטובר אינה מותירה ספק לגבי תמיכתה בציר האיראני. אף שכיום יחסי ישראל-רוסיה נמצאים בשפל, מדינת ישראל עדיין שבויה בתפיסה זהירה מדי מול רוסיה, וטרם עדכנה את מדיניותה מול אוקראינה.

לאחר ה-7 באוקטובר הוחרפו המסרים הסיניים נגד ישראל, ובמקרים מסוימים אף ביטאו אנטישמיות. יתרה מכך, סין ממשיכה להעניק גיבוי מדיני לציר בהובלת איראן, ומיישרת קו עם רוסיה בתגובות להתפתחויות במזרח התיכון. המשותף לה ולרוסיה - שתי מעצמות רביזיוניסטיות המערערות על הסדר העולמי הקיים ומבקשות לשנותו ולמצב עצמן כחלק חשוב יותר בסדר עולמי רב-קוטבי.

במקביל, ולמרות זהות האינטרסים עם ישראל, בשנה האחרונה היחסים הביטורליים עם הודו לא המריאו. גם לאחר ה-7 באוקטובר הקפידה ממשלת הודו לשמור על מדיניותה המסורתית המאזנת בין העולם המוסלמי והערבי לבין ישראל. המלחמה קטעה את מאמצי עיצוב הארכיטקטורה האזורית החדשה, שהייתה רלוונטית ביותר גם למימוש תוכנית המסדרון הכלכלי בין הודו, המזרח התיכון ואירופה (IMEEC), וישראל סומנה כשותפה קריטית בה.

נבלם הזינוק בפעילות הכלכלית של יפן בישראל בעקבות המלחמה, ושיתוף הפעולה הביטחוני רחוק ממימוש, למרות פוטנציאל גדול ורצון הממשלות טרם המלחמה. מדינות אחרות במרחב האינדו-פסיפיק עדיין רואות במדינת ישראל מודל הצלחה, ומעוניינות בקידום שיתוף פעולה טכנולוגי על בסיס גישה פרגמטית, והן כוללות את סינגפור, אינדונזיה ודרום-קוריאה. חלק מהאתגר הוא גם לזהות הזדמנויות דומות במדינות הנתפסות כחלק מ"הדרום הגלובלי", שעל אף היותו פרו-פלסטיני הינו מעוניין בחדשנות הישראלית.

מגמות שליליות התפתחו גם באירופה, שנשטפה בהפגנות פרו-פלסטיניות של מיעוטים קולניים ואנטישמיים. ממשלות באירופה שבתחילה ניצבו לצד ישראל, בוחנות וחלקן אף מיישמות צעדים מעשיים להגבלת שיתוף הפעולה הביטחוני עם מדינת ישראל, ובכלל זה אמברגו נשק. ניהול הקשר עם אירופה, בוודאי ברמת האיחוד האירופי, הפך למאתגר מאוד, וניכר כי השפעות המלחמה זלגו גם להיבטים אזרחיים. עם זאת, ישנן מדינות ידידותיות יותר לישראל, ומפוכחות גם נוכח המלחמה באוקראינה, שמותירות מקום לאופטימיות בקשר של ישראל עם אירופה.

בהקשר האזורי, המתקפה האיראנית נגד ישראל התניעה מחדש את עיצוב הארכיטקטורה האזורית בהובלה אמריקנית, שבאה לידי ביטוי בקואליציית ההגנה האזורית. אך בשלב זה

היא נראית כמופע חריג ומוגבל באפשרות שישפיע גם מעבר לפעילות הקונקרטי של מטריית הגנה אזורית, שצפויה גם היא לעמוד שוב למבחן במקרה של החלטה ישראלית לתקוף את איראן. האתגר הוא מציאת הדרכים לביסוס מדינת ישראל כחלק משמעותי במסגרות אזוריות ובינלאומיות מעבר למישור הביטחוני, דוגמת המסדרון הכלכלי בין הודו, המזרח התיכון ואירופה (IMEEC), והחייאת 2U2 והסכמי אברהם.

זירה נוספת שבה מדינת ישראל ניצבת בפני אתגרים מורכבים מאוד היא הזירה המדינית-משפטית ומדינית-דיפלומטית בארגונים הבינ"ל, בדגש על התמודדות עם התביעה נגד ישראל ב-ICC ומהלכים נגדה ב-ICJ, ואף קריאות לסלק את ישראל מהאו"ם, זאת מתוך מאמץ אנטי-ישראלי משולב בלחץ בינ"ל נרחב לקדם את פתרון שתי המדינות ולהכיר במדינה פלסטינית. מסתמן קושי לקדם שיתופי פעולה בין ישראל לארגונים בינ"ל מקצועיים נוכח זהירות מוגברת מצד ארגונים אלה בקידום יוזמות לצד ישראל.

המלצות

על אף המחלוקות שהיו בין ישראל לממשל בייזן, והאפשרות למחלוקות עם ממשל טראמפ או עם הנשיא טראמפ, שעלול להיות בלתי צפוי במקרים מסוימים ולהפנות גב לישראל במקרה שזו לא תפעל כפי שהוא מצפה ממנה לפעול, אין אלטרנטיבה לשותפות עם ארה"ב ויש לטפחה כך שאכן תבטא שותפות. בתוך כך, על ממשלת ישראל להיערך לממשל חדש בארה"ב, הצפוי להיות ממשל אוהד, תוך התמקדות בדרכים לעיצוב מחדש של היחסים המיוחדים בין ישראל לבין ארה"ב, באופן שייטיב לשקף את הבסיס הערכי והאינטרסים האסטרטגיים, מעבר למרחב המזה"ת. במסגרת זו יש לגבש הבנות באשר למרחב הפעולה הישראלי נגד אויביה, ולשרטט מחדש קווים מנחים בחלוקה לסוגיות אסטרטגיות המצריכות עדכון, תיאום או שיתוף פעולה (הרחבה בחלק הייעודי לארה"ב).

קיים צורך להגדיר באופן טוב יותר את ההזדמנויות והסיכונים ביחסים עם סין, בדגש על נקודות החיבור בין אינטרסים כלכליים לאינטרסים של ביטחון לאומי. חשיבה בכיוון זה צריכה להתייחס גם למענה הנדרש והרגיש לחיזורים הגוברים מכיוון טאיוואן, בעיקר לאחר 7 באוקטובר. אין להתעלם מהנוכחות הגוברת של סין במזרח התיכון במגוון תחומים שמשפיעים גם על האינטרסים של ישראל.

מתחייבת בחינה מחדש של המדיניות הזרה של מדינת ישראל כלפי רוסיה, כשזו כבר אינה נוכחת ומשמעותית בסוריה שלאחר נפילת משטר אסד, ובהינתן מציאות של עוינות כלפי ישראל והמשך התמיכה באיראן. אל לשיקולים אלה לבלום את הפעולות ההכרחיות מצד מדינת ישראל נגד איראן ונגד משטר סורי עויין ומסוכן, במידה שיהפוך לכזה, ונגד ארגוני טרור שינסו לפעול נגד ישראל משטח סוריה.

לצד המעצמות הגדולות, יש לתת את הדעת גם למעצמות הביניים וכן למרחבים אחרים שבהם מדינת ישראל יכולה להשיג תמיכה ולייצר מכפילי כוח מול הלחץ האנטי-ישראלי. בתוך כך:

- מדינת ישראל צריכה לשנות את גישתה למרחב האינדו-פסיפיק, ולאמץ מדיניות רשמית כלפי המרחב שמכירה בחשיבותם של יחסי הגומלין בין האינדו-פסיפיק לבין המזרח התיכון, ולפעול גם מול מדינות שאינן בהכרח חלק מה-QUAD בראשות ארה"ב.
- מול אירופה ישנה חשיבות רבה לפעול מול מדינות פרגמטיות הן כדי ליצירת מסגרות טרילטרליות ואחרות כמענה לצעדי מדיניות נגד ישראל, והן כאלטרנטיבה למוקדי הכוח

בבריסל, פריז וברלין. בהקשר זה, יש לחזק את מסגרת העבודה המשולשת בין ישראל-קפריסין-יוון כמכפיל כוח ביישום תוכנית המסדרון הכלכלי עם המזרח התיכון ואסיה, אך גם בהתמודדות מול טורקיה, והגברת הביטחון האנרגטי; ניתן לשלב את איטליה במסגרת זו ומדינות ימ"ת נוספות. כמו כן, חיזוק הדיאלוג והשותפות האסטרטגיים עם פולין וצ'כיה שמסתמנות ככוחות העולים החדשים הפרגמטיים ביותר באירופה, בין היתר בשל קרבתן לאוקראינה.

אמריקה הלטינית מאופיינת בתנודות פוליטיות חדות, ועל כן חשוב לשמר ערוצים פתוחים עם מדינות שכרגע אינן לצד ישראל

- באמריקה הלטינית, לצד רוב של מדינות שנקטו צעדים נגד ישראל ובראשן ברזיל, היו אלה שתמכו בה, ונראה כי יש לממשלת ישראל שותפים משמעותיים גם בצד השני של העולם, ובראשן ארגנטינה (יחד עם פראגוואי, קוסטה ריקה ופנמה). עם זאת, אמריקה הלטינית מאופיינת בתנודות פוליטיות חדות, ועל כן גם שימור ערוצים פתוחים עם מדינות שאינן כרגע לצד ישראל חשוב עבור ההמשך, בוודאי מול מדינות שמתיימרות להיות ניטרליות, דוגמת מקסיקו.

- מדינת ישראל חוותה תקופות של יחסים קרובים עם יבשת אפריקה (בעיקר בהיבטי ביטחון, מים וחקלאות), וכתף קרה בתקופות אחרות. הפעילות של דרא"פ אינה צריכה להשחיר מדינות אפריקניות אחרות שדבקו בתמיכתן בישראל. על ממשלת ישראל לפעול באופן שוטף מול מדינות עניין באפריקה, הן במסגרת שיתופי פעולה בתחום הפיתוח הבר-קיימא, וכן על מנת לבלום מגמות אנטי-ישראליות ביבשת. בהקשר זה, יש תפקיד משמעותי גם לסקטור הפרטי ולאקדמיה, ונכון לבחון גם חיבורים חוצי מרחבים עם מדינות בעלות אינטרסים באפריקה, דוגמת יפן והודו.

- מרחב נוסף שאינו זוכה לתשומת לב מספקת הוא מרכז אסיה (והווקוז), שם באופן מסורתי ישנו מאמץ לשמור על ניטרליות ולהתמקד בפיתוח בר-קיימא, אנרגיה, ביטחון מים, מזון ותשתיות - תחומים שבהם למדינת ישראל יש ערך מוסף שניתן למנפו נוכח מגמת ההתקרבות של מדינות מרכזיות במרחב למערב, בדגש על אוזבקיסטן וקזחסטן, שמעוניינות לצמצם את השפעתן של רוסיה וסין עליהן. לישראל יכול להיות תפקיד משמעותי בכך, גם בשירות אינטרסים אמריקניים באזור.

במזרח התיכון, מסגרות אזוריות שנפגעו כתוצאה מהמלחמה דוגמת I2U2, והאפשרות לנורמליזציה עם ערב הסעודית, שאחת ממטרות המלחמה של חמאס הייתה לשבשה או למונעה, עדיין צריכות להיות במוקד האסטרטגיה האזורית של מדינת ישראל. על כן, יש להבחין בין הרטוריקה של חלק ממדינות אלה בסוגיה הפלסטינית לבין תמיכתן בפועל בהישגים של מדינת ישראל במאבק מול הציר האיראני. ככל שמדינת ישראל תפגין עליונות ותגיע להישגים במלחמה, כך תזכה לתמיכה גדולה יותר מצד המדינות הפרגמטיות. בשל הרגישות הקיימת במתן פרופיל גבוה ליחסים עם ממשלת ישראל, יש לעודד את האקדמיה והסקטור הפרטי לקדם יוזמות מול מדינות הסכמי אברהם ולצקת תוכן ממשי למסגרות הממשלתיות שנוצרו לפני שנים מספר.

במקביל לכל אלה, יש לחשב מסלול מחדש בנוגע למדיניות ישראל מול ארגונים בינ"ל, ולא רק מול האו"ם וזרועותיו. יש להמשיך ולהעמיק את שיתוף הפעולה עם ארגונים בינלאומיים מקצועיים ככל הניתן, בדגש על ה-OECD, נאט"ו, אינטרפול, סוכנות החלל ועוד. במישור המדיני,

לאור הרחבת ארגון ה-BRICS והצטרפות איראן לארגון ואף בחינה של מועמדות הרש"פ להצטרף לארגון, יש לבחון עם חברות הארגון הידידותיות לישראל ערוצי השפעה לטובת ישראל. במישור המדיני-משפטי, מומלץ לסגור את אונר"א אשר מנציחה את הפליטות הפלסטינית כאמצעי פוליטי לפגיעה בישראל, ובתוך כך יש לבחון אלטרנטיבות אחרות.

יחסי ישראל-ארה"ב

אתגרים

לאורך השנים, מאז הקמתה של מדינת ישראל התגבשה מערכת יחסים ייחודית בין ארצות הברית וישראל, שזכתה להגדרות שונות: מערכת "יחסים מיוחדים", בעלות ברית, בעלת ברית שאינה חברה בנאט"ו ועוד. להלן נפרט את מרכיביה של מערכת יחסים זו, בין השאר על רקע מלחמת "חרבות ברזל".³⁵

הדימוי הרווח בארצות הברית את עוצמתה הצבאית-אסטרטגית של מדינת ישראל הינו בעל חשיבות מכרעת בעיצוב ההערכה בדבר חיוניותה של ישראל כנכס אסטרטגי עבור ארצות הברית. במסגרת זו ניתן לציין כמה מישורים חשובים. המישור המודיעיני: לאורך שנים רווחה בארה"ב הערכה שיש בידי ישראל יכולות להעמיד לרשות ארצות הברית מידע ייחודי, בעיקר על הסביבה המזרח-תיכונית, שרשויות המודיעין של ארצות הברית יתקשו להשיג. במקביל, רווחת אמונה שקרבתה של ישראל לעולם הערבי וההיכרות הקרובה שלה עם התרבות הערבית מאפשרים לה לגבש הערכת מצב שונה, ואולי גם איכותית יותר, מזו שיש לגורמי המודיעין בארצות הברית על אודות המציאות המזרח-תיכונית. הערכה זו העצימה את מעמדה של ישראל כנכס אסטרטגי עבור ארצות הברית.

מקובל לחשוב שמעבר להיבטים הקונקרטיים של עוצמה ואינטרסים היחסים בין ארצות הברית וישראל מתבססים גם על מערכת ערכים משותפת, ובעיקר על האמונה בחיוניותו של משטר דמוקרטי, שמירה על חופש הביטוי והפולחן, ערכי משפחה, מסורת דתית ועוד.

35 להרחבה, ראו: זכי שלום, יחסי ישראל-ארה"ב על רקע מלחמת חרבות ברזל - אתגרים ובעיות, מכון משגב, 19 במאי, 2024. וגם, זכי שלום, שיקום מעמדה של ישראל כנכס אסטרטגי בעיני ארה"ב מחייב ניצחון ללא עוררין בעזה, מכון משגב, 11 ביולי 2024.

הגם שמערכת הערכים המשותפת מקבלת בולטות רבה במפגשים בין נציגי המדינות, אנו סבורים שהדימוי על אודות עוצמתה של ישראל במגוון מישורים מהווה את המרכיב העיקרי בעיצוב היחסים הקרובים בין שתי המדינות. לעומת זאת, מערכת הערכים המשותפת היא בעלת מעמד משני בחשיבותו.

קיימת תלות ברורה בין דימוי העוצמה ויחסי הקרבה בין שתי המדינות. הנחת היסוד היא שככל שדימוי העוצמה של ישראל גבוה יותר בעיני הממשל, כך תגבר הנטייה לשיתוף פעולה ויצטמצמו המחלוקות והמשברים בין שתי המדינות. תלות זו באה לידי ביטוי בנושא החימוש, אתגר מרכזי שליווה את ישראל מתחילת המלחמה. ממשל ביידן איים כי יוקפאו משלוחי נשק אם לא תחודש זרימת הסיוע ההומניטרי לעזה בהיקפים גדולים יותר. יוזכר כי איום דומה הושמע גם לפני הכניסה הקרקעית לרפיח. אולם, ממשל ביידן הבחין בין חימוש התקפי, שעוכב באמצעים בירוקרטיים (כך גם לפי תלונה של חבר הקונגרס טום קוטון),³⁶ לבין מיירטים הנדרשים למערכות כפת ברזל וחץ, שאותם ארה"ב ממשיכה לספק ומוסיפה מערכות משלה כדי לעבות את מטריית ההגנה.

קיים חוסר סימטריה ברור בין מרחב התמרון של ארצות הברית מול ישראל ובין מרחב התמרון של ישראל מול ארצות הברית: באורח עקרוני, מבחינת ארה"ב, קיימת אופציה ברורה של התנתקות כמעט מוחלטת מישראל. למדינת ישראל, לעומת זאת, אין תחליף ממשי ליחסים עם ארצות הברית. תמונת מצב זו יוצרת לכאורה מצב של תלות ונחיתות אינהרנטית של ישראל מול ארצות הברית.

בפועל יש גם לישראל מנופי לחץ רבי-עוצמה מול הממשל: לישראל יש בדרך כלל תמיכה רחבה בקונגרס; בדעת הקהל; יש לה לובי חזק למדי ואפקטיבי מול חוגי הממשל; יש לה קהילה יהודית תומכת בדרגות משתנות של אינטנסיביות; יש לה יכולות טכנולוגיות-מדעיות, עוצמות מודיעיניות ייחודיות וערכיות ויכולות צבאיות המסייעות למאמצייה של ארה"ב נגד הטרור ואויבים אחרים במרחב. מרכיבים אלה ואחרים הופכים את הקשרים עימה לכדאיים מבחינת ארצות הברית. מלחמת "חרבות ברזל" חידדה את הדילמה האסטרטגית של ישראל בנוגע ליחסים בין המדינות לגבי השאלה: עד כמה, ובאילו נסיבות, יכולה ישראל לסרב לבקשה/תביעה מצד הממשל האמריקני, בייחוד כשהיא באה מצד הנשיא.

בחודשים האחרונים נוצרה מציאות אסטרטגית חדשה במזרח התיכון. חילופי הממשל בארצות הברית: הבחירות שנערכו בארצות הברית בנובמבר 2024 העניקו ניצחון מוחץ לטראמפ על פני ריבתו, קמאלה האריס. הניצחון שלו כלל גם הישגים מרשימים בבחירות לקונגרס.

השאלה שעמדה על הפרק היא: לאן מועדות פניה של ארצות הברית. האם היא תמשיך ללכת בדרך שהתווה לה הנשיא אובמה, ואחריו הנשיא ביידן - דרך שהובילה להחלשת מעמדה, יוקרתה ויכולת ההרתעה שלה בזירה הבינלאומית - או שמא היא תעלה על דרך חדשה שתחזיר אותה למעמד של מעצמה מובילה, מודל לחיקוי ומקור התקווה של העולם החופשי. מהתנהלותו של הנשיא טראמפ עד כה, נראה שפניה של ארה"ב לתמיכה חד משמעית בישראל, בוודאי בכל הנוגע למטרות המלחמה ברצועת עזה.

Tom Cotton, 47 Senate GOP Colleagues to Biden-Harris Administration: Delaying Weapons to Israel Undermines Our Ally, 36 Accommodates Iran, August 2, 2024.

בהקשר שלנו ההצהרה המחייבת ביותר הייתה גלומה בתביעתו הנחרצת של טראמפ כי החמאס ישחרר את החטופים עד תאריך כניסתו לתפקיד כנשיא. אם הדבר לא יקרה, הוא איים, ייפתחו שערי גיהנום. הנשיא חזר על איום זה כמה פעמים. היה ברור לכול שיוקרתו ואמינותו עומדות מעתה על הפרק. אם לא יממש את איומיו, ייפגע כוח ההרתעה שלו במידה משמעותית. העובדה שהוא לא הגביל את החמאס בלבד במסגרת האחריות הכוללת לאירוע הכניסה גורמים רבים, בעיקר בעולם הערבי, לרבות מצרים, קטר וטורקיה, לחששות מפני תגובתה של ארצות הברית.

בחודשים האחרונים הלכה והתקבעה, בעולם הערבי בכלל ובלבנון בפרט, התפיסה כי ישראל הביסה את החיזבאללה. אישי ציבור רבים בלבנון, כולל מקורבים לחיזבאללה, הבהירו במפורש את דעתם כי החיזבאללה הובס ומעתה עליו להניח את נשקו ולאפשר כינון הסכם שלום ישראלי-לבנוני.

האופציה של מתקפה ישראלית נגד איראן הפכה להיות הרבה יותר קונקרטי ומעשית מבעבר. זאת על רקע הפגיעה הישראלית הקשה באיראן, כולל במתקן גרעיני חשוב שלה, שחשפה את חולשתה הצבאית של איראן ברבים. אם נכונות ההערכות שהיא נותרה כמעט ללא יכולת הגנה אווירית משמעות הדבר שיכולתה לסכל מתקפה ישראלית עליה נפגעה בצורה משמעותית מאוד. מעבר לכך, הפגיעה הקשה בחיזבאללה שללה ממנה מרכיב משמעותי מאוד שאמור היה להרתיע את ישראל מתקיפה באיראן. כניסתו של טראמפ כנשיא מבטיחה, קרוב לוודאי, בניגוד לעבר, עמדה אמריקנית אוהדת כלפי מתקפה ישראלית נגד איראן, בוודאי במקרה שבו תדחה איראן את הצעת הנשיא טראמפ למשא ומתן שאחריתו ביטול מוחלט של תוכנית הגרעין הצבאי. האופציה של מתקפה משולבת ישראלית-אמריקנית כיום נראית ריאלי מאי פעם בעבר. התרסקות משטרו של אסד תרמה אף היא להחלשת מעמדה האסטרטגי של איראן, והעצימה את הסבירות של מתקפה ישראלית נגדה.

לאור האמור לעיל, ניתן להניח קיומה של תשתית למפנה אסטרטגי במעמדה של מדינת ישראל, בעיקר בזירה האזורית. המזרח התיכון שהיה קיים לאורך שנים התרסק מכל בחינה שהיא. קיימת עכשיו אפשרות ריאלית של בניית מזרח תיכון חדש. המעצמות הגדולות ומדינות מובילות באזור נמצאות, מבחינה היסטורית, במצב שבו נמצאה אירופה לאחר מלחמת העולם השנייה - נפילת ציר הרשע בהובלת גרמניה הנאצית ועליית מעמדה של ארצות הברית כגורם מוביל בזירה הבינלאומית.

הנשיא טראמפ, אולי מבלי שהתכוון לכך, נתן דחיפה משמעותית לשימוש האופציה של מזרח תיכון חדש באמצעות תביעותיו לקבלת שליטה ברצועת עזה והעברת תושביה הפלסטינים למדינות אחרות, כמו גם שליטה טריטוריאלית על האי גרינלנד, הנתון תחת ריבונות של דנמרק, על קנדה ועל תעלת פנמה. העובדה שהנשיא טראמפ לא היסס להבהיר כי הוא מוכן להשתמש בכוח צבאי וכלכלי כדי להשיג את יעדיו, יוצרת לגיטימציה ברורה להובלת שינוי המערכת המזרח-תיכונית.

המלצות

לישראל ניתנת עתה הזדמנות חסרת תקדים לשדרוג מעמדה הגיאוגרפי. כדי להשיג זאת עליה לפעול על בסיס כמה כיוונים: הבטחת יציבות פוליטית בתוך מדינת ישראל שתבטיח את

**המזרח התיכון
שהיה קיים לאורך
שנים התרסק.
קיימת עכשיו
אפשרות ריאלית
של בניית מזרח
תיכון חדש**

תפקודה התקין של הממשלה; חיזוק מעמדו של ראש הממשלה; מערכת יחסים תקינה בין הדרג המדיני והצבאי; הסדר המחלוקת המשפטית; הבטחת יציבותה של הכלכלה הישראלית.

גיבוש היעדים האסטרטגיים שישראל רוצה להשיג במסגרת פוליטית רחבה ככל האפשר; דהיינו, כולל האופוזיציה בכנסת. זאת תוך תיאום מערכת הבנות אסטרטגיות רחבה ככל האפשר מול ממשל הנשיא טראמפ, שתכלול בהכרח הסכמות בסוגיות העיקריות הבאות:

חיסול האופציה הגרעינית של איראן. מנקודת ראותה של מדינת ישראל עדיף שהדבר ייעשה באמצעים מדיניים: אולטימטום אמריקני לאיראן להתפרק מרצונה מיכולותיה הגרעיניות תחת פיקוח בינלאומי מלא על כך. אם תסכים איראן לכך יוסרו מעליה הסנקציות הכלכליות; ארצות הברית תפעל לשיפור מצבה הכלכלי ולהסרת החרמות עליה בזירה הבינלאומית. אם איראן תסרב יובהר לה שארצות הברית, בשילוב עם ישראל, תוביל להשמדת פרויקט הגרעין שלה. האיום האמריקני חייב להבהיר שהמהלך הצבאי עלול לכלול גם פגיעה בהנהגה האיראנית וגם פגיעה בכלכלת איראן.

הגעה להבנות עם טורקיה סביב המבנה הגיאופוליטי החדש של המזרח התיכון. ישראל חייבת להבהיר לממשל טראמפ שהיא מכבדת את מעמדה של טורקיה באזור ומכירה בזכותה לקדם את מעמדה הביטחוני באזור. לישראל יש אינטרס לבסס מערכת יחסים קרובה עם טורקיה, במישור המדיני, הביטחוני והכלכלי. היא מצפה במקביל שגם טורקיה תכיר בזכותה של מדינת ישראל לבסס את מעמדה האסטרטגי באופן שימנע מאירועים כמו מתקפת ה-7 באוקטובר 2023 להתרחש. במסגרת זו ניתן יהיה להגיע להבנות סביב יצירת אזורי חיץ ורצועות ביטחון למדינת ישראל מול סוריה, לבנון ורצועת עזה. ישראל תשאף להגיע להבנות עם טורקיה סביב מימוש זכות ההגדרה העצמית של הכורדים ושל הדרוזים באופן שיישמרו האינטרסים הביטחוניים של טורקיה.

מערכת ההבנות של ישראל עם ארצות הברית תצטרך לכלול גם שדרוג יחסיה של ישראל עם יוון וקפריסין, בעיקר במישור האנרגטי. ישראל לא תוכל להשלים עם ניסיונות מתמשכים של טורקיה לסכל קידום מעמדה הכלכלי באמצעות התקשרויות עם שתי המדינות שצוינו לעיל. ישראל תשאף להגיע להבנות בסוגיה זו בחסות אמריקנית.

ישראל תצטרך להבהיר לארצות הברית שהיא רואה בחומרה רבה את פעילותה של מצרים בשנים האחרונות מול החמאס. ישראל יודעת היטב שמצרים שימשה גורם מוביל בחימוש תנועת החמאס ברצועת עזה. פעילות זו מהווה הפרה חמורה של הסכם השלום עם מצרים שנחתם בחסות ארצות הברית. ישראל גילתה איפוק רב ביחסה לתופעה זו. היא נמנעה מהצבתה על סדר היום. ממשלת ישראל גם נמנעת מהתייחסות לידיעות בדבר מעורבותה של מצרים במתקפת החמאס ב-7 באוקטובר 2023. עם זאת ישראל חייבת לקבלת ביטחונות שתופעות אלה לא יישנו.

ישראל תצטרך לשאוף להביא לקיבוע מעמדה ביהודה ושומרון, כך שהבעיה הפלסטינית תרד מסדר היום העולמי. היא תצטרך להביא את הממשל בארצות הברית להכרה שבלי קשר לשאלה אם מדינה פלסטינית היא נוסחה חיובית או שלילית, היא בכל מקרה לא מציאותית בניסיונות הקיימות. ייתכן שנוסחת האוטונומיה הישנה שאומצה בזמנו על ידי ממשלת בגין, או מתכונת של שילוב ישות פלסטינית בארכיטקטורה האזורית החדשה והנחת תשתית לפדרציה פלסטינית מוחלשת כבסיס לקונפדרציה עתידית עם ירדן בעתיד, תימצאנה כמתאימות יותר להסדר גם בימינו אלה. תפקידו של הממשל יהיה גם לשכנע את סעודיה ומדינות ערביות אחרות שלא

להתעקש על הנוסחה של "מדינה פלסטינית", במתכונת המוגדרת על ידי הפלסטינים ו/או נשענת על פרדיגמת שתי המדינות המסורתית, שאיבדה מתקפותה, כתנאי לנורמליזציה עם ישראל.

ולבסוף, יועצו הקרוב של הנשיא טראמפ אלון מאסק הצהיר באחרונה שצריך להשמיד את החמאס כיוון שהוא מחנך לשנאה. יש ביכולת הממשל כיום להכריח את העולם הערבי להפסיק את החינוך לשנאה כלפי ישראל. זו משימה ארוכת שנים וקשה ליישום, אך בכוחו של הממשל החדש להבהיר כי מדינה שתמשיך לחנך את ילדיה לשנאה לא תזכה לסיוע אמריקני. ארצות הברית תבהיר שמומחים שלה יבדקו את ספרי הלימוד ויובילו לסנקציות על מדינות שלא יפגינו מאמץ, לפחות הדרגתי, לשנות את היחס כלפי מדינת ישראל.

יחסי ישראל-רוסיה

אתגרים

בשנים האחרונות ניהלה מדינת ישראל מדיניות זהירה מול רוסיה שהתבססה על שני מאמצים משלימים: צמצום יכולת ההיזק של רוסיה בזירה הצפונית, בדגש על סוריה, וקידום יחסים בילטרליים במגוון תחומים על מנת לצמצם מרחבי מחלוקת ולייצר מנופים ומחוות שישרתו את המאמץ הראשון.³⁷ נפילתו של משטר אסד והיחלשותו של הציר האיראני משנים במידה רבה את תפקידה של רוסיה בהקשר של הזירה הצפונית, וכן את סל האפשרויות עבור מדינת ישראל לפעול בזירה הצפונית, שעה שהרסן הרוסי פחות משמעותי ומרבית תשומת הלב הרוסית מופנית לאוקראינה.

קרידיט: Maria Oleinikova

בילטרלית, ישראל ורוסיה הצליחו בעשור האחרון לקדם ולפתור סוגיות פתוחות רבות שהיו על הפרק, בזכות התקרבות האינטרסים בין המדינות. אולם, ככל שהיקף היחסים בין המדינות התרחב - כך גם גדלה הציפייה הרוסית לתמורות גדולות יותר עבור פעילותה בהקשרי הזירה הצפונית.

ישראל נתפסה ברוסיה כבעלת ברית קרובה של ארצות הברית, אך כזו שאינה מיישרת קו עימה באופן עיוור, מה שיצר הזדמנות עבור הקרמלין לתקוע טריז בין השתיים, ומבחינת מדינת ישראל - הזדמנות למצב עצמה כמגשרת בין המעצמות; לרוסיה היה עניין רב בקידום היחסים הביילטרליים הן בשל הגישה לשוק מערבי, והן בשל המשמעות הסמלית של עשיית עסקים ומסחר עם בעלת בריתה של ארה"ב; רוסיה שאפה להחזיר לעצמה נכסי כנסייה במחלוקת בשטחי

37 להרחבה, ראו: יוסף רוזן, מזהירות ליוזמה: הצורך בשינוי מדיניות ישראל מול רוסיה בעקבות 7 באוקטובר, מכון משגב, 26 ביוני, 2024.

ארץ ישראל; אולי היה ברוסיה גם חשש מהיכולת הישראלית להזיק לה בסוריה במסגרת המב"מ הישראלי.

רוסיה פלשה לאוקראינה ב-2014 והרחיבה את המלחמה נגדה ב-2022. רוסיה ואיראן, שהחלו בשיתוף פעולה מבצעי הדוק כבר בזירה הסורית שכלל שיתוף מודיעין, תיאום מבצעי, הכשרות, העברות אמל"ח וסיוע לוגיסטי, משתפות פעולה גם במלחמת אוקראינה. השתיים גם מתואמות סביב האינטרסים במזרח התיכון - מניעת ארכיטקטורה ביטחונית חדשה במזרח התיכון, החלשת הנוכחות האמריקנית, ופגיעה במדינת ישראל. שיתוף הפעולה בין השתיים תרם במשך שנים למאמצי ההתבססות האיראנית בסוריה. אולם הישגיו המבצעיים של צה"ל במהלך מלחמת "חברות ברזל", בעיקר נגד חיזבאללה בלבנון, בשילוב עם מתקפות המורדים בסוריה נגד משטר אסד - החלישו במידה רבה את הציר הזה, וחרצו סדקים בין מוסקבה לטהרן, שנאלצת עכשיו לחשב מסלול מחדש.

במקביל, רוסיה שיתפה פעולה גם עם החברות הזוטרות בציר האיראני, חמאס וחיזבאללה. הקשר הרוסי עם ארגוני הטרור הללו הינו ארוך שנים והתפתח עוד יותר מאז כניסת רוסיה לסוריה בספטמבר 2015. בדומה לאיראן, גם חיזבאללה נהנתה מהכשרות ואמל"ח שסופקו על ידי רוסיה בסוריה, וכן מהעלמת עין מהעברות אמל"ח בצירים אוויריים, יבשתיים וימיים מאיראן ללבנון. מול חמאס, הקשר הרוסי אף יותר ארוך ועמוק. רוסיה קידמה במשך שנים שיח פיוס בין הפלגים הפלסטיניים השונים, לכאורה על מנת לקדם אחדות פלסטינית שתתרום למימוש פתרון שתי המדינות. בפועל, רוסיה מעולם לא הכניסה את הארגון לרשימת ארגוני הטרור הלאומית, על אף ההכרה בתנועת האחים המוסלמים ככזה.

במישור המדיני, רוסיה הפגינה עמדות אנטי-ישראליות ואנטישמיות תוך גינוי פעולות צה"ל, בחלק מהמקרים אף השוואת צה"ל לגרמניה הנאצית והמצור על לנינגרד, אימוץ העמדה של חמאס וקריאה חוזרת ונשנית לסיים את המלחמה בהקדם. שופרות הקרמלין קיבלו יד חופשית להדהד עמדות אנטישמיות, שתרמו במידה רבה גם להלך הרוח בקרב החברה הרוסית שהציפה את האנטישמיות למישור הגלוי. במקביל הרחיבו גורמים רוסיים את קמפיין ההשפעה בתוך ישראל באמצעות שימוש ברשתות החברתיות, שנועד להרחבת סדקים בחברה הישראלית וכן להדגשת המחלוקות בין ישראל לבין ארה"ב, תוך קידום נרטיב שסיוע מערבי לאוקראינה הינו על חשבון סיוע לישראל. במסגרת פעילות זו יש גם תפקיד חשוב לכנסייה הרוסית, ויש לתת את הדעת לתפקידה הכפול תחת משטר פוטיין.

המלצות

נפילת משטר אסד שינתה מן היסוד את מטרות הליבה של מדינת ישראל מול רוסיה בהקשר של הזירה הצפונית. משום שרוסיה איבדה שותף מרכזי (אסד) לשמירה על האינטרסים שלה במזרח התיכון, כולל הנוכחות הרוסית בבסיסי טרטוס וחמימים, עליה לבצע חשיבה מחדש כדי להגן על אינטרסים אלה. כיוון שכך, היא פועלת מול המורדים בסוריה כדי להבטיח לכל הפחות את האינטרסים הבסיסיים האלה.

תחת מציאות חדשה זו, למדינת ישראל יש הזדמנות היסטורית לפעול ביתר עצמאות, נחישות ויוזמה בכדי להשפיע על עיצוב הזירה הצפונית העתידית. לצד הפעולות הצבאיות המוצלחות להשמדת שאריות צבא סוריה, וחיזוק הנוכחות בגבול עם סוריה, יש לפעול מדינית כדי לוודא שהמשטר הבא שיתייצב בסוריה לא יאיים על ביטחון ישראל, ושרוסיה לא תשוב כגורם מרסן לפעולות צה"ל בזירה הצפונית (ככל שיידרשו).

בהקשר זה, יש לעקוב מקרוב אחר ההתאמות והשינויים במדיניות רוסיה בזירה הצפונית, והמשך שיתוף הפעולה שלה עם איראן. בתרחיש שבו המלחמה באוקראינה תסתיים, שיתוף הפעולה בין רוסיה לבין איראן צפוי להשתנות גם הוא, ובהכרח יהיה בעל נפח קטן בהרבה, ללא שתי זירות פעולה מרכזיות משותפות להן. שינויים אלה יחייבו גם בחינה מחדש של היקף הסיכונים מצד רוסיה לאינטרסים של מדינת ישראל. סיום אפשרי של המלחמה באוקראינה וצמצום הקשר הרוסי עם איראן עשויים גם להניב הזדמנויות לחידוש קשר משמעותי יותר בין רוסיה לבין ישראל, בדגש על המישור הביטחוני. עם זאת, נוכח הנסיבות הגאופוליטיות החדשות, יש לשקול צעדים בכיוון זה מתוך עמדת עוצמה ישראלית, ולהתנער מזהירות היתר שישראל נוהגת בה מול רוסיה.

עד לשינוי כזה סביב מלחמת רוסיה-אוקראינה, וטרם התבהרות המדיניות הרוסית החדשה במזרח התיכון, יש לפעול תחת הנחת עבודה כי רוסיה היא יריב ואיום אסטרטגי לביטחון הלאומי של מדינת ישראל. על ישראל לשמור על חופש פעולה לתקיפת מטרות באיראן, כולל בהינתן הגברת ייצוא אמצעי לחימה וטכנולוגיות טילים מרוסיה לאיראן - אספקה שכיום מתקשה לעבור דרך סוריה. בה בעת, יש לקיים ערוץ קשר עם הרוסים, לכל הפחות בדרכי עבודה, על מנת להבטיח הבנות מינימליות והעברת מסרים, ובמקביל לשמר שיח ברמה המדינית והאסטרטגית על מנת לייצר מדרג של אפשרויות העברת מסרים, תגובה ומרחב הכחשה בין המדינות גם בעיתות משבר.

יש להגביר את הקשב והמעקב אחר מבצעי ההשפעה הרוסיים בישראל, תוך שימוש בכלי סייבר ואימוץ רגולציה מתאימה שתיתן מענה לפעילות זו באופן כולל ולא רק בהקשר הרוסי, תוך שימת לב מיוחדת לתפקידה של הכנסייה הרוסית בהקשר זה. זווית נוספת הנוגעת לכנסייה היא הנכסים בישראל, שלגביהם יש לפעול באמצעים רגולטוריים ומשפטיים כדי לסכל כל התקדמות והעברה של נכסים אלה לידי רוסיה.

יש להתניע דיאלוג מקצועי ואסטרטגי מול אוקראינה שיתמקד בשיתוף תורות ושיטות לחימה, בדגש על התמודדות עם כטב"מים תוקפים. בעקבות 7 באוקטובר, הציפייה מישראל להגיש לאוקראינה סיוע ביטחוני אינה בת-יישום, אך ראוי להמשיך עם מתן הסיוע ההומניטרי/רפואי, שיתוף מודיעין, ואף לגבש תשתית הסכמית שתאפשר בעתיד שת"פ ביטחוני, זאת כמהלך תגובה סמלי למהלכי רוסיה.

במידה שהמלחמה בין רוסיה לבין אוקראינה תימשך, יש לתאם ביקור של נשיא אוקראינה בישראל כדי לעמוד על הדמיון ושילוב האינטרסים בהתמודדות עם ישויות רדיקליות, ובאמצעות זה לחזק את התמיכה הבינלאומית בעמדת ישראל. יש להבהיר לרוסיה כי המדיניות החדשה משקפת פרגמטיות ואינטרסים גאופוליטיים, ועל כן עשויה להשתנות בהתאם למהלכי של רוסיה בעתיד בקשר לישראל.

על ישראל למנוע ככל הניתן מעורבות רוסית ב"יום שאחרי" בעזה, העלולה לאפשר לה השגת דריסת רגל נוספת במזרח התיכון ושליטה על להבות הסכסוך בהתאם לאינטרסים שלה. על רקע הפעילות המדינית העוינת של רוסיה, על ממשלת ישראל להיערך ליוזמות רוסיות בהקשר של פירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני, בוודאי כתגובה אפשרית למהלכים ישראלים נגד מתקני הגרעין של איראן.

נוכח האנטישמיות הגואה ברחבי העולם ולא רק ברוסיה בעקבות ה-7 באוקטובר, שוב צף עניין גדול בעידוד עלייה נרחבת לארץ ישראל. יש להיערך לכך בהתאם. מעבר לכך, מדינת ישראל

צריכה לנקוט מהלכים לצמצום היכולת של רוסיה לנצל באופן ציני את נושא האנטישמיות וזיכרון השואה עבור תעמולה. מוצע לבטל את ההכרה הרשמית של מדינת ישראל ב-9 במאי כיום הניצחון על הנאצים, ובמקום זאת ליישר קו עם מרבית העולם המערבי שמכיר ב-8 במאי כיום הניצחון של בעלות הברית על הנאצים. כמו כן, יש לגנות פומבית המשך גילויי אנטישמיות מצד בכירי הקרמלין, גם כאשר נעשה שימוש בנרטיב זה כנגד אוקראינה.

בין המדינות קיימים כמה הסכמים שנחתמו לאחר הפלישה הרוסית לאוקראינה, ואחרים שעדיין נתונים במשא ומתן. יש לבחון מחדש את כל ההסכמים ולשקול ביטול חלק מהם. יש להגביר את הפיקוח על עמידה של חברות ישראליות ברוח הסנקציות המערביות על רוסיה, וכפועל יוצא גם לצמצם את היקף הפעילות של חברות אלה במשק הישראלי.

טרם המלחמה, סין הפגינה פעלתנות גוברת במזרח התיכון שבאה לידי ביטוי בתיווך בהסכם ההבנות בין איראן לערב הסעודית, והצגת עקרונות למימוש פתרון שתי המדינות בין ישראל לבין הפלסטינים, שהדגימו את היכולת של סין לזהות הזדמנויות וסדקים בזירה הבינ"ל ולממשן לטובתה.

פעלתנות זו, בוודאי בהקשר הפלסטיני, אינה חיובית לישראל. הסכסוך הישראלי-פלסטיני אינו ניצב באמת במקום גבוה בסדר היום הסיני, למעט במקרים שבהם סין יכולה לגזור קופון תדמיתי למיצובה כמעצמה אחראית, לעקוץ את ארה"ב, או במקרה של חשש אמיתי ליציבות האזור שעלול לסכן אינטרסים כלכליים של סין. הצהרות סיניות בקשר לסכסוך מעולם לא גובו במעשים או בסיוע כספי משמעותי לפלסטינים.

בנוסף לתמיכה מוחלטת בפלסטינים וללא הבחנה בין חמאס לבין הרשות הפלסטינית, סין הציבה אתגר לישראל גם במישור הבינלאומי, כאשר דרשה לכנס פורום בינ"ל שידון במלחמה, וקראה תכופות להפסקת אש מיידית כדי למנוע מישראל הישגים נגד חמאס. העמדה הסינית השלילית כלפי ישראל משרתת את סין במאבקה נגד ארה"ב והסדר העולמי הקיים.

הרשתות החברתיות הסיניות, ובראשן טיק-טוק, אתגרו את מדינת ישראל גם בזירת ההשפעה תוך הפצת תכנים אנטישמיים ואנטי-ישראליים, לכל הפחות תוך עצימת עיניים של השלטון בסין, אם לא בהכוונה ישירה. מעבר לכך, גם נצברו עדויות של עובדים בחברה הסינית על תרבות ארגונית שמעודדת אנטישמיות בין העובדים, כולל תמיכה ב-BDS.

בנוסף לאתגר הישיר למדינת ישראל, יש לקחת בחשבון שהעמדה הסינית נתפסת כאחראית בקרב רבות ממדינות "הדרום הגלובלי" שתופסות את הפלסטינים כ"קורבן" או כצד החלש בסכסוך, ובכך סין מצליחה לקבע עמדות אנטי-ישראליות בקרב "הדרום הגלובלי" שחשוף במידה רבה להשפעה סינית.

גם על רקע ההתמודדות מול החות'ים, סין הדגימה שוב כי היא חזקה בדיבורים ובעיצוב התדמית הבינ"ל שלה, אך חלשה במעשים. סין (יחד עם רוסיה) בחרה לגנות את מאמצי ארה"ב ושותפותיה לסכל את פיגועי החות'ים, אך בעצמה לא פעלה למען ביטחון נתיבי השיט, לכאורה על רקע חסינות שקיבלה מהחות'ים.

בסופו של דבר, לסיין מנופים משמעותיים על איראן, בהם גם היותה יעד ייצוא הנפט המוביל של איראן עם 83%, וצינור חמצן מרכזי למשטר האיראני, מנופים שהסינים בחרו לא להפעיל אף על פי שהם מטיפים לשלום ולשמירה על יציבות. כמו כן, בשנים האחרונות אמל"ח סיני שוטף את המזרח התיכון ובחלקו מגיע גם לאויבי ישראל.

לצד האתגרים המדיניים והביטחוניים, יש להתמודד גם עם העוצמה הכלכלית הסינית ופוטנציאל ההיזק שלה לישראל. אומנם סין כבר איננה המדינה האסיאתית המובילה בהיקפי ההשקעות

הסכסוך הפלסטיני-ישראלי אינו ניצב במקום גבוה בסדר היום הסיני, למעט במקרים שבהם סין יכולה לגזור קופון תדמיתי

בישראל, בוודאי לא בענף ההיי-טק, אך חשיבותה לכלכלה הישראלית עדיין בולטת, בין היתר באספקת חומרי גלם לתעשייה הישראלית.

במהלך המלחמה, ונוכח העמדה השלילית של ממשלת סין, עלה חשש כי זו עלולה להפעיל מנופים כלכליים על ישראל כדי ללחוץ על ישראל ולקרר את סיומ המלחמה. בפועל, לא היו מהלכים נרחבים במישור זה מצד סין. בנקודה זו חשוב לציין כי המנופים הכלכליים של סין על ישראל מוגבלים, כיוון שאין הלוואות ישראליות מסין וכמעט אין השקעות סיניות בהייטק הישראלי, וגם בפרויקטים תשתיתיים שחברות סיניות פעילות בהם המכרזים נעשים תחת רגולציה קפדנית של ממשלת ישראל. אולם, פוטנציאל הסיכון בהחלט מציב אתגר בפני מקבלי ההחלטות בישראל ומצריך היערכות טובה יותר.

המלצות

על אף העמדה השלילית של סין כלפי ישראל מאז תחילת המלחמה, יש לדבוק במדיניות "סין האחת" המסורתית, המהווה מצפן מדיני גם עבור ארה"ב. כל עוד אין שינוי בעמדה זו בארה"ב, לא מומלץ לקדם שינוי יזום מצד ישראל בהיבט זה. בה בעת, יש לבחון מחדש את מכלול היחסים עם טאיוואן ולהרחיבם בתחום הטכנולוגי-כלכלי באופן שלא יפר מדיניות זו.

יש לבטא מורת רוח מעמדת סין מאז פרוץ המלחמה בערוצים בילטרליים באופן ברור וחזק ובדרגים בכירים, תוך העברת המסר כי מהלכי סין עומדים בניגוד גמור לתוכניות נשיא סין למען יציבות, פיתוח ושגשוג בעולם. חשוב להבהיר לסין כי מדינת ישראל חותרת לניצחון, ועל אף הקשר המיוחד עם ארה"ב מדינת ישראל פועלת באופן עצמאי וביוזמה התקפית נגד אויביה. הפגנת העצמאות המבצעית והמדינית, בוודאי ככל שתוביל להישגים, גם תסייע בריכוך העמדה הסינית.

מומלץ כי המערכת הישראלית תקים פורום מעקב ביטחוני בין-משרדי על היקפי העברות האמל"ח ורכיבים חיוניים של סין למזרח התיכון ונתיבי הזליגה שלהם לציר האיראני. פורום זה צריך לספק תמונת מצב עדכנית, מגמות וכן מענה אפשרי לסוגי האמל"ח השונים שפוגשים בקצה את צה"ל. פורומים ייעודיים דומים צריכים לגבש תמונת מצב עדכנית לגבי פעילות ריגול סינית (תעשייתית ואחרת) בישראל, וכן היקף מתקפות סייבר - גם ממצאים אלה צריכים להיכנס במסגרת השיקולים לקביעת המדיניות המעודכנת מול סין.

בתחום הכלכלי, אומנם אין חרם סיני על ישראל בעקבות המלחמה, אך החשש מאפשרות זו קיים, ועל כן יש לערוך מיפוי של חומרי הגלם החיוניים למשק הישראלי המגיעים מסין ולבחון אלטרנטיבות, כמו גם את היכולת לצמצם את השפעת סין על שרשראות אספקה של רכיבים קריטיים למשק הישראלי. לצד זאת, מומלץ להמשיך ולהשהות את השלמת הסכם האס"ח בין המדינות. אף שמדובר בהסכם שכולל אך ורק סחורות, חתימה עליו בנסיבות הנוכחיות תעביר מסר שגוי לסין ולארה"ב. בה בעת, אין בכך כדי להציע ניתוק היחסים עם סין או הרעתם במישור הכלכלי. היחסים עם סין חשובים, ויוסיפו להיות כאלה נוכח המעורבות הגוברת של סין במרחב המזהה ויכולותיה להידבר עם כלל השחקנים בזירה הבינ"ל.

מומלץ לבצע עדכון לוועדה לפיקוח על השקעות זרות בראשות משרד האוצר באופן שיהפוך אותה לפרו-אקטיבית יותר, ותוכל לגלם בתהליכי הפיקוח קריטריונים מעודכנים שיספקו מענה ללקונות שצפו במהלך המלחמה. זאת, בין היתר, על מנת להבטיח רציפות תפקודית של המשק, והגנה על טכנולוגיות מתקדמות וסקטורים רגישים מפני מעורבות זרה שלילית. הגם שהיקף

ההשקעות הסיניות ירד בשנים האחרונות, עדכון המנגנון עשוי להעביר מסר נחוץ לסין שיקבע גבולות גזרה ברורים יותר באשר לקשרים הכלכליים עם סין, וכן לשפר את עמדת המיקוח מול ארה"ב לגבי אפשרות של השתלבות ישראל במסגרות כלכליות-טכנולוגיות עם שותפות נוספות של ארה"ב.

קרדיט: Oleg Zartdinov

בהקשר זה, מומלץ כי הוועדה גם תבחן לעומק את השלכות הדומיננטיות הסינית בענף הרכבים החשמליים והשפעתה על המשק הישראלי. בישראל פועלים למעלה מ-20 מותגי רכב סיניים, שמשקפים כרבע מכלל הרכבים הנמכרים בישראל, ובקרוב הרכבים החשמליים מדובר כבר בכ-70%. ככל שהחברות הסיניות נתקלות במגבלות בשוקי צפון אמריקה ואירופה, כך הן מגבירות את הסטת המכירות לישראל. החשש המרכזי מרכבים אלה כפי שנטען בארה"ב הוא מריגול, אך ברקע יש אינטרסים כלכליים כבדי משקל. על כן, יש לקיים בחינה מעמיקה ורצינית כדי לאשש או להפריך סיכונים כאלה, וכן לערוך חישוב עלות-תועלת בהטמעה של אמצעים מגבילים, שהרי מאמצי ריגול כאלה עלולים להתרחש גם דרך רכבים שאינם סיניים ובעצם דרך כל מכשיר אלקטרוני בין אם הוא סיני ובין אם איננו כזה; לצד זאת, לדומיננטיות של יצרן יחיד על ענף שלם יש סכנה של יצירת מונופול ועליית מחירים, בעידוד היבואנים הישראליים.

יחסי ישראל ומרחב האינדו-פסיפיק

אתגרים

מרחב האינדו-פסיפיק הפך בשנים האחרונות למוקד גאופוליטי מרכזי במערכת העולמית, בין היתר בשל השלכות הרוחב של היריבות הבין-מעצמתית בין ארה"ב לבין סין.³⁸ יריבות זו משתקפת הן במישור הכלכלי והן במישור הביטחוני, כאשר במרחב האינדו-פסיפיק נוסף גם ממד של פוטנציאל חיכוך ישיר בין המעצמות, בעיקר סביב טאיוואן וים סין הדרומי. מצב זה מוביל את המרחב לנקוט גישה פרו-אקטיבית והגדלה של תקציבי ההגנה נגד האיומים המתפתחים. בראשם, תרחיש פלישה של סין לטאיוואן והסלמה לכדי מלחמה כוללת בין ארה"ב לבין סין.

רוב המדינות נוקטות גישה פרגמטית המתרחקת מתפיסת "סכום אפס" בניהול יחסייהן המדיניים עם ארה"ב וסין. אולם, למרות מגמות חשובות אלה המציבות הזדמנויות רבות עבור מדינת ישראל, טרם אומצה אסטרטגיה ותפיסה המתייחסת למרחב כולו, וכך ישראל נותרת מאחור ואינה ממצה את הפוטנציאל שלה מול המרחב.

יש לקחת בחשבון שהשינויים והמאפיינים של מרחב זה משפיעים גם על זירות אחרות ועל מהלכי המעצמות, כולל במזרח התיכון. למשל, במרחב זה יש ארבע מדינות חמושות בגרעין, לא כולל ארה"ב ורוסיה, ועצם האפשרות של שימוש בנשק גרעיני עלול להוביל למירוץ חימוש גרעיני ולהסרת הרסנים בשימוש בנשק קונבנציונלי להשגת מטרות מדיניות, אשר יציב אתגר חמור מאוד עבור מדינת ישראל.

מרחב זה צפוי להיות מנוע הצמיחה המרכזי של הכלכלה העולמית בשנים הבאות. כמחצית מהסחר העולמי עובר בו כיום, והוא מוקד ל-40 אחוז מהתמ"ג העולמי. גם חלקו בשרשראות האספקה העולמיות מגדיל את חשיבותו. על כן, אסיה היא מרכיב חשוב בכלכלה הישראלית, ויש לכך גם תשתית הסכמית שכוללת שותפות בארגונים אזוריים והסכמי סחר חופשי עם מדינות רבות. אך קיים אתגר חשוב בעקבות המלחמה לשמור על רציפות שרשראות האספקה וקידום השקעות ועסקאות בין המרחב לבין ישראל, בין היתר בשל התקפות החות'ים מתימן.

ישנו גם אתגר מרכזי לשבור את תפיסת משחק "סכום אפס" בין קשר רשמי ועמוק עם מדינת ישראל לבין הצורך של מדינות במרחב, רובן המשתייכות ל"דרום הגלובלי", לדאוג לאינטרסים שלהן מול העולם הערבי והמוסלמי, ובחלק מהמקרים גם מול האוכלוסייה המוסלמית המקומית. אתגר זה החריף בעקבות 7 באוקטובר, כאשר מדינות רבות התעלמו מחומרת האירוע והתייחסו למעשי חמאס כאל חלק מהסכסוך הישראלי-פלסטיני המתמשך. מדינות מעטות הביעו תמיכה ברורה בזכות ההגנה העצמית של ישראל, כאשר הבולטת מכולן הייתה הודו. התמשכות המלחמה יצרה חשש מנראות גבוהה של יחסים עם ישראל בשל דאגה לדעת הקהל הפנימית והאינטרסים מול העולם הערבי, והובילה בפועל לקירור היחסים גם מצד מדינות ידידותיות.

ברקע לכל אלה, אין להתעלם גם מהמגמות הדמוגרפיות והפוליטיות שמציבות אתגר כללי שאינו ייחודי למדינת ישראל. מדינות במרחב האינדו-פסיפיק עוברות תהליכי רדיקליזציה אסלאמית, חוסר יציבות פנימית, ומתחים אתניים ודתיים שמתגלגלים לכדי משברים פוליטיים וצבאיים. אלה מובילים להתרחקות מדינות אלה, בחלקן דמוקרטיות שברירות, מארה"ב ושותפותיה במרחב, לעבר השפעה גוברת של סין, למשל בפקיסטן, בנגלדש, אפגניסטן, המלדיביים, סרי

38 להרחבה, ראו: יוסף רוזן, הגיע הזמן לאמץ אסטרטגיה למרחב האינדו-פסיפיק, מכון משגב, 21 ביולי, 2024.

לנקה, מיאנמר, מלזיה ועוד. אף שאין מדובר באתגר ייחודי לישראל, נסיבות אלה מקשות עוד יותר על מאמצי ישראל להרחיב את קשריה במרחב.

לצד זאת, מאז ה-7 באוקטובר, קשרי ישראל עם מדינות העוגן במרחב התאפיינו בזהירות יתרה מצידן וניהול היחסים עם ישראלים בפרופיל נמוך, שהשפיע לא רק במישור המדיני (על אף תמיכה מצד הודו בעיקר) אלא גם במישור הכלכלי. מגמה זו הציפה מחדש את האתגר לשבור את תפיסת משחק "סכום האפס" בין ישראל לבין העולם הערבי, והדרכים שבהן מדינת ישראל נאלצת להתמודד עם הזהירות המסורתית של מדינות אסיה כלפי קונפליקטים בינ"ל.

המלצות

מדינת ישראל נדרשת לגבש אסטרטגיה עדכנית, פרגמטית ומורכבת על מנת למקסם את הרווחים עבורה, לייצר נכסיות משמעותית מול ארה"ב במרחב ולחזק את שיתופי הפעולה עם מדינות האזור. מדינות העוגן במרחב תחת אסטרטגיה זו צריכות להיות הודו, יפן, סינגפור, אוסטרליה וקוריאה; ובמעגל שני מדינות ידידותיות חשובות לא פחות, בעיקר בהיבט הביטחוני, כמו הפיליפינים, תאילנד ונוספות.

אומנם מדינות רבות במרחב מזוהות כ"דרום גלובלי" ובעלות עמדה מסורתית אנטי-ישראלית, אך ישנה קבוצה קטנה של מדינות באינדו-פסיפיק שנוקטות עמדה חיובית יותר כלפי מדינת ישראל באו"ם, אשר נעה בין הימנעות לתמיכה, לרוב בהתאם לעמדות ארה"ב והאיחוד האירופי - יש לתמוך בהן ולסייע להן להמשיך בתמיכה זו. בנוסף, יש לתת את הדעת לפער בין רטוריקה אנטי-ישראלית של רבות מהמדינות במרחב לבין מעשיהן - על אף השמעת עמדות ביקורתיות כלפי ישראל, מדינות אלה מבחינות בין המישור הפוליטי והסוגיה הפלסטינית לבין קידום קשרים כלכליים עם ישראל הנחוצים לעמידה ביעדי הפיתוח שלהן; עובדה היא שמדינות המרחב לא החרימו את ישראל עם פרוץ המלחמה.

יש לגבש פעילות ממוקדת מול המדינות המוסלמיות במרחב אשר לא חוו באופן ישיר את השינויים שהסכמי אברהם החלו להוביל במזרח התיכון טרם 7 באוקטובר. עמדתן השלילית כלפי ישראל מבטאת תמיכה מסורתית ואוטומטית בפלסטינים, אך נובעת במידה רבה מחוסר היכרות עם המרחב ועם מפת האינטרסים העדכנית במזרח התיכון.

לצד הקשרים הביטחוניים, על מדינת ישראל לפעול להשתלבות במסגרות אזוריות כדי לייצר מכפילי כוח ונראות בולטת יותר במרחב. חלק מארגונים אלה שמומלץ לקיים בחינה לגביהם הם: ASEAN, IPEF, RCEP, MRC ו-BIMSTEC. במקביל, יש לפעול מול מדינות ידידותיות בארגון ASEAN (רוב החברות בארגון בעלות קשרים טובים עם ישראל), על מנת לגבש דרכים להרחבת שיתוף הפעולה עם ישראל, ולכל הפחות לבחור פרויקט או שניים בתחום הפיתוח בר-הקיימא במעורבות חברות ישראליות.

במקביל למסגרות הכלכליות האזוריות באינדו-פסיפיק, על ממשלת ישראל לחתור מול ארה"ב ושותפותיה ב-QUAD (הודו, יפן ואוסטרליה) לביסוס מסגרת דיאלוג של ה-QUAD עם ישראל, בדגש על היבטים טכנולוגיים. ניתן להעלות זאת מול השותף האמריקני בדיאלוג האסטרטגי בין המדינות. במקביל, יש לקדם הבנות מול ארה"ב לשילוב ישראל בפרויקטים ייעודיים במסגרת ערוץ השותפות של מסגרת ה-AUKUS הנוגעת לשבבים מתקדמים, מחשוב קוואנטי, סייבר ועוד. ככלל, העניין האסיאטי בטכנולוגיות ישראליות גדול, והפוטנציאל הגדול עבור ישראל נמצא בטכנולוגיות מתקדמות הניצבות בליבת התחרות בין ארה"ב לבין סין.

המלחמות באוקראינה ובעזה יצרו מציאות של הגדלת תקציב הביטחון באזור. מגמה זו מהווה הזדמנות עבור ישראל למנף את היכולות והניסיון שנצברו במלחמה לטובת הגדלת הייצוא הביטחוני, לצד העמקת הדיאלוג ושיתוף הפעולה עם מדינות מרחב האינדו-פסיפיק. מדינות במרחב פועלות לגוון את תמהיל הייבוא הביטחוני שלהן מרוסיה לטובת טכנולוגיות מערביות, מציאות המייצרת הזדמנויות נוספות לייצוא הישראלי. הדבר נכון הן לגבי העמקת השת"פ הביטחוני עם שותפות ותיקות והן לגבי האפשרות לפתח קשרים ביטחוניים עם מדינות נוספות, זאת למרות רגישות של חלק מהמדינות כלפי הסוגיה הפלסטינית. על כן, יש להרחיב את פעילות ישראל בתחום הביטחוני מעבר למכירות ולבחון הגדלת בסיסי הייצור במדינות המרחב, בדגש על הודו, כדי לספק מענה לצורכי ישראל בעיתות חירום, ולשמש כערוץ ייצוא נוסף למדינות שלישיות בעיתות שגרה.

המלחמות בעזה ובאוקראינה יצרו מציאות של הגדלת תקציב הביטחון באזור. זו הזדמנות לישראל למנף את הניסיון והיכולות שנצבו במלחמה

המלצה נוספת היא הקמת פורום בין-משרדי קבוע שיתמקד באינדו-פסיפיק ויהיה בעל אוריינטציה ביצועית. פורום זה צריך לכלול את מרבית משרדי הממשלה בהובלה של המטה לביטחון לאומי או משרד ראש הממשלה, לגבש תמונת מצב עדכנית של

התפתחויות (שליליות וחיוביות) במרחב ולקדם תשתית הסכמית שתתמוך בפעילות המגזר הפרטי בתחומי ביטחון מזון, מים, חקלאות, בריאות ואנרגיה בת-קיימא והאקדמיה במרחב.

המלצות ייעודיות להודו ויפן

הודו

להודו יש יכולת ייחודית בין המעצמות לשמש כגשר בין מדינות הדרום הגלובלי של אסיה ואלה של המזרח התיכון. יש לפעול מול הודו על מנת להחיות את ה-2022 ולבסס את המעורבות הישראלית במסגרת IMEC מתוך הנחת עבודה שמכירה במשקלה הקריטי של ישראל להצלחת התוכנית. ספציפית ל-2022, מסגרת זו תורמת לקשרי הודו-ישראל אך גם מקרבת את מימוש החזון של הנהגת הודו השואף לכך שהשותפות בין ישראל לבין הודו תייצר אפקט חיובי גם עבור שכנותיהן במזה"ת ובדרום אסיה.

הודו היא שותפת הסחר השנייה בגודלה של ישראל באסיה אחרי סין. בשנים האחרונות התרחבו הקשרים הכלכליים בין הודו לישראל ויש הזדמנויות רבות להעמקה נוספת של היחסים באופן שישפיעו גם על מדינות האזור, על כן יש לקבוע לוח זמנים להשלמת הסכם אס"ח בין המדינות; להפוך את מרכזי המצוינות בחקלאות שמדינת ישראל מפעילה בהודו לחממות טכנולוגיות בתחומי הפודטק ואגרוטק עם מודלים עסקיים, שיאפשרו לחקלאים מהודו וממדינות שכנות הנעזרים בהם לשדרג את תפוקתם, וכן למרכזים עצמם להפוך לרווחיים לעומת מרכזי הכשרה בלבד; לעודד השקעות מהודו בישראל, לא רק בתשתיות אלא גם בטכנולוגיות ישראליות. בהקשר זה, יש לעודד חדשנות באמצעות הקמת מסגרות חדשנות בהודו שתקדמנה יזמות טכנולוגית ותאפשרנה גם ליזמים ממדינות נוספות בדרום אסיה להשתתף, בדומה למרכז החדשנות שנפתח בגוג'ראט בין המדינות; לעודד פעילות מגזר פרטי בשתי המדינות בתחומים בעלי פוטנציאל גבוה לייצר השפעה אזורית-מרחבית מעבר ליחסי ישראל-הודו, למשל אגריטק, פודטק, קלינטק, blue economy, מדטק וקליימטק.

יש לגבש מסגרות דיאלוג מדיני-אסטרטגי בין המדינות מעבר לאלה המתקיימות בין משרדי הביטחון והחוץ, בדגש על היועצים לביטחון לאומי.

דיפלומטיה ציבורית - חיזוק הקשר בין הקהילות היהודיות בתפוצות לקהילות ההינדיות ברחבי העולם מתוך בסיס ערכי משותף, וייצור מכפילי כוח במאבק בנרטיבים אנטי-ישראליים ואנטישמיים.

במישור הביטחוני, הודו פועלת בשנים האחרונות לגוון את הרכש הביטחוני שלה ולצמצם את התלות באמל"ח רוסי שעדיין דומיננטי מאוד בשוק ההודי. לצד זאת, הודו משקיעה מאמצים רבים לפיתוח יכולות עצמיות (בהובלה של ה-DRDO וה-NTRO), תחת המסגרת של Made in India. למדינת ישראל יש יתרון על פני ספקיות אחרות בשל המבצעות של הטכנולוגיות הישראליות, ניסיון רב-שנים של פעילות משותפת עם ההודים הכוללת העברת ידע וכן הוכחת נאמנות לאורך מלחמותיה של הודו, בדגש על קרגיל (1999).

בהקשר זה, מומלץ כי הודו וישראל תרחבנה את בסיס הייצור הביטחוני-תעשייתי על מנת להבטיח אספקת חימוש לצה"ל, ועודפים או נתחים מייצור זה יופנו לקידום ייצוא למדינות שלישיות, בכפוף לרגישות הטכנולוגיה ולרגולציה רלוונטית, על מנת לייצר ערוצי הכנסה נוספים והגברת הנכסיות של ישראל במרחב; וכן יש להרחיב את שיתוף הפעולה בסייבר בין המדינות: שיתוף במתודולוגיות, חילופי מידע בנוגע לדרכי התמודדות עם תקיפות סייבר, אימוץ טכנולוגיות ו-Know-how להגנת סייבר, בדגש על שירותים ממשלתיים, וקיום דיאלוג אזורי (אינדו-פסיפיק) בנוגע לנורמות בסייבר. כל זאת, בראייה אזורית מעבר לשת"פ בילטרלי ישראל-הודו.

יפן

בסוף 2022 עדכנה יפן לראשונה מאז 2013 את מסמכי הליבה של תפיסת הביטחון היפנית, המשקפים דאגה מהתעצמות סין והשלכות המלחמה של רוסיה באוקראינה. אחד הביטויים של תפיסת הביטחון החדשה הוא הגדלה ניכרת של תקציב הביטחון, בדגש על תחומי הטילים, הגנ"א וסייבר. שינויים אלה שיפן עוברת מניבים הזדמנויות רבות עבור מדינת ישראל, והם בעלי חשיבות גם בהקשר של מרחב האינדו-פסיפיק בכללותו.

בתחום הביטחוני, המלחמה במזרח התיכון והאיומים הפוטנציאליים הנשקפים ליפן מכיוון צפון קוריאנה וסין מניבים הזדמנויות רבות עבור ישראל לקדם שיתוף ידע, ניסיון, מתודולוגיות וטכנולוגיות עם יפן. בהקשר זה, יש למנף את הדיאלוג המדיני-ביטחוני בין המדינות שנוסד ב-2018. יש לקדם תשתית שיתוף פעולה טכנולוגי-ביטחוני בין המדינות ולמקד את השת"פ בסייבר, מכ"מים, הגנ"א וטילים. יש לקבוע פיילוט מול התעשיות הביטחוניות ביפן במודל של B2B הנוגע לטכנולוגיה ייעודית בהתאם לתפיסת הביטחון של יפן.

בתחום הכלכלי, בשנים האחרונות לקחה יפן את הבכורה מסין בהיקף ההשקעות שזורמות לישראל, כולל הגדלה של מספר הנציגויות של תאגידים יפניים מובילים שנפתחו בישראל. על כן, יש לקדם את המו"מ על הסכם אס"ח בהקדם ולפעול מדינית להשגת תמיכה יפנית לצירוף ישראל למסגרות כלכליות אזוריות (IPEF, RCEP) שיפן שותפה בהן.

יחסי ישראל ואירופה

אתגרים

אירופה פגשה את המלחמה במזרח התיכון בעיצומם של תהליכים פוליטיים, דמוגרפיים, כלכליים וביטחוניים משמעותיים ביבשת הישנה, שצברו תאוצה, בין היתר, בשל ההגירה המאסיבית ממדינות מוסלמיות, החרפת המאבק הפוליטי על הובלת האיחוד האירופי לאחר שנים של דומיננטיות גרמנית תחת אנגלה מרקל, הפלישה הרוסית לאוקראינה שהביאה את המלחמה לגבולות אירופה, ועתיד כלכלי לוט בערפל תוך המשך תלות אנרגטית.

אלה הגבירו את הקיטוב בין שמאל לימין באירופה; בין מדינות שמרניות ופרגמטיות לבין אלה המקדשות ליברליזם פרוגרסיבי בכל מחיר; בין אלה התומכים בהמשך הסיוע האירופי לאוקראינה לבין אלה שטוענים שהמחיר לכך כבד מדי; בין אלה שעדיין מאמינים ברב-תרבותיות לבין אלה החוששים מרדיקליזציה אסלאמית באירופה; בין אלה שמעוניינים בקידום קשרים עם סין לבין אלה שתומכים בטאיוואן וקוראים להגביל את סין.

האיחוד האירופי מעולם לא נראה פחות מאוחד, ועל רקע זה גם מדינת ישראל מוצבה כסוגיה שנויה במחלוקת בשנתיים האחרונות. טרם המלחמה ביקרו מדינות באירופה את מדינת ישראל על מה שנתפס בראייתן כשחיקת הדמוקרטיה, ועם פרוץ המלחמה, התמיכה של חלק מממשלות אירופה בזכותה של מדינת ישראל להגן על עצמה, שבאה לידי ביטוי גם באספקת אמל"ח ובעצירת מחאות פרו-פלסטיניות בבירות מרכזיות, התחלפה בביקורת קשה נגד ישראל על הימשכות המלחמה והחשש מהתפתחות אסון הומניטרי בעזה.

ממשלות מרכזיות שתמכו בישראל, אף בניגוד לקהלים רועשים במדינותיהן, ופעלו אקטיבית הן בסיוע לישראל בחימוש והן בהגנה ובהתקפה לצד ארה"ב (למשל בריטניה נגד החות"ם), נכנעו לבסוף ללחץ הציבורי, גם על רקע שינויים פוליטיים, והחלו לקדם צעדים להגבלת ייצוא ביטחוני לישראל עד כדי אמברגו מלא. החלטה אירופית בנושא זה תלויה במידה רבה ברוח הנושבת מארה"ב, אך גם בהחלטה של גרמניה, בעוד שלמדינות אירופה אחרות אין מנוף אמיתי בתחום זה, על אף האיתות השלילי של מהלך כזה.

כך, על אף התמיכה הפומבית בישראל מצד גרמניה, בפועל, גם ללא החלטה רשמית בנושא, היקף הייצוא הביטחוני של גרמניה לישראל הצטמצם במידה רבה. בתוך כך, נשיא צרפת מקרון הצהיר כי אין ייצוא ביטחוני צרפתי לישראל, זאת בהמשך גם להחלטה למנוע את השתתפות ישראל בתערוכה ביטחונית מרכזית בפריז. באופן דומה, בריטניה החליטה להשהות 30 רישיונות ייצוא לישראל מתוך 350; איטליה הודיעה כי תפסיק לייצא חימוש לישראל, אך משרד ההגנה האיטלקי הודה כי חוזים שנחתמו לפני ה-7 באוקטובר יכובדו; ממשלת בלגיה קראה להחיל אמברגו אירופי כולל על ייצוא ביטחוני לישראל; בהולנד, בית המשפט דרש להפסיק אספקת רכיבים למטוסי F-35.

לצד האתגר הביטחוני, בתחום המדיני, האיחוד האירופי ומדינות מרכזיות בו דוחפות להכרה חד-צדדית בישות הפלסטינית כמדינה. כמו כן, האירופים לוחצים על הרחבת הסיוע ההומניטרי לעזה ובהקשר זה גם פועלים להגן על אונר"א, למרות תפקידו של הארגון תחת חמאס במתקפת ה-7 באוקטובר ותרומתו להנצחת הסכסוך. במקביל, דאגה אירופית גוברת מהמשך הפעילות

הצבאית של צה"ל בלבנון, למרות הסכם הפסקת האש, השתלטות על מרחב החיץ ברמת הגולן הסורית ותקיפה אפשרית של ישראל נגד מתקני הנפט והגרעין של איראן, מובילה למאמצים אירופיים להגביל את פעילות צה"ל בזירות אלה ולקדם את הפסקת המלחמה. כמו כן, חלק ממדינות אירופה בוחנות הטלת סנקציות על שרים בממשלת ישראל, זאת בהמשך לפעילות המשפטית נגד ישראל ב-ICC וב-ICJ, ואחרי שהמועצה האירופית כבר הטילה סנקציות על שלושה ארגונים וחמישה אישים בטענה לאלימות נגד פלסטינים ומניעת העברת סיוע הומניטרי. יוזמות מדיניות אלה מצד אירופה משתלבות עם מאמצי ארה"ב ללחוץ על ישראל לסיים את המלחמה בטרם עת, ומקשות מאוד על ישראל להדוף מאמצים אלה לעיצוב ארכיטקטורה אזורית שתפגע באינטרסים הבסיסיים של מדינת ישראל.

האתגרים מכיוון אירופה לא פסחו גם על המישור הכלכלי. אף על פי שהאיחוד האירופי נותר שותף הסחר השני בגודלו של ישראל לאחר ארה"ב, ישנם קשיים ניכרים בשמירה על שמיים פתוחים בין ישראל לאירופה, כאשר למרות החלטה של רשות התעופה האירופית לאפשר טיסות לישראל, חברות התעופה אינן ממהרות לחזור לפעילות. דבר זה פוגע בפעילות הכלכלית בין הצדדים, ומוסיף לתחושת הבידוד של ישראל. בנוסף, הנציבות האירופית נמצאת תחת לחץ גובר לבחון מחדש פרויקטים של מחקר ופיתוח באוניברסיטאות עם ישראל, כולל במסגרת תוכנית Horizon האירופית, שבה ישראל שותפה.

סימני השאלה לגבי שיתוף הפעולה האקדמי מתחברים באופן ישיר להפגנות גורמים פרו-פלסטיניים ופרו-חמאסיים ברחבי אירופה, וספציפית בקמפוסים השונים. אלה מבטאים עלייה דרמטית בגילויי האנטישמיות באירופה מאז פרוץ המלחמה, ודאגה אמיתית לביטחון הקהילות היהודיות באירופה. התגברות האנטישמיות אינה נובעת רק מאוכלוסיות מהגרים מוסלמים, אלא גם מגורמים פרוגרסיביים בשמאל הקיצוני באירופה שגם טרם המלחמה לא אהדו את ישראל. מנגד, מדינת ישראל אינה יכולה להישען על תמיכתם של גורמי ימין קיצוני באירופה, שלחלקם תפיסות אנטישמיות לא פחות מלשמאל הרדיקלי, הגם שבשלב זה הם מסמנים את המהגרים המוסלמים כבעיה המרכזית של אירופה.

למרות כל האתגרים לעיל, ישנן מדינות באירופה שממשיכות לתמוך בישראל, ובסך הכול, גם בהסתכלות כוללת על האיחוד האירופי, בדומה לסוגיות אחרות גם לגבי המדיניות הרצויה מול ישראל אין קונצנזוס אירופי, מצב שמותיר לישראל מרחב תמרון מול המדינות השונות באירופה, ואף אפשרות למנף את הישגי המלחמה להעמקת הקשרים עם אותן מדינות.

המלצות

ככלל, יש להבחין בין מהלכים ואיתותים סמליים מצד מדינות אירופה לבין צעדים שבאופן מעשי פוגעים ביכולתה של מדינת ישראל להגן על האינטרסים החיוניים לביטחון הלאומי שלה. בהקשר זה, על מדינת ישראל לפעול בכל הערוצים האפשריים נגד מהלכים להטלת אמברגו על ייצוא אמל"ח לישראל, אך להתמקד במדינות וברכיבים אשר קריטיים לישראל ואין לגביהם תחליף ממקורות אחרים.

בה בעת, יש הזדמנות אדירה בעקבות המלחמה להשקיע עוד יותר בשת"פ תעשייתי-ביטחוני בין ישראל לבין מדינות החוות את המלחמה באוקראינה לא רחוק מגבולן, ובייחוד צ'כיה ופולין. שתי מדינות אלה מסתמנות גם כפרגמטיות ביותר, בעלות פוטנציאל הצמיחה הגדול ביותר באירופה (בין היתר הודות להגירה מאוקראינה) ועם הנכונות להשקיע משאבים בבניין כוח צבאי, שמדינת ישראל יכולה למלא בו תפקיד קריטי. על מערכת הביטחון והתעשיות הביטחוניות, יחד

עם משרד הכלכלה, לתעדף מדינות אלה באירופה מתוך הבנה כי הן מייצגות הנהגה חדשה ואחרת בתוך אירופה.

יש להגיע להבנות מחודשות עם גרמניה בנוגע לשת"פ הביטחוני והמשך הייצוא הביטחוני לישראל, ולשקף במסגרת דיאלוג אסטרטגי מולה כי פעולות צה"ל נעשות לפי המשפט הבינ"ל ועומדות בסטנדרטים נוקשים שאף מדינה אחרת לא עמדה בהם בעבר. בבריטניה, מצד מפלגת הלייבור אין אהדה גדולה, אך ייתכן שפעילות דיפלומטיה ציבורית מול הקהילה ההינדית בבריטניה, שחלקה קשורה בלייבור, תוכל לאזן את הביקורת של ממשלת בריטניה הנוכחית. מומלץ שממשלת ישראל תציג תוכניות או לכל הפחות רעיונות מדיניים אלטרנטיביים כדי לצמצם את הלחץ האירופי (בעיקר צרפת) להציג יוזמות משלה באופן חד-צדדי. ככל שיתקיים על כך שיח ודיון, גדל הסיכוי לדחות צעדים חד-צדדיים מצד אירופה בנושא הפלסטיני.

בנוסף, יש לגבש מסגרות מינילטרליות עם מדינות אירופיות ידידותיות כמו יוון, קפריסין, הונגריה, צ'כיה, פולין, ליטא, סרביה והולנד. זאת כדי למנוע קונצנזוס אירופי נגד ישראל, וגם כדי לקדם עם חלק מהן שיתופי פעולה טכנולוגיים וביטחוניים, הן כמכפיל כוח עבור ישראל בתוך אירופה והן כגיבוי להחלטות ברמת הנציבות האירופית להשהות שיתופי פעולה מדעיים עם ישראל במסגרת Horizon. יש לפעול גם מול איטליה ויוון בהקשרים של יישום תוכנית IMEC, שישראל צפויה להיות מרכיב חשוב בה.

ישראל צריכה להציג תוכניות ורעיונות מדיניים אלטרנטיביים כדי לצמצם את הלחץ האירופי להצגת יוזמות חד-צדדיות

במסגרת המאבק באנטישמיות באירופה, והניסיון לגשת לקהלים ביקורתיים כלפי ישראל, יש לבחון שימוש בנרטיב המדגיש את הדמיון בין ישראל לבין אוקראינה במאבקן נגד גורמים המערערים על מוסכמות הסדר העולמי הקיים. ניתן למנף את המאבק באנטישמיות גם כדי להצביע על צביעות קמפיין ה-BDS נגד ישראל, ולחשוף את טיבו האנטישמי.

האתגרים האזוריים של ישראל

אתגרים

למלחמה יש השפעה שלילית על השתלבותה של ישראל במרחב, ועל דעת הקהל לגביה במדינות ערב. השפעה זו פגעה בנורמליזציה, ובעיקר ברמת הקשרים People to People בין ישראלים לאזרחי מדינות ערב.³⁹ המתח ביחסים עם מצרים וירדן גולש למרחב מסוכן, כאשר לצד עוינות גדולה כלפי ישראל ואהדה לפלסטינים בקרב הציבורים בשתי המדינות ניכרים סימני ריחוק בין המנהיגים ושחיקה גם בהבנות ביטחוניות, בדגש על מצרים. המגמה אך מחריפה ומסלימה בעקבות חזון הנשיא טראמפ לגבי רצועת עזה הנשען על העברת תושביה למדינות ערביות ובכללן מצרים וירדן.

היציבות הפנימית במצרים ובירדן מתערערת. המציאות הכלכלית במצרים, בצל משבר ההכנסות ממעבר אוניות מסחר בתעלת סואץ והירידה בהיקף התיירות, מחריפה, כשהדמוגרפיה אך מאיצה את התהליכים הבעייתיים. ירדן נתונה ללחצים דמוגרפיים מבית, לעלייה בכוחו של האסלאם הפוליטי ולאיום מוחשי מצד איראן מגבולה המזרחי, וכל אלו בצל משבר כלכלי, אנרגטי ומצוקת מים. התמהיל של בעיות מבית עם ציבור עוין לישראל והתמשכות המלחמה הוא תמהיל מסוכן. בהינתן שחיקה של ממש ביחסי האמון בין המנהיגים, הסיכון אף גדל.

קורדינו: noamgalai

מאידך גיסא, מנהיגי המדינות הערביות הפרגמטיות באזור מרוצים, גם אם אינם מבטאים זאת בפומבי או אפילו מבקרים את ישראל בפומבי, מהצלחת ישראל בפגיעה הקשה בחמאס והאפשרות למיגורו, מהפגיעה הקשה בחיזבאללה ומהחלשת איראן. ואכן, הצלחת ההדיפה של המתקפות האיראניות ב-13 באפריל וב-1 באוקטובר 2024, ובניית הקואליציה נגדה, הדגישו את

39 להרחבה, ראו: אשר פרדמן, האתגרים האזוריים של ישראל בעקבות 7 באוקטובר, מכון משגב, 26 במאי, 2024.

היתרונות של המשך השת"פ האזורי. הצלחה ישראלית ברצועת עזה ובלבנון ופגיעה באיראן תוך שיקום ההרתעה מולה תהפוכנה את ישראל לנכסית יותר עבור מנהיגי האזור. אי-הצלחה תפגע במעמדה של ישראל ותזמין ביקורת ועוינות כלפיה.

מדינות הסכמי אברהם, בדגש על איחוד האמירויות, שמרו על המסגרת ההסכמית. אלא שלמרות יציבותם של ההסכמים, יש להכיר באפשרות שחיקתם במקרה של דשדוש מתמשך והעדר הכרעה ישראלית ברורה שבצידה גם אופק מדיני בכל הנוגע לסוגיה הפלסטינית. ככל שההכרעה הישראלית תהיה ברורה יותר, כך ייקל על מדינות האזור לקבל התניות ביטחוניות ואחרות מצד ישראל בנוגע להסדרה אפשרית עם הפלסטינים.

עד ה-7 באוקטובר היה מומנטום חיובי לנורמליזציה, וישראל עמדה על סף סיכום עם ערב הסעודית, ואף קידמה קשרים עם מדינות מוסלמיות נוספות, כגון אינדונזיה. אף על פי שההיגיון הבסיסי והמניעים לשיתוף פעולה עם ישראל נותרו על כנם, האווירה העוינת כלפי ישראל במדינות מוסלמיות רבות מקשה על יכולתם של מנהיגים אזוריים לתמוך בגלוי בנורמליזציה. ייתכן שמדינות השוקלות לקדם את הנורמליזציה עם ישראל תדרושנה תמורות גדולות יותר, בדמות ויתורים ישראליים לפלסטינים וכן סיוע מארה"ב. אתגר נוסף שהיה קיים לפני ה-7 באוקטובר, ואשר רק התגבר מאז, הוא התעקשות הממשל האמריקני הנוכחי להכניס את הפלסטינים למשוואה כאשר דנים בהסכמי נורמליזציה אפשריים. סביר להניח שממשל טראמפ יהיה נוח יותר לישראל בהקשר זה, אך בהחלט צפוי לדרוש ממנה תשלום מחיר בנוגע לסוגיה הפלסטינית לצורך קידום הנורמליזציה עם ערב הסעודית, יעד עליון בחשיבותו בעבור הנשיא טראמפ.

איראן ושלוחותיה ממשיכות להתפס כאיום מרכזי על ידי מדינות רבות באזור. הפוטנציאל לשיתוף פעולה ביטחוני אזורי במאבק באיראן הוכח ב-13 באפריל 2024, כאשר ירדן השתתפה באופן פעיל בסיכול המתקפה האווירית האיראנית נגד ישראל ובאופן מוגבל יותר במתקפה האיראנית השנייה ב-1 באוקטובר 2024. הרחבת השת"פ הזה דורשת פעילות גלויה, כי יש גבול עד כמה אפשר לפתח אותה "מתחת לשולחן". אתגר נוסף הוא שהעמקת שיתוף פעולה כזה טומנת בחובה סיכון של חשיפת נכסים צבאיים או מודיעיניים ישראליים לגורמים עוינים שעלולים לחדור לחלק מגופי הביטחון של מדינות האזור.

קטר ממשיכה להוות אתגר מורכב ובעייתי לישראל. לצד מעורבותה הפעילה והמגובה על ידי ארה"ב במשא ומתן להפסקת המלחמה ברצועת עזה ולשחרור החטופים, קטר ממשיכה לתמוך בחמאס, לארח את מנהיגיה על אדמתה, למרות דיווחים על דרישתה מהם לעזוב את קטר, לאפשר לה לנהל את כספי הטרור שלה מקטר ולעודד את רשת אלג'זירה לפעול כשופר של חמאס ולהמשיך בהתססת העולם הערבי כולו (הרחבה בפרק על קטר).

המלצות

שימור הביטחון בגבול ירדן ומצרים, והמשך שיתוף הפעולה הביטחוני עם מדינות האזור. ישראל נדרשת לשאוף לשמור על השקט בגבולות הללו, ולסייע ככל יכולתה בשימור יציבות המשטרים. בה בעת, עליה לקדם - באווירה של עוינות ציבורית ניכרת - את שיפור היחסים הכלכליים והמדיניים (יש לציין כי במהלך 2024 חלה עלייה ניכרת בסחר בין ישראל למצרים, בין השאר בגלל הירידה בהיקף הסחר בין ישראל לטורקיה).

ליחסים עם מצרים חשיבות אסטרטגית גבוהה עבור ישראל ולכן יש לפעול לקידום הבנות בכל הנוגע לציר פילדלפי, ולהקפיד בהעדפת מצרים כמתווכת מול חמאס על פני קטר. מאידך גיסא, חשוב להבהיר לירדן ולמצרים את גבולות ההסתה נגד ישראל וההירתמות לרדיפתה בטריבונולים בינלאומיים. ירדן תלויה בישראל בכל הנוגע להספקת מים ואנרגיה, ונכון יהיה למצוא את הדרך היצירתית והשקטה להזכיר לה זאת.

שימור והעמקת הקשרים עם מדינות הסכמי אברהם: הקשרים בין ישראל לשאר מדינות הסכמי אברהם נותרו לרוב יציבים, אך חלה הידרדרות ביחסים הבין-אישיים ובביטויים הפומביים של שלום חם בין ישראל למדינות הסכמי אברהם. בעוד שהקשרים הכלכליים והביטחוניים נמשכו, יש גבול למידה שבה ניתן לפתח קשרים אלה אם הם נשארים מתחת לפני השטח בשל חשש לתגובת-נגד ציבורית. האינטרס של מדינת ישראל ומדינות הסכמי אברהם הוא לזהות אפיקים שיספקו לגיטימציה מחודשת להסכמי השלום והנורמליזציה.

הרחבת הנורמליזציה והאינטגרציה האזורית על רקע המלחמה המתמשכת, בין היתר באמצעות מתן מעמד מיוחד והובלה סעודית ואמירותית להסדרה מחודשת ברצועת עזה והסתייעות בארה"ב לצורך ביסוס שיתוף הפעולה הביטחוני במסגרת סנטקום ונגד האימונים הבליסטיים והאחרים מצד איראן ושלוחיה.

יצירת תנאים למעורבות קונסטרוקטיבית בעזה עם שותפים אזוריים. רצועת עזה תידרש לעבור שיקום ופיתוח כלכליים, ובנוסף לעבור תהליך של דה-רדיקליזציה. ייתכן שמדינות אזוריות מתונות, כגון איחוד האמירויות, ערב הסעודית ומצרים, תוכלנה למלא תפקיד בשיקום וניהול עזה לאחר המלחמה. עם זאת, מדינות אזוריות מתונות לא תרצנה למלא תפקיד ברצועה אם תיתפסנה בעקבות זאת כמסייעות ל"כיבוש" ישראלי של הרצועה, או כמערערות את השאיפות הלאומיות הפלסטיניות. יחד עם זאת, בהתחשב בעובדה שמדינות אלו מודעות היטב לטבעו של חמאס, הסבירות שתהיינה מוכנות להיות מעורבות בממשל או בשיקום עזה כל עוד חמאס נשאר הכוח החזק ביותר בשטח נמוכה מאוד. עם זאת, אם המחיר למעורבותן של מדינות אלה בעזה ב"יום שאחרי" יהיה הכרה במדינה פלסטינית, ייתכן שמדובר בגלולה מרה מדי, שאל לישראל לבלוע בנקודת הזמן הזו ובהעדר התנאים ההכרחיים הנדרשים מבחינת ישראל.

יחסי ישראל-קטר

אתגרים

אירועי ה-7 באוקטובר, שהתאפשרו בין היתר בשל תמיכתה של קטר בארגון הטרור חמאס, ואופן התנהלותה של קטר במשא ומתן להפסקת המלחמה ולשחרור החטופים, המחישו באופן ברור כי האמירות אינה יכולה עוד להיחשב שותפה פרגמטית של ישראל.⁴⁰

קטר היא אחד מגורמי המימון העיקריים של ארגון הטרור חמאס, בדרכים ישירות ועקיפות. האמירות אף מעניקה לארגון תמיכה מדינית ולוגיסטית, ועדיין, למרות דיווחים על הנחייתה למנהיגי חמאס לעזוב את קטר, מארחת בתחומה אנשי מפתח בהנהגת חמאס. חרף מנופי הלחץ הכבדים שברשותה על הארגון, הסתפקה האמירות באיזמים ולא נעתרה להפעיל את מלוא כובד השפעתה על ארגון הטרור לקידום מתווה לשחרור אסירים. משחקה הכפול של קטר, שאיפותיה למיצוב מעמדה האזורי בחסות המעורבות במשא ומתן ומינוף מעמדה האזורי לצורך השפעתה השלילית בעולם החופשי, בדגש על ארה"ב, פועלות נגד האינטרסים הישראליים. מעורבות פעילה של קטר ב"יום שאחרי" ברצועת עזה תכביד ותקשה עוד יותר.

משחקה הכפול של קטר, מינוף מעמדה האזורי לצורך השפעה שלילית בעולם החופשי, פועלים נגד האינטרסים הישראליים

תגובתה של קטר לאירועי ה-7 באוקטובר הדגישה את תמיכתה בחמאס, גם באמצעות רשת אלג'זירה, שהפכה לשופר תעמולתי של חמאס ולפלטפורמת ההסתה המסוכנת ביותר בכל הנוגע לעולם הערבי, וגם מאז היא רק התנגדה ל"פשעים" הישראליים. האמירות חותרת להביא לסיום המיידית של המלחמה בעזה בתנאים שיותירו את חמאס בשלטון.

קטר אף מבקשת למלא תפקיד מסוכן ב"יום שאחרי". האמירות הינה תומכת נלהבת בהקמת מדינה פלסטינית בשטחי יו"ש ועזה, אך מבכרת את חמאס על פני פת"ח, ולכן סביר להניח שתשמש רזז ליישום של מודל בשותפות חמאס.

לאיראן ולקטר יחסים הדוקים. איראן תמכה בקטר לאחר החלטת מדינות המפרץ להטיל עליה חרם, ובמהלכו גדל ייבוא הסחורות מאיראן לקטר במידה ניכרת. השותפות בין המדינות ניכרת גם בסולידריות ובעמידה של דוחה לצד טהרן אף במחיר התנגשות עם וושינגטון: בעקבות המתקפה האווירית של איראן נגד ישראל ב-14 באפריל הודיעה קטר לארה"ב כי לא תאפשר את השימוש במרחב האווירי ובבסיסים שלה לפעולה צבאית נגד איראן.

קטר גם פועלת ללא לאות לחזק תנועות אסלאמיסטיות כגון אל-קאעידה, דאע"ש והאחים המוסלמים. האמירות אירחה בתחומה את הנהגת האחים המוסלמים, לרבות מנהיגה הרוחני יוסוף אל-קרדאוי. תמיכתה הכלכלית באחים המוסלמים במצרים החלה על פי החשד כבר ב-2013. עוד נטען כי פעילים מקרב אל-קאעידה ודאע"ש הקימו רשתות מימון בשטחה, וב-2021 פתחה מחלקת המדינה בחקירה על סיוע שלה למשמרות המהפכה. קטר נותנת רוח גבית לתנועת האחים המוסלמים גם בזירת אירופה (בעיקר באיטליה, צרפת, שווייץ וגרמניה) באמצעות קרן הצדקה הקטרית Qatar Charity.

40 נועה לזימי, יחסי ישראל-קטאר: אתגרים מרכזיים והמלצות למדיניות, מכון משגב, 30 ביוני, 2024.

בשני העשורים האחרונים הצליחה קטר לבסס תדמית אטרקטיבית ונכסית בקרב מדינות המערב הודות לעושרה הרב, היותה ספקית אנרגיה מרכזית, ומגוון מכשירי עוצמה רכה שברשותה, ביניהם מימון אקדמי נרחב לאקדמיה האמריקנית, השקעות בנכסים מעבר לים וכן מיצובה כמתווכת-על. המעמד שהצליחה קטר לקנות בווינגטון, הרואה בה בעלת ברית אסטרטגית חיונית, אף מהווה מכשול בפני ישראל ברתמת ארה"ב להפעלת לחץ לשינוי המדיניות הקטרית כלפי חמאס. גם איטליה, גרמניה ובריטניה נמנות כיום בין שותפות הסחר החשובות ביותר של קטר.

קטר היא התורמת הזרה הגדולה ביותר למוסדות אקדמיים בארה"ב. על פי הערכות, במשך כשני עשורים השווי הכולל של התרומות שהעניקה קטר לאוניברסיטאות אמריקניות והחוזים שחתמה עימן עמד על 4.7 מיליארד דולר. נראה כי כדי למקסם את השפעתה על האקדמיה האמריקנית הגבילה קטר את תרומתה למספר מצומצם של מוסדות, הכוללים את אוניברסיטאות העילית בארצות הברית. במוסדות שקיבלו את הכסף באופן לא מתועד, קמפיינים פוליטיים להשתקת אקדמאים היו נפוצים יותר, וסטודנטים דיווחו על חשיפה גדולה יותר לרטוריקה אנטישמית ואנטי-ציונית.

המלצות

ישראל לא תוכל לצפות מווינגטון, לפחות לא בטווח הקרוב, להמיר את החיבוק החם שקטר זוכה לו מצידה בגישה אסרטיבית יותר שהייתה מאלצת את דוחה למשוך את תמיכתה מחמאס ולהפעיל את מלוא כובד השפעתה עליו. לכן עליה לעשות כל שביכולתה לצמצם את ההשפעה הקטרית בזירה הפלסטינית הבאה על חשבון אינטרסים ישראלים חיוניים.

ישראל אינה צריכה להשלים עם התפקיד המרכזי של קטר בתיווך עסקת חטופים. בד בבד, כל אימת שהאמירות אינה נעתרת לדרישה לגרש את ראשי חמאס משטחה ומסתפקת באיומי סרק או בהודעות סרק על הנחייתה להם לעזוב את קטר, ישראל צריכה לשקול פגיעה בראשי חמאס בדוחה. כמו כן, בשאלת "היום שאחרי", על ישראל לבלום את מאמצייה של קטר להתבסס כגורם רב-השפעה בקידום מתווים לניהול האזרחי ולשיקום הרצועה, שכן משמעות הדבר היא חיזוק מנגנוני השלטון של חמאס שייוותרו ברצועה בתום המלחמה.

בשיח עם גורמים בינ"ל חשוב להדגיש את הזיקה של קטר לאחים המוסלמים, לאיראן ולגורמי טרור, ואת ההשלכות החמורות של בחישה במזה"ת על היציבות האזורית. בהקשר זה, יש להשיק קמפיין תקשורתי נרחב שיחשוף את פרצופה האמיתי של קטר כמדינה תומכת טרור ויערער את תדמיתה כמדינה מוסלמית מתונה ומתווכת הגונה.

בשלב זה מומלץ לקובעי מדיניות בישראל למקד את מאמצייהם לאו דווקא מול הממשל האמריקני אלא בדרגים נמוכים יותר; מוטב לנסות לייצר שיח פורה מול חברי קונגרס, גורמים מקצועיים, ארגונים ושדולות הפועלים לחשיפת המניעים העומדים מאחורי מדיניות החוץ הקטרית וההשלכות הבעייתיות של השפעתה. בין השאר יש להבליט את הבעייתיות של ההשפעה הקטרית באקדמיה האמריקאית ואת הצורך לנקוט צעדים כדי להתמודד עם התופעה. ניתן גם לקדם את פתיחתה של חקירה פדרלית נגד האוניברסיטאות המקבלות מימון מקטר על מנת לבחון לעומק את ההשפעה שהייתה לכך על התגברות העוינות בקמפוס כלפי סטודנטים יהודים.

נכון תעשה ישראל אם תרתום גם את ממשלות אירופה לטובת הנושא על מנת שהן תנקוטנה צעדים כלכליים נגד קטר בשל תמיכתה בחמאס ובאסלאמיזם הרדיקלי. כמו כן יש לפעול

מול גורמים בסקטור הפרטי, במגזר השלישי וכן בשותפות עם מובילי דעת קהל ומשפיענים המקיימים קשרים עם האמירות, על מנת שאלו יחרימו כנסים ואירועים בינלאומיים באירוח או במימון קטר, ויכריזו על ביטול השתתפותם כאקט מחאתי עד לשחרור כל בני הערובה.

יחסי ישראל-טורקיה

אתגרים

מאז שהתמנה רג'פ טאיפ ארדואן לראש ממשלת טורקיה (2003) ובהמשך לנשיא (2014) החלו היחסים עם ישראל להידרדר בעקביות.⁴¹ ארדואן אימץ קו אנטי-ישראלי חריף והרבה לגנות את התנהלותה של ישראל במבצעים צבאיים בעזה וביו"ש. המומנטום של "הסכמי אברהם" והכוח שזכתה לו ישראל מתוקפם דחפו את טורקיה לאמץ מדיניות פייסנית יותר כלפיה, במקביל לשינוי יחסה גם למדינות המפרץ ולמצרים. כך החל תהליך של חידוש הדיאלוג בין ירושלים לאנקרה.

ארדואן שואף להשיב לטורקיה את תפארתה ההיסטורית מהתקופה העות'מנית ולבנות אותה כמעצמת-על אזורית על בסיס סולידריות אסלאמית, תוך השקעה רבה בבניית תעשייה ביטחונית ענפה וביסוס נוכחותה והשפעתה בסוריה לאחר נפילת משטר אסד. במסגרת זאת, ארדואן מוביל מדיניות אסלאמיסטית כוחנית, פועל לשחיקת המורשת החילונית בארצו, ומהדק את הקשרים עם מדינות הציר האיראני. במקביל, טורקיה מצננת את יחסיה עם ארה"ב, אירופה ונאט"ו. מתחים אלה החריפו כאשר ב-2019 החלה טורקיה לרכוש מערכות 400S מרוסיה, בניגוד למדיניות החימוש הנהוגה בנאט"ו. הרכישה הכעיסה מאוד את וושינגטון וזו הענישה את טורקיה בכך שמנעה את מכירתם המתוכננת של מטוסי 35-F לאנקרה, ואף הטילה סנקציות נוספות על סוכנויות הרכש הטורקיות.

מאז ה-7 באוקטובר טורקיה הולכת ומקשיחה את עמדותיה כלפי ישראל באופן החורג מדפוסיה ההתנהגות שאפיינו את הממשל הטורקי בתקופות מתיחות מול ישראל בעבר. למשל, ההחלטה הטורקית על ניתוק יחסי המסחר עם ישראל כאקט של סולידריות עם חמאס, ומתוך רצון לבנות

41 להרחבה, ראו: נועה לזימי, יחסי ישראל-טורקיה: אתגרים מרכזיים, מכון משגב, 26 במאי, 2024.

את מעמדה במרחב, משקפת מעבר מדאיג מרטוריקה עוינת לפגיעה ממשית בקשרים הכלכליים בין המדינות.

טורקיה משמשת מוקד מרכזי לפעילות החמאס בחו"ל (כך למשל פיגוע ההתאבדות שנכשל בדרום תל אביב באוגוסט 2024 אורגן באיסטנבול), ומסייעת לקידום מטרות הארגון בשורה של היבטים: הכלכלי, הצבאי, המדיני והאידיאולוגי. למרות מאורעות ה-7 באוקטובר, טורקיה המשיכה בהידוק הקשרים עם הנהגת הארגון ורואה בו מועמד לגיטימי להנהגת האוכלוסייה הפלסטינית. בצל ההודעה על הקפאת התיווך הקטרי, רבו הדיווחים על אודות מעבר של בכירי הארגון לטורקיה. באמצעים אלו ואחרים, כמו ניסיונותיה לשמש כמתווכת בעסקת שחרור חטופים, טורקיה מבקשת להשיג השפעה בזירה הפלסטינית. אנקרה אף מנסה לעצב את "היום שאחרי" בעזה, וקראה לגבש הסדר ביטחוני שבו יוצבו כוחותיה בעזה וביו"ש בתום המלחמה. לפי שעה התוכנית סוכלה.

אנקרה היא תורמת מרכזית לרצועת עזה; על פי הצהרתו של נשיא טורקיה מתחילת אפריל, טורקיה הספיקה להעביר לרצועה מזון, ציוד רפואי, מוצרי היגיינה, אוהלים, אמבולנסים, גנרטורים ועוד במשקל כולל של כ-45,000 טון. לאחרונה נערכים בטורקיה מהלכים לארגון משט סיוע הומניטרי לחופי עזה בהובלת "קואליציית משט החירות", קואליציה בהובלת IHH - שארגן את משט המרמה.

למרות היותה של טורקיה שותפת סחר מרכזית של ישראל, ואף שבעבר לא נפגעו יחסים אלה גם סביב משברים מדיניים, במלחמה זו החליטה אנקרה להגביל את הייצוא לישראל של עשרות מוצרים, בעיקר בתחום הבנייה. בהמשך הקפידה אנקרה את כל הסחר עם ישראל, למעט אישורים פרטניים שהעניקה ליצואנים טורקים. לחרם כזה עשויה להיות השלכות חמורות על ענף הבנייה בישראל, שבו יש תלות בטורקים.

טורקיה מקיימת נוכחות גוברת והולכת במזרח ירושלים. כמו כן, אנקרה פועלת לחדור הן לממסד הדתי והן למערכת הפוליטית האסלאמית בעיר. אנקרה מעבירה מיליוני דולרים מדי שנה לעמותות אסלאמיות בעיר. אחת הבולטות שבהן היא Tika, שמובילה קו מוסלמי קיצוני, ובאמצעים אלה אנקרה מקווה לקרב את הציבור המוסלמי בעיר לעמדותיה. בנוסף, במסווה של פעילות תיירותית ודתית, טורקיה חותרת לקבל אחיזה במסגדים בהר הבית ובאתרים קדושים נוספים, ויש לה חלק פעיל בהתססה ובהתגרות כלפי מבקרים לא-מוסלמים.

טורקיה היא אחד השווקים הגדולים ביותר באזור לצריכת גז, ובדומה למצרים, ישראל וקפריסין, מעוניינת להפוך למרכז אנרגטי. על רקע ההידרדרות ביחסים בשנים האחרונות, ולמורת רוחה של אנקרה, ישראל החלה לכוון מסגרת חדשה לשיתוף פעולה עם שכנותיה קפריסין ויוון. הפרויקט "תקוע" בינתיים בשל ההתערבות הצבאית של הטורקים בלוב בינואר 2020 ומזכר שחתמה עם ראש הממשלה שם, שבאמצעותו חסמה את החלק המזרחי של הים התיכון. זהו ניסיון של ארדואן למנוע מישראל ושותפותיה להעביר צינור גז תת-ימי לאירופה מבלי שהוא מתיר זאת.

מאז הפלת אסד, מהלך שהצליח בין היתר הודות לתמיכתה הנרחבת של אנקרה במורדים, טורקיה עושה כל שביכולתה לבסס חלופה שלטונית פרו-טורקית שתעלה בקנה אחד עם שאיפותיו הנאו-עות'מניות של ארדואן להפוך את סוריה למעוז סוני אסלאמיסטי תחת חסותה. אנקרה אינה מבזבזת זמן, ובניסיון להרחיב את השפעתה כבר הצהירה על מחויבותה לסייע לסוריה בבניית "מבנה חדש" וכן על כוונותיה לחזק את קשרי המסחר, הביטחון והאנרגיה עם דמשק. היא אף הציעה לאמן את כוחות הצבא שיתגבשו תחת השלטון החדש בראשות אל-ג'ולאני. לאחרונה

הגדילה לעשות ואיימה בפלישה צבאית בצעד שנראה שנועד לאותת לאמריקאים למשוך את התמיכה שלהם מה-YPG - מיליציה כורדית-סורית המזוהה עם "מפלגת הפועלים של כורדיסטן" (PKK), שמוגדרת כארגון טרור על ידי טורקיה, ארה"ב והאיחוד האירופי.

התרחבות ההשפעה הטורקית בסוריה עלולה להעמיד אותה בעמדה לעומתית יותר אל מול ישראל, בייחוד ככל שסיומה של מלחמת "חרבות ברזל" אינו נראה באופק. התרחיש שבו ארדואן ישתמש במשטר אוהד בסוריה כדי לקדם גורמים עוינים ואמצעי לחימה לגבול ישראל, ואולי אף יפעל לממש ניסיונות פלישה לישראל באמצעות שליחים, מחייב התייחסות.

לסיכום, מהלכיה של טורקיה באזור ומול הקהילייה הבינלאומית כולה תורמים לערעור היציבות במזרח התיכון, וממקמים אותה כשחקן שספק אם ישראל יכולה להרשות לעצמה לטפח מולו קשרים של בעלת ברית אסטרטגית. יתרה מכך, מהלכיה והתקרבותה לציר הקיצוני מעמידים אותה בעמדה שעלולה לסכן באופן משמעותי את ביטחונה הלאומי של ישראל.

המלצות

ישראל אינה יכולה להבליג עוד על התמיכה הישירה של טורקיה בחמאס. בפרט הדברים נכונים בנוגע לחלקה המרכזי בבניית האימפריה הכלכלית של ארגון חמאס שאפשרה את הוצאתה לפועל של מתקפת הטרור הברברית ב-7 באוקטובר.⁴² נכון תעשה ישראל אם תבהיר לטורקיה כי על המשך הענקת החסות לארגוני טרור, ובפרט לחמאס, לא תעבור עוד לסדר היום. מומלץ לישראל לקדם את הנושא מול בעלת בריתה הקרובה, ארה"ב, כדי שזו תפעיל את מנופי הלחץ שברשותה לרסן את ההתנהלות המסוכנת של טורקיה.

ראוי שישראל תפעל לגדוע את ניסיונותיה של אנקרה להרחיב את השפעתה בזירה הפלסטינית על חשבון אינטרסים ישראליים

ישראל צריכה ללחוץ על ארה"ב לדרוש מטורקיה לסגור את משרדי חמאס על אדמתה, לבטל את האזרחות והדרכונים שהוענקו לראשי חמאס ומקורביהם, ולדרוש את יציאתם של כל פעילי חמאס משטחה לאלתר. כמו כן, עליה לדרוש מאנקרה לנקוט צעדים משפטיים נגד ישויות הפועלות בשטחה ומעורבות במימון הארגונים המוכרזים כארגוני טרור על ידי ארה"ב, כשם שתבעה זאת ממנה בעבר בנוגע לאיראן ולרוסיה.

ראוי שישראל תפעל לגדוע את ניסיונותיה של אנקרה להרחיב את השפעתה בזירה הפלסטינית על חשבון אינטרסים ישראליים חיוניים. עליה לבלום את מאמצייה של טורקיה להתבסס כגורם מתווך בעסקת חטופים, ולא לאפשר מעורבות טורקית ב"יום שאחרי".

אחרי התערבותה של טורקיה בתביעה ב-ICJ, כדאי לישראל לשקול קידום תביעה נגד טורקיה דרך מדינה שלישית בשל פשעי המלחמה שביצעה אנקרה במהלך כיבושיה בצפון קפריסין ובסוריה והטיהור האתני מקפריסאים-יוונים ומכורדים באזורים אלו.

התלונה שהגיש שר הכלכלה ניר ברקת נגד טורקיה בארגון OECD, בטענה שהפרה הסכמים בינלאומיים אחרי ניתוק יחסי המסחר, היא צעד בכיוון הנכון. יש להמשיך את הלחצים על

42 להרחבה, ראו: נועה לזימי, יחסי ישראל-טורקיה: המלצות מדיניות, מכון משגב, 13 ביוני, 2024.

אנקרה בפורומים כלכליים בינלאומיים. כדאי גם לקדם את הנושא מול ארה"ב, כדי שזו תגבה מחיר כלכלי ופוליטי מחברות טורקיות המחרימות את ישראל. לרשות וושינגטון עומד כלי חקיקתי חשוב בהקשר זה, Export Administration Act, האוסר על חברות אמריקניות להשתתף בחרם כלכלי או לציית לו לאחר שהוטל על ידי מדינה שלישית נגד מדינות ידידותיות לארה"ב, ובכללן ישראל.

יש להפחית את התלות בייבוא הטורקי, בייחוד בענף הבנייה, ולפעול למציאת חלופות. כך למשל, ניתן לבחון אפשרות של 100 אחוז מכס על סחורות מטורקיה, בשימת לב לתועלת של צעד כזה אל מול הנזק לשכבות חלשות בישראל. ניתן לשקול צעדים חמורים פחות, למשל סימון סחורות ממדינות עוינות ובכללן טורקיה, על מנת לאפשר לצרכן הישראלי לבחור אם ברצונו להחרים את הסחורה הטורקית בשל כך.

על ישראל לפעול בנחרצות לנטרול ההשפעה הטורקית במזרח ירושלים ובהר הבית. צעדים חשובים שגובשו בעבר ויושמו רק באופן חלקי. מומלץ לקובעי המדיניות להתנות כל פעילות במימון טורקי במזרח ירושלים בהפסקת פעילות חמאס בשטחה. כמו כן, יש לנקוט יד קשה כלפי ארגונים חתרניים הפוגעים בריבונות הישראלית בבירה, דוגמת "מורשתנו" ו"TIKA", ולסגור אותם לאלתר. החלטת עיריית ירושלים להפסיק לאשר הנחה בארנונה לארגון הטורקי "יבוס", שמאחוריו עומדים גופים אנטי-ישראליים, היא צעד בכיוון הנכון.

מוטב לישראל להעמיק את שיתוף הפעולה עם יוון וקפריסין, וכך לבצר ברית אסטרטגית משולשת שתסייע במימוש האינטרס המשותף של ייצוא גז מהאזור. ברית זו גם תהווה גוש אזורי לבלימת מהלכי העוינים של טורקיה. יחד עם יוון וקפריסין עליה לפעול נגד התנהלות הכוחנית של אנקרה במזרח הים התיכון, ובפרט מול מאמצי הכשיל את פרויקט EastMed ופרובוקציות נוספות. טוב תעשה הברית המשולשת אם תמשיך לדרוש מהאיחוד האירופי לגנות את טורקיה על הפרותיה את אמנת חוק הים. כמו כן, על ישראל לגייס את ארה"ב כגורם מסייע לשותפות האזורית, ועל מנת שתפציר בטורקיה לחדול מהתגריותיה.

באשר לזירה הסורית, נדמה כי בשלב זה עוד מוקדם לקבוע את אופיו של המשטר החדש המתגבש בדמשק, את מידת הישענותו על אנקרה, וכן את עמדתו כלפי ישראל. נכון עשתה ישראל שהזדרזה להיערך על ידי הצבת טנקים וכוחות חי"ר ישראליים שחצו את גדר הגבול. עליה להמשיך לנצל את המומנטום לתקיפת מטרות שונות בסוריה על מנת לגרוע מיכולות איראן וחזבאללה. כמו כן, חשוב שישראל תתעקש על נוכחות ואף הרחבה של פריסת הכוחות האמריקאיים במשולש הגבולות סוריה-עיראק-ירדן. כך תוכל למנוע את התבססותם של אסלאמיסטים פרו-טורקיים וכוחות עוינים אחרים בירדן השכנה, שכבר כיום מאוימת על ידי איראן החותרת להפלת המשטר ותקיפת ישראל מהגדה המזרחית.

באשר לכורדים, נכון יהיה לבחון תמיכה חשאית ומתואמת עם האמריקאים באופן שלא ינתן לתמיכה זו פומבי. נכון גם יהיה מבחינת ישראל לשכנע את הממשל האמריקאי להמשיך ולקיים נוכחות צבאית במרחב, ובחסות נוכחות זו לבחון אפשרויות לסיוע חשאי. זאת בשל התועלת הגלומה בביסוס נוכחות כורדית חזקה, כשחקן הבולם את התפשטות אסלאמיזם סוני קיצוני במרחב העוין את ישראל. שונה הדבר ביחס למיעוטים אחרים בסוריה כמו הנוצרים, ובעיקר הדרוזים, שבשונה מהכורדים סמוכים גאוגרפית הרבה יותר לגבול עם ישראל. תמיכה בהם הינה אינטרס ישראלי - מבלי שהדבר ייעשה כ"אצבע בעין" של ארדואן, תוך סכנה בהסלמת המצב לרעת ישראל.

שיח, אקדמיה ותקשורת

אתגרים

האיום על מדינת ישראל הוא איום קיומי מהמעלה הראשונה, שדורש התגייסות מוחלטת. מכיוון שהאיום על ישראל הוא חסר תקדים בהיקפו, גם ההתמודדות הישראלית צריכה להיות שונה מבעבר.⁴³

המלחמה שישראל ניצבת בפניה לא תוכרע רק על ידי כוח צבאי, כי אם על ידי כלל המשאבים שכל צד יביא עימו לשדה המערכה, ובראשם המשאבים האנושיים. נחישות, אמונה בצדקת הדרך, כוח רצון, ערכים ומצפן מוסרי נדרשים לצבא הלוחם לא פחות - אם לא יותר - מכל שאר המשאבים העומדים לרשותו. המשאבים האנושיים נבנים בתהליך מתמיד של שיח ציבורי, שבמדינות דמוקרטיות מתנהל בדרך וולונטרית.

הציבור בחברה הדמוקרטית תלוי במידה רבה בסמכויות אפיסטמיות, שכן הוא נוטה לייחס להן אמינות, מעדיף את דעתן על פני דעות של אחרים, וממעט לערער עליהן או לחפש מקורות מידע נוספים. בעלי סמכות אפיסטמית יכולים במקרים רבים לשמש כ"מילה האחרונה" בתחום מסוים, וכך לעצב את דעת הקהל ולהיות בעלי משקל מכריע בקבלת החלטות.

בשיח הציבורי בישראל לפני ה-7 באוקטובר, וכן מאז אותו יום, התפיסה השלטת היא התפיסה האוטופית-נאיבית, שלא אפשרה לזהות נכון את האיומים העומדים בפני המדינה, וממילא גם לא סייעה בהתמודדות נכונה עם האיומים האלה.

האקדמיה בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם, נוטה לעודד חשיבה עדרית ובינוניות אינטלקטואלית. מרצים בכירים ממנים ומקדמים מרצים זוטרים שנושאים חן בעיניהם ושמחזיקים בהשקפת עולם דומה להשקפת עולמם. שיטת המינויים באקדמיה, כמו גם חלוקת הפרסים, מאפשרת בינוניות והתגודדות בקליקות, מה שמעודד קונפורמיות ומייצר חשש של בעלי דעות שונות להשמיע את דעתם.

בעיה מבנית נוספת היא הרלטיביזם המוסרי והמשבר הערכי שפוקד את המערב בשנים האחרונות. בחוגים נרחבים מיטשטש ההבדל בין חברות דמוקרטיות ללא-דמוקרטיות. ניתן למצוא הצדקות כמעט לכל מעשי זוועה שגורמים משטרים טוטליטריים או ארגוני טרור. בנוסף ישנה נטייה לא לראות במחקר האקדמי ניסיון מתמיד לחשוף חלקים גדולים יותר של האמת, כי אם כלי לאקטיביזם חברתי שנועד לתקן עוולות אמיתיות, מלאכותיות או דמיוניות. בנוסף, מוטיבציה מרכזית של אקדמאי ישראלי היא להיחשב לראוי בעיני האקדמיה האמריקנית. יש תמריץ חיובי חזק מאוד להתאים את העמדות לאלה שמקובלות בשיח בארה"ב.

43 להרחבה, ראו: עדי שורץ, שיח ישראל 2.0: מה השתבש?, מכון משגב, 7 במאי, 2024.

האקדמיה הישראלית לא ערערה על התפישות במערכת הביטחון ובדרג המדיני, למשל בדבר העובדה שחמאס מורתע, או בדבר השאיפות הפלסטיניות באופן כללי. מרביתה ראתה בישראל את האשמה בהיעדר הסכם שלום בין ישראל לפלסטינים, ומי שטען אחרת הוקע מחוץ למחנה.

בתקשורת - בעיה מבנית אוניברסלית היא השיח השטחי והרדוד בתקשורת, שרק הולך ומחריף עם הזמן. לחצים כלכליים ותחרות עזה מביאים את כלי התקשורת לנסות להשיג מקסימום תפוצה (רייטינג), פעמים רבות על חשבון איכות התוצר התקשורתי. התוצאה היא שיח פופוליסטי ומתלהם, רווי סיסמאות, שלא ניתן לקיים בו דיון רציני על משמעותם של מהלכים.

בעיה מבנית נוספת היא התלות האינהרנטית של עיתונאים במקורות המידע שלהם. כל עיתונאי נסמך על מקורות מידע כדי לספק ידיעות חדשותיות, ואלה לעולם יעדיפו לעבוד עם עיתונאים שממעטים לבקר אותם ומשמשים יותר כצינור להעברת מידע מהם לציבור. עיתונאים שמתגלים כביקורתיים מדי כלפי מערכת הממשל נדחקים הצידה, אינם זוכים להדלפות ועשויים להיפלט מהר מאוד מכלי התקשורת שלהם. התוצאה היא שעיתונאים נהפכים למעין דוברים של מקורות המידע שלהם, במקום להוות "כלב השמירה של הדמוקרטיה".

בישראל יש בעיה ייחודית: השליטה של מערכת הביטחון הישראלית בשיח הציבורי ובתהליך קבלת ההחלטות נחשבת לחריפה, וכל ניסיון עיתונאי לבקר את הצבא מציב את העיתונאי מחוץ למחנה וגורם לעיתונאים ליישר קו עם הצבא.

קורדיטו: PrinceOfLove

התקשורת הישראלית לא ביצעה את תפקידה בימים שלפני 7 באוקטובר. לא נשאלו השאלות שהיו צריכות להישאל כלפי הממסד הביטחוני והמדיני, ולא התנהל מעקב רציני אחרי ההצטיידות או ההכנות שמערכת הביטחון הייתה אמורה לעשות לקראת אפשרות של מלחמה. כמעט אין ביקורת אמיתית ונוקבת על הדרגים הבכירים בצבא באמצעות גישה ריאליסטית-אסרטיבית. כאשר מערכת הביטחון אומרת ש"חמאס מורתע", התקשורת מקבלת את הדבר כאמת לאמיתה.

מרבית כלי התקשורת סובלים מ"חשיבה קבוצתית" מונוליתית ונעדרת גיוון. הדבר בא לידי ביטוי בהשמעת קשת מצומצמת של דעות ובמניעה של השמעת דעות שנחשבות לפרובוקטיביות או "קיצוניות".

בעיה נוספת שקיימת בכלי התקשורת בישראל היא העמדה התבוסתנית שלהם ורוח הנכאים שחלקם משדרים, דווקא בימים שבהם נדרשת עמידה איתנה וקור רוח ציבורי. כלי התקשורת ממעטים לעסוק בהצלחות של ישראל במערכה ורואים את עצמם כאופוזיציה לממשלה, ומחויבים לביקורת עליה בכל מחיר.

המלצות - אקדמיה

אקדמיה עצמאית ובלתי תלויה מהווה מגדלור ליצירה אינטלקטואלית, והתערבות ממשלתית עלולה לחנוק את החדשנות והפלורליזם האקדמי.⁴⁴ אולם האקדמיה הישראלית, שנועדה לשמש כמרחב לדיון ביקורתי וחילופי רעיונות, נגררה לקיצוניות אידאולוגית, תוך שימוש במנגנוני השתקה המנוגדים לרוח החופש האקדמי. כדי לתקן עיוות זה, נציע מנגנוני התערבות המיועדים להחזיר את האיזון לאקדמיה, שאותו היא עצמה לא תצליח לתקן מבפנים. חשוב להדגיש כי מטרת ההתערבות אינה להשתיק את חופש הביטוי האקדמי אלא להבטיח את קיומו של שיח פלורליסטי ומגוון, תוך הגנה על ערכי היסוד של החברה הישראלית.

מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (ובעיקר הנהלות האוניברסיטאות ואישים בכירים בעלי תפקידים) נהפכה בשנים האחרונות לגוף פוליטי שמשמש כאופוזיציה לממשלה המכהנת. כל ניסיון לבצע שינויים במערכת ההשכלה הגבוהה עשוי בסבירות גבוהה לעורר תגובות מסוג "קץ הדמוקרטיה" ו"פאשיזם". ראשי המערכת צפויים להתנגד לכל שינוי ולהפעיל את כל כובד משקלם כדי לעצור שינויים כאלה. יש להביא בחשבון את ההתנגדות הזאת. בנוסף, מכיוון שכל החלטה ממשלתית נתונה לביקורת של בית המשפט העליון, ומשום שבאקלים הפוליטי השורר כיום בית המשפט נוטה להתערב פעמים רבות בהחלטותיה של הממשלה ולפסול אותן, יש סבירות גבוהה שבית המשפט ימנע מהממשלה לבצע שינויים משמעותיים.

לכל אלה מתווסף כמובן האתגר החשוב ביותר, והוא המאמץ לתקן את מערכת ההשכלה הגבוהה מבלי לפגוע בחלקים הטובים שבה. מחקר אקדמי ברמה גבוהה הוא נכס לאומי חשוב, בעיקר במדינה כמו ישראל שנשענת על טכנולוגיה לביצור הכלכלה והביטחון הלאומי שלה.

צמצום הפוליטיזציה: מומלץ לאמץ מדיניות של ניטרליות פוליטית במוסדות האקדמיים. עדיפות תינתן לאימוץ תקנות מתאימות בצורה וולונטרית, כלומר שהמוסדות האקדמיים יעשו זאת בעצמם, ואם לא - ניתן לעשות זאת באופן מנדטורי, באמצעות חקיקה או תקנות. בצורה כזאת תיאסרנה תופעות שנפוצו בעת האחרונה בישראל כגון הבעת עמדה קולקטיבית של ועד ראשי האוניברסיטאות (למשל על עסקות חטופים), או של בעלי תפקידים באוניברסיטאות ספציפיות. הזכות להביע עמדה בנושאים שעל סדר היום תישמר לכל אדם באופן פרטי, ואולם לא כחלק מתפקידו האקדמי. אפשרות נוספת להשגת אותה מטרה היא באמצעות הנהגת קוד אתי במוסדות האקדמיים, שמטרתו להבטיח את הפרדה בין פעילות אקדמית לפעילות פוליטית. המטרה היא למנוע מחברי סגל אקדמי להפוך את הלימודים באוניברסיטה לבמה לאינדוקטרינציה פוליטית, להגן על הסטודנטים ולאפשר פלורליזם וגיוון מחשבות.

הגברת השקיפות: מומלץ שגופים לא-ממשלתיים (התאחדות הסטודנטים למשל, או ארגוני חברה אזרחית אחרים) ינהלו מעקב אחרי רמת הפוליטיזציה וחוסר הגיוון במחלקות הלימודים השונות באוניברסיטאות. דוגמה אפשרית לכך היא המעקב שמקיימת "הליגה נגד השמצה" (ADL) בארצות הברית אחרי רמת האנטישמיות בקמפוסים השונים. יש לבנות לשם כך מתודולוגיה

44 להרחבה, ראו: עדי שורץ, שיח ישראל 2.0 - כיצד לתקן?, מכון משגב, 14 באוגוסט, 2024.

מסודרת, כדי שהמעקב לא ייראה כניסיון לחיסולי חשבונות אישיים או מוסדיים. המלצה נוספת היא לחייב את ראשי המוסדות האקדמיים לתת דין וחשבון קבוע בוועדת החינוך של הכנסת, כמו גופים ציבוריים אחרים. הכוונה היא לקיים מדי חצי שנה או שנה מפגש מחייב בכנסת שבו יוכלו חברי כנסת ונציגי ציבור אחרים לקבל דיווח ולשאול שאלות נדרשות את ראשי האוניברסיטאות. המלצה נוספת היא לקיים בדיקה של מבקר המדינה בעניין פוליטיזציה במוסדות להשכלה גבוהה.

הגברת הגיוון באקדמיה: מומלץ לעודד תורמים מישראל ומהעולם להקים קרנות מחקר לטובת החברה הישראלית. הכוונה היא לפנות לתורמים ציוניים על מנת לעודדם להשקיע כסף מדי שנה לעידוד דוקטורטים ועבודות מחקר בתחומים ובנושאים שמקדמים את סדר היום הישראלי, למשל בתחומים כגון המזרח התיכון, יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, אסטרטגיה, צבא וביטחון, כדי לעקוף את סדר היום הקיים כעת באוניברסיטאות. בנוסף, מומלץ להכשיר ולעודד דור צעיר של מנהיגות ציונית. בדומה לתוכניות תלפיות וחבצלות, המדינה תזהה בני נוער צעירים מגיל החטיבה או התיכון ותבנה עבורם תוכניות לימוד והעשרה אקדמיות. האוניברסיטאות מתחרות בדרך כלל על סטודנטים איכותיים ומצטיינים, ויהיה להן אינטרס לזכות במרכז של המדינה על הזכות להכשיר את הצעירים האלה. צעירים אלה יוכלו להוות את השדרה הבאה של סטודנטים מצטיינים בהשכלה הגבוהה.

הגברת המעורבות של הסטודנטים: מעורבות גדולה יותר של הסטודנטים בתוכניות הלימוד עשויה להשפיע לטובה על האקלים האינטלקטואלי. ניתן להשיג מעורבות כזאת באמצעות התאחדות הסטודנטים, שלפחות בעת הזאת נראית כמי שמסוגלת ומעוניינת להעלות את פרופיל המעורבות שלה באוניברסיטאות. כדי שהיוזמה לשינוי הסגל האקדמי ולהגברת הגיוון לא תבוא מהממשלה, מעשה שייראה כהתערבות פוליטית ויעורר התנגדות עזה, עדיף שנציגי הסטודנטים יפעלו לשם כך. בנוסף, מומלץ לתקן את חוק זכויות הסטודנט לקבוע במפורש כי אין לכלול אינדוקטרינציה פוליטית במסגרת הלימודים האקדמיים. נציגי קבילות הסטודנטים במוסדות האקדמיים השונים, שקיימים כבר כיום מתוקף החוק, יוכלו בעקבות כך להתייחס לתלונות סטודנטים על אינדוקטרינציה פוליטית.

המלצות - תקשורת

נשמת אפה של התקשורת ככלי חברתי ראשון במעלה, שמסייע בהנגשת מידע לציבור, בבירור עמדות ובקבלת החלטות מושכלת, היא יכולתה לפעול בחופשיות, ללא מעורבות ממשלתית או כפייה של עמדות פוליטיות מכל צד. הפיכת כלי התקשורת במדינה לזרוע תעמולתית ממסדית עומדת בניגוד מובהק לסיבת קיומה במדינה דמוקרטית. כלי התקשורת חייבים להיות מסוגלים לפעול כ"כלב השמירה של הדמוקרטיה" או כ"רשות הרביעית". לכן, איננו מנסים לחסום דעות או לצמצם את חופש הפעולה של כלי התקשורת, אלא ליצור את התנאים הדרושים כדי להגביר את הגיוון ולמנוע את הניוון שפשה בתקשורת הישראלית והוביל אותה לתפקד בצורה מונוליתית שמחטיאה את המטרה.

מרבית שוק התקשורת בישראל נמצא בידיים פרטיות. בעוד שיותר מ-80% מהמוסדות להשכלה גבוהה בישראל זוכים למימון ציבורי ורק כ-15% מהמוסדות הם מוסדות פרטיים, הרי שבתחום התקשורת המצב הפוך לחלוטין. למעט תאגיד השידור

איננו מנסים לחסום דעות או לצמצם את חופש הפעולה של כלי התקשורת, אלא ליצור את התנאים הדרושים כדי להגביר את הגיוון

וגלי צה"ל, שוק התקשורת כולו נמצא בידיים פרטיות. באופן טבעי, יכולת ההשפעה על גופים פרטיים נמוכה במידה רבה מזו שעל גופים במימון ציבורי.

אתגר נוסף שקיים כיום בישראל, והוא חריף במיוחד בתחום התקשורת, הוא אתגר הלגיטימציה. הברנז'ה העיתונאית נוטה לכיוון פוליטי מסוים והיא מקשה מאוד על כניסה של שחקנים חדשים, או כאלה שאינם מתיישרים לפי אותו קו.

רגולציה וחקיקה: עד השנים האחרונות הוטלו מגבלות רבות על פתיחת ערוצי טלוויזיה שהקשו מאוד על כניסת שחקנים חדשים לתמונה, ושגרמו לכך שהשוק נתון בידי מספר שחקנים מצומצם. בשנת 2023 הציג שר התקשורת, שלמה קרעי, הצעת חוק שביקשה לסגור את הרשות השנייה ולצמצם את הרגולציה הכרוכה בהפעלת שידורי טלוויזיה. באופן לא-מפתיע, ההצעה זכתה לביקורת קשה מצד גופי מחקר וכלי תקשורת. באופן בלתי מתוכנן, דווקא התקדמות הטכנולוגיה עשויה לפתור את בעיית הרגולציה מאליה. כיום השידורים הנתונים לרגולציה הם אלה שמועברים באמצעות כבלים ולוויין בלבד. שידורים המועברים באמצעות האינטרנט אינם נתונים לשום צורה של רגולציה. ככל שנתח השוק של שידורים באמצעות האינטרנט יגדל, הרשות השנייה (ועימה הרגולציה) תפסקנה להיות רלוונטיות לגבי שוק הטלוויזיה הישראלי. המשמעות היא שיהיה קל יותר לשחקנים חדשים, וכאלה שעדיין אינם מבוססים כלכלית, להיכנס לשוק הטלוויזיה. ההמלצה המרכזית בעניין הרגולציה היא לתת לזמן ולטכנולוגיה לעשות את שלהם. האנרגיה והמאבקים שיידרשו כדי לשנות את המבנה הקיים אינם מצדיקים את המהלך. ההערכה היא כי בתוך זמן של חודשים או שנים ספורות יועבר שוק הטלוויזיה כולו או בחלקו הגדול באמצעות האינטרנט.

פיקוח ובקרה: יכולת ההשפעה של נבחרי הציבור בתאגיד השידור הישראלי, שמחליף את רשות השידור מאז שנת 2017, גדולה מזו שבכלי התקשורת הפרטיים. לפי "חוק השידור הציבורי הישראלי, תשע"ד-2014", לתאגיד יש מועצה, וזו אמורה בין היתר לקבוע את מדיניות השידורים, לאשר את לוחות השידורים, ולמנות את מנכ"ל התאגיד. ההמלצה המרכזית היא להביא למצב שבו תהליך קבלת ההחלטות במועצה ייעשה כאשר יש ייצוג שווה של שמאל וימין ציוניים במועצה, ושהחלטות תתקבלנה בהסכמה רחבה. כדי למנוע תלונות אמיתיות או מדומות על ניסיונות השתלטות פוליטיים, ראוי שכנגד כל חבר מועצה בעל צביון מצד אחד של המפה הפוליטית ימונה מועמד מהצד השני.

מימון ותקציבים: אחת הדרכים שבהן המדינה יוצרת עיוות בשוק התקשורת היא באמצעות פרסומים ממשלתיים. חלק מהפרסומים האלה הם "פרסומים סטטוטוריים" של מודעות שמתפרסמות על פי חובה הקבועה בחוק. בעיתונות הכתובה בלבד מדובר על סכום של כ-10 מיליון שקל בשנת 2023, ובחמש השנים 2019-2023 מדובר על יותר מ-60 מיליון שקל. בראש רשימת העיתונאים שבהם מתפרסמות המודעות עומדים "ישראל היום" ו"ידיעות אחרונות", כאשר אחריהם נמצאים "גלובס", "הארץ-דה מרקר" ו"מעריב". המשמעות היא שהמדינה מטה את השוק לטובת השחקנים הגדולים (כלומר העיתונאים המבוססים והחזקים יחסית) ולרעת שחקנים חדשים ויצרני תוכן מתחרים שאינם זוכים בנתח מהפרסום הממשלתי. ההמלצה היא להפסיק לחלוטין את פרסומי החובה האלה, ולהביא את המידע הנדרש לידיעת הציבור באמצעות אתר אינטרנט ייעודי או אתרי האינטרנט של המפרסמים.

הכשרת כוח אדם: אחת הבעיות המרכזיות בשיח התקשורת היא שליטת כמה גורמים מרכזיים בסדר היום באמצעות סיקור מתמשך ("פולו-אפ"). הכוונה היא שמספר מצומצם יחסית של כלי תקשורת (למשל ערוץ 12, "ידיעות אחרונות" ורשת ב') מהדהדים ידיעות שהתפרסמו זה אצל

זה ובצורה זאת מביאים לבולטות גדולה יותר של ידיעות אלה. במצב כזה ידיעות שמתפרסמות בכלי תקשורת אחרים נדחקים לקרן זווית ואינם מקבלים חשיפה דומה. באופן מתמשך, קביעת סדר יום ציבורי בצורה כזאת מקשה מאוד על משיכת כוח אדם איכותי לכלי תקשורת חדשים. גם כאשר קיימים כלי תקשורת מתחרים (למשל בתחום התקשורת המודפסת או הטלוויזיונית), קשה למשוך אליהם עיתונאים או אפילו אנשי צוות טכני ברמה גבוהה משום שהמוניטין של כלי התקשורת האלה נמוך יותר. ההמלצה היא למשוך בעלי הון פרטיים לצורך הקמת בית ספר איכותי לתחום העיתונות שיכשיר את כל בעלי המקצוע (עיתונאים, צלמים, במאים וכו') עם אוריינטציה ציונית-לאומית. באמצעות מלגות ותהליך הכשרה רציני, הכוונה היא לייצר דור צעיר של עיתונאים ובעלי מקצוע שיוכלו להשתלב בכלי התקשורת ולהרים את רמתם המקצועית.

תכנים: אחת הבעיות המרכזיות בשיח התקשורת היא הסתמכות על מספר מצומצם של סמכויות אפיסטמיות (דוברים צבאיים, כתבים צבאיים, בכירים לשעבר במערכת הביטחון וכו') והימנעות מדיווח אמיתי על הלכי הרוח והכוונות של שכנינו הערביים. המדינה אינה יכולה להשפיע או להכתיב לכלי התקשורת הפרטיים איך ומה לסקר, אבל לרשותה עומדים כלי תקשורת ציבוריים (התאגיד וגלי צה"ל) שמשוחררים משיקולים מסחריים. ההמלצה היא לחזק באופן מחייב את המחלקות לענייני ערבים בתאגיד השידור הציבורי ובגלי צה"ל ולהרחיב את התכנים שעוסקים בעולם הערבי. הכוונה היא שהמידע הראשוני בדבר המתחולל בצד השני יהיה זמין לכל ישראלי מבלי להזדקק לפילטרים של כל מיני מומחים בעלי הטיות מסוגים שונים.

אתגרים

קצב הגדילה המהיר של החרדים, המהיר במדינות המפותחות, הופכים אותו לבעל משמעות מכרעת לעתידה של ישראל.⁴⁵ רתימת העוצמה החרדית, תוך התחשבות באורח חייהם, יכולה להניע צמיחה משמעותית של המשק הישראלי ולאחות את הקרעים החברתיים.

בנוגע לגיוס, החרדים רואים בגיוס לצה"ל איום קיומי על אורח חייהם ופגיעה בעולם התורה. ההתנגחות בהם בסוגיה גורמת להתבצרות בעמדותיהם, ולסברה שזהו ניסיון לכפות עליהם שינוי באורח חייהם.

בעניין תעסוקה: בניגוד למחשבה המקובלת, שיעור התעסוקה החרדי מתקרב ל-70%, וזו עלייה לעומת שנים קודמות. אפילו בקרב הגברים שיעור העובדים הוא 55%, אף שיש פער נרחב מהמגזר הכללי ביחס לתחומי העיסוק. בעיקר בולט העיסוק בחינוך, שאינו נחשב יצרני והשכר בו אינו גבוה.

בעניין הבידול: הציבור החרדי מצליח לשמר את אורחות חייו בין היתר בזכות התבדלותו מהחברה הכללית והגבהת החומות החוצצות בין המגזרים. הוא מאפשר את התנאים לשימור אורח החיים הייחודי ויוצר חברה הומוגנית שחולקת אידיאלים משותפים של הקפדה בלתי מתפשרת על קיום מצוות וביסוס החיים על לימוד תורה.

שלושה אתגרים מרכזיים בנוגע לחרדים, וכולם משליכים זה על זה: ביטחון, תעסוקה והיבדלות. לפיכך, מענה לכל אחד מהאתגרים ישפיע על האחרים, ועשוי לייצר פתרון חלקי גם להן.

האתגרים בנוגע לגיוס: התקבעות המצב לאורך השנים, מה שהפך אותו למוכן מאליו; חשש מהידרדרות רוחנית, עקב הפגיעה בהיבדלות; פגיעה בעולם התורה, בשל גיוס המוני של בני ישיבות; התנגדות אידאולוגית של ציבור שאינו ציוני; היעדר אמון ברשויות, אחרי שנים שהנושא הפך לפוליטי; סוגיות טכניות בצבא, כגון כשרות והפרדה מגדרית; ולבסוף - שימור הזהות החרדית. הרבנים סבורים שגיוס של נערי שוליים יכול לפלוט אותם מתוך החברה שלהם.

האתגרים בנוגע לתעסוקה: היעדר השכלה רלוונטית וידיעת השפה האנגלית, שמשפיעים על כושר ההשתכרות ועל אפשרויות השילוב בשוק העבודה; שיעור הגברים העובדים עודנו נמוך, כתוצאה מבחירה מודעת להשתקע בלימודים תורניים; חסמים להשתלבות בשל אי שירות בצבא; בעיית אמון הדדית - החרדים ממוסדות המדינה ומעסיקים משילוב חרדים במקומות העבודה שלהם. בנוסף, ישנים חסמים טכניים שונים.

45 להרחבה, ראו: יעקב פלבינסקי, המגזר החרדי כמחולל צמיחה במדינת ישראל - אתגרים וחסמים, מכון משגב, 13 במאי, 2024.

בעיית האמון וחוסר הרצון להעסיק חרדים היא חסם משמעותי, שכן רבים אינם מודעים לכך שכאשר חרדים פונים אליהם, הם מוכנים לוותר על חלק מהמגבלות המוטלות עליהם, ובלבד שיעבדו. עם זאת, עדיין לא מקבלים אותם לעבודות שונות.

הבידול מוביל לקושי בתעסוקה וייצוג חסר בתקשורת, המנציח את התדמית השלילית של המגזר. בנוסף, אנשי המגזר החרדי נמנעים מלהשתתף באירועים ובטקסים לאומיים, שלבסוף משפיעים גם על הגיוס ומכאן על הביטחון הלאומי.

המציאות החדשה, לאחר שהיועמ"שית הורתה לקדם את גיוס החרדים, ועל רקע הדימוי השלילי של החרדים כמי שאינם מוכנים לשאת בנטל - רק ייצרו המשך של העימות והתבצרות של כל צד בעמדתו.

גיוס של חרדים במסגרת ייעודית יאפשר לצבא להתייחס לחששות ולצרכים של הקהילה החרדית כמכלול, בתחום הכשרות, הפרדה מגדרית ועוד.

מתווה אפשרי להתיישבות בפריפריה הוא גרעיני נח"ל, במתכונת דומה לשנותיה של ישראל הצעירה, אולם מחסור בכוח האדם מקשה על יישום הפתרון הזה.

קורדיט: Nina Mikryukova

המלצות

המתווה שאנו מציעים כולל הקמת גרעינים חרדיים שישלחו להתיישב בפריפריה ובגבולות כמסגרת אחידה של בני הקהילה החרדית בלבד.⁴⁶ חברי הגרעינים יתגייסו לצבא, אך ישרתו רק במסגרת ההיאחזות, וכך יתרמו לביטחונה של ישראל, יהיו שותפים לנשיאה בנטל, ובמקביל יוכלו לשמור על אורח חיים המתאים לרצונם, להמשיך את לימוד התורה, ולהימנע מאיומים חיצוניים על האידאולוגיה שהם דוגלים בה.

כל מתווה אפשרי ברוח כזו צריך להיבנות במסגרת שיח עם ראשי הקהילה החרדית, רבניה ומנהיגיה, והוא אינו יכול להיעשות בכפייה. יידרש מאמץ לשיווק נכון של התוכנית לציבור החרדי, בדגש על קהלים בציבור החרדי שמתאימים להשתלב ביוזמת הגיוס לגרעינים.

הגרעיניים חייבים לקום במסגרת הצבא בלבד. מסגרת כזאת תספק מענה לדרישה להשתתפות המגזר בנשיאה בנטל, תהיה כלי נוסף למיתון המחלוקת הציבורית העמוקה שקיימת כיום בארץ, ותוכל להפוך לגשר בין ציבורים שונים באוכלוסייה הישראלית. היא גם תהווה מענה, חלקי ככל שיהיה, למצוקת כוח האדם בצה"ל. כמו כן, היא תחשוף את הצעירים שהתגייסו אליה לעשייה הביטחונית, ההתיישבותית והחקלאית.

כדי להבטיח את הצלחת ההתיישבות, כדאי לשקול אפשרויות של בניית מודל קהילתי עוד לפני העלייה לקרקע. משמעות הדבר, בהתאמה לאוכלוסייה החרדית ואורח חייה, היא בחינה של הקמת ישיבה או מסגרת תורנית אחרת בנקודת ההיאחזות, שסביבה תיבנה קהילה של צעירים שיעסקו גם בעבודת הבינוי וההתיישבות, אך במקביל יקפידו על אורח החיים התורני ולימוד התורה.

46 להרחבה, ראו: אלי קלוטשטיין, גרעיני התיישבות תורניים: אחיזה בקרקע ולימוד תורה, לצד מענה לכורח הביטחוני, מכון משגב, 18 באפריל, 2024.

החברה הישראלית כולה, הנהגתה, מוסדותיה וכוחות הביטחון שלה עברו טלטלה קיומית ב-7 באוקטובר 2023. אחרי שנה של מאבקים פנימיים עזים ומרים, התגלה מחדש במלוא עוצמתו האויב החיצוני שמאיים להשמידנו, והפנה את אור הזרקורים לגורמים שמאחדים אותנו יחד כאן בארץ. מאז, הרוח הישראלית של הגבורה, ההתנדבות, השירות המשותף במילואים של קבוצות שונות בחברה, עוצמת הנפש והרוח, הלכידות והאחדות דחפו את ישראל קדימה בחזיתות השונות נגד הציר האיראני ושלוחיו, שמבקשים באמצעות טרור, מתקפות דה-לגיטימציה והצגת פני הקורבן לערער את יכולתנו, רצוננו וזכותנו להתקיים בישראל. הלכידות והאחדות מרשימות ועוצמתיות, אלא שבחלוף הזמן הן שבות ונסדקות, נשחקות, ושסעים ומחנאות ישנים צפים ועולים מחדש. נחיצותן של אלו לחוסן הלאומי מחייבת אותנו כחברה וכמדינה לפתח ולשכלל את המנגנונים החברתיים והפוליטיים לניהול אי ההסכמות שבינינו.

מתקפת ה-7 באוקטובר כפתה על ישראל את הצורך בניסוח אסטרטגיה מעודכנת, שתכליתה שינוי יסודי של המערכת האזורית,⁴⁷ להבדיל מהיגיון ההכלה או ההסתגלות וההתאמה למערכת הקיימת, שעיצב את האסטרטגיה הישראלית עד ה-7 באוקטובר. במבחן התוצאה, ולמרות קשיים בתהליך יישום האסטרטגיה, עיכובים ואפילו כמה טעויות, הצליחה ישראל למצב עצמה כמעצמה אזורית משמעותית והובילה לשינוי יסודי של המערכת האזורית. חמאס הושמד כמעט לחלוטין כישות צבאית מאורגנת, ותפקודו השלטוני מאתגר. חיזבאללה נפגע באופן קשה ונשללו ממנו יכולות רבות ומשמעותיות. איראן הותקפה ב-26 באוקטובר באופן שהפך אותה לפגיעה עוד יותר ושחק את מעמדה כמעצמה אזורית, איבדה נכסים משמעותיים ובכללם את סוריה, ו"קולפה" מיכולות באופן המכשיר את התנאים לתקיפה ישראלית משמעותית של תשתיות הגרעין, תשתיות אנרגיה, מטרות צבאיות וסמלי שלטון, מה שיכול לסייע להאצת תהליך ערעור יציבות המשטר ואולי נפילתו.⁴⁸

עלינו לבחון את הערכים והתובנות שעמדו בבסיס ייסוד מדינת ישראל, להתאימם לעת הזו ולהעלותם על נס

מאידך גיסא, ולצד ההבנה בכורח שעלינו להתמקד יחדיו במלחמה נגד האיומים החיצוניים, חידדו הכישלונות שקדמו

ל-7 באוקטובר וביום הטבח עצמו, וכן התנהלות המלחמה לאחריו, את הצורך לבחון מחדש את תקפותן של הנחות היסוד שעומדות בבסיס אופן התנהלותנו כמדינה, כחברה וכפרטים. בין היתר, עלינו לבחון את הערכים ותובנות שעמדו בבסיס ייסוד מדינת ישראל, לזהות באיזו מידה

47 קובי מיכאל וגבי סיבוני, "משבר גדול לאסטרטגיה המובילה לשינוי יסודי במזרח התיכון", מכון משגב, 16 בדצמבר 2024.

48 קובי מיכאל וגבי סיבוני, "השלמת התכלית האסטרטגית באמצעות מהלומה באיראן כעת - הזדמנויות וסיכונים", מכון משגב, 19 בדצמבר, 2024.

הם נשכחו או השתנו. עלינו להתאימם לעת הזו ולהעלותם על נס באופן שיסייע לנו במלחמה הנוכחית.

במסמך זה עסקנו, בהובלת פרופ' גבי סיבוני ופרופ' קובי מיכאל ויחד עם חוקרי מכון משגב לביטחון לאומי ולאסטרטגיה ציונית ומומחים אחרים, בשלל סוגיות הכרוכות בהתמודדות המדינה עם אתגרים ותהליכים ובהמלצות לביטחון ביטחונה ושגשוגה לעתיד לבוא: אתגרי הביטחון ומינוי ראשי המערכת הביטחונית; יחסי החוץ של ישראל במעגל הקרוב והרחוק, כולל עם מדינות הסכמי אברהם והשלום; אופן ניהול הכלכלה הישראלית; משטר ומשפט; סוכני השיח והשפעתם; היחסים בין קבוצות חברתיות שונות ועוד. בבסיס כל אלה עמדו תובנות יסודיות בדבר קידום החשיבות של ערכים מהותיים כגון חזוקת האחיזה בקרקע בכל גבולות הארץ, שימור ובנייה של יכולות ביטחוניות ועצמאות מדינית.

בבואנו לבחון את סוגיות היסוד הללו, נמנענו מלעסוק בשאלות מהותיות שעמדו ביסוד המחלוקת הציבורית העמוקה בחברה הישראלית בחודשים שקדמו למתקפת חמאס על דרום הארץ. אין משמעות הדבר שהאיזון הראוי בין הרשויות בישראל אינו סוגיה חשובה, אולם אנו סבורים שאין זו העת הנכונה ביותר להתמקד בשאלות אלה, וכי קודם לכן עלינו לפתור אתגרים דחופים יותר העומדים לפתחנו. לצד זאת, עלינו להסתכל נכוחה על המציאות ולשאול את עצמנו שאלות קשות, להרהר ולפקפק בחלק מהנחות הפעולה שלנו כעת ולנסח הנחות חדשות ומעודכנות, כדי לבחון אם נוכל להתמיד בהן גם בהמשך המערכה הקשה שאנו מצויים בה.

המלאכה עוד רבה. יש עוד נושאים ותחומים שעלינו לעסוק בהם כדי להשלים את העבודה, ואנו מקווים לעשות זאת בהמשך. לפי שעה, סיפקנו למקבלי ההחלטות מגוון המלצות שאנו מקווים כי תוכלנה לשמש אותם בשביל להציע את מדינת ישראל לעתיד טוב יותר, לטובת שיפור פני החברה, הצבא, הכלכלה ומוסדות המדינה בארץ, יחסיה עם מדינות העולם והאזור, ומעמדה במזרח התיכון ובעולם כולו.